ORHAN GÖKDEMİR

aydınlanma tarikatı

AVRUPA İDEOLOJİSİNİN DİNSEL KÖKENLERİ

Chiviyazıları

Kamera Dizisi

Aydınlanma Tarikatı

Orhan Gökdemir

Kitabın Adı
Aydınlanma Tarikatı

Yazar
Orhan Gökdemir

Seri/Sıra No
Chiviyazıları: 155 / Kamera: 28

ISBN
975-8663-51-8

Adres
Bahariye Caferağa Mh. Sakız Sk. Parkpalas Apt.
No: 12 A Blok Daire: 3 81300 Kadıköy - İstanbul
Faks: 0216 414 49 64
E-posta: bilgi@chiviyazilari.com
www.chiviyazilari.com

Copyright
Orhan Gökdemir © 2003
Chiviyazıları Yayınevi © 2003

Kapak
Özcan Sapan

Baskı/Tarih
Birinci Basım 2003

Baskı
Kitap Matbaası

Kamera Dizisi, sistemin günlük yaşamda ürettiği toplumsal, siyasal, kulturel, ideolojik pratikleri takibe alıyor. Bu pratikleri daha iyi anlamayı, eleştirel bir trazda irdelemeyi ve egemenlik karşıtı ütopyalar içinden alternatifler önermeyi tasarlayan belge, anlatı, günce, tanıklık vb. metinler dizinin kayıtlarında yer alıyor.

Kamera'nın Diğer Kitapları

Che / **Fotoğraf Albümü**
Latinamericana / **E. Che Guevara**
Küba Emperyalizimi Yargılıyor / **Fidel-Che**
Kadın ve Cinsellik / **Gökçen Art**
Şark Çıbanı / **Tomris Özden**
Marcos Dünyayı Selamlıyor / **D. Mitterrand**
Kör Parmağım Gözüne / **Arzu Yılmaz**
Kayıp Anneleri / **Jo Fisher**
Kürtlerin Kısa Tarihi / **Hasan Arfa**
Köleliğe Karşı Özgür Düşünce / **Stefan Zweig**
Yoksuluğun Küreselleşmesi / **M. Chossudovsky**
Ordu Devlet Siyaset / **Şaban İba**
Milli Güvenlik Devleti / **Şaban İba**
Modern Devlet / **C. Pierson**
Kapitalizm ve Yoksulluk / **Çiğdem Şahin**
Beyaz Ölümün Güncesi / **Özcan Sapan**
Ve Geçip Gitmediler / **Özcan Sapan**
Koltuk Sevdası / **Ahmet Erçakır**
Pike / **Orhan Gökdemir**
Bilgeliğin Yedi Sütunu / **T.E. Lawrence**
Bilgi Kültürü / **E. Doyle McCarthey**
Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına / **Serdar Şen**
Şenlik Sanat ve Sabotaj / **Halil Turhanlı**
Yolcu / **Hüseyin Demirel**
Esas Hadise O Kiraz Ağaçları / **Mihri Belli**
Aydınlanma Tarikatı / **Orhan Gökdemir***

(*) Elinizdeki Kitap

Kamera Dizisi

Sunuş 13

I. Bölüm / Aydınlanmanın Dinsel Kökenleri 17
II. Bölüm / Avrupa İdeolojisi 57
III. Bölüm / Yeni Bir Aydınlanma İçin 91
IV. Bölüm / Yeni Simyacılar 111
V. Bölüm / Soğuk Savaşın Işıksızları 141
VI. Bölüm / İktisat İdelojisi 161
VII. Bölüm / Batı Uygarlığı 191

Notlar 223
Kaynaklar 234

Onlar olmasaydı yazamazdım.
Bir düşünce "fabrika"sı olan büyük ailemize
Ve Songül'e...

Sunuş

Bu çalışmanın temeli yıllar önce yazılmış olan Felsefi Aklın Eleştirisi* ile atılmıştı. O çalışmada, felsefenin sınırları tartışılırken onun üzerinde durduğu "insan ölçüsü" üzerinde durulmuş ve felsefeye yönelik çözücü soruların "insan"dan başlaması gereği ileri sürülmüştü. Ancak, Felsefi Aklın Eleştirisi'ni oluştururken, Batı Felsefesinin tarihsel köklerinden henüz habersizdim ya da daha doğrusu soruları o yöne doğru yöneltmeyi henüz akıl edememiştim. Aydınlanma Tarikatı ilerledikçe, bu sınırlılığın Marksizmden kaynaklandığını anladım. Batı ya da daha doğrusu Avrupa felsefesine yöneltilmiş bu en köklü eleştiri yine de onun ideolojik bakışından etkilenmekten kaçınamamıştı. Avrupa merkezcilik ya da daha iyisi Avrupa ırkçılığı, felsefeyi de vareden "akla" sızmıştı ve bu ırkçılığı tartışmadan hiç olmazsa onun "Yunan temellerini" tartışmak artık mümkün değildi.

Bunların, böyle bir çalışmayı felsefenin dışına ve tarihin içine doğru ittiğinin farkındaydım. Zaten, Felsefi Aklın Eleştirisi'ne yönelik yapıcı eleştiriler de bu noktadan geliyordu.

(*) Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe Yay. İst. 1997.

Felsefeyi eleştirirken felsefenin içinde kalma zorunluluğuydu bu; dolayısıyla Felsefi Aklın Eleştirisi o "ödünç dili kullanmak" zorunda kalmıştı. Felsefi ideolojilerden ödünç alınmış terimler üzerinden yapılan bir tartışmanın ise hiç kimseyi yeni yerlere götürmeyeceği belliydi. Marks'ın dediği gibi, iş olayları "tarihin kendisinde bulup göstermek"teydi ve bu işin bu çalışmanın yazarının boyunu aştığı belliydi. Yine de kendimi, felsefenin alanından kalkarak tarihin o karanlık dehlizlerine akınlar düzenlemekten alıkoyamadım.

Şimdi burada, felsefenin alanından uzaklaştığımı biliyorum ancak henüz tarihin alanında da değilim. Bir açıdan, ne "felsefeci", ne de "tarihçi" olmayan bir amatörün nafile çabalarıdır bu. Ama yine de görebildiklerimden etkilendim. Aydınlanma çağını Doğudan ve ardından gelen dönemi Avrupa ırkçılığından ayıramayacağımızı öğrendim. Giderek bu bitip tükenmez felsefi laf cambazlıklarının arkasında gizlenmiş dinsel-mistik çekirdeği görebildim. Aydınlanmadan sonra, giderek artan bir şekilde Hıristiyan köklerine ve Ari ırk mitolojisine göndermeler yapan devasa bir ideolojik yığın ile karşı karşıya olduğumuz belliydi ve bu yığın "ötekiler" için de sorgusuz kabul edilir bir konuma gelmişti. Gördüklerimi paylaşmak istedim.

Zordur; bu çalışma sözü edilen idelojik yığına soldan ve marksist bir bakış iddiasındadır ancak marksizm ile hiçbir zaman sağlıklı bir ilişki kuramamış olan Türkiye solunun bu soruları tartışmaya henüz hazır olmadığını da pratik olarak biliyorum. Bu ideolojik yığının bombardımanına en açık kitledir ve Marksist yazın içinde kendi coğrafyasını ve kültürünü aşağılayan metinler de onun için kutsallık taşımaktadır. Avrupa ideolojisinin kendisini yüceltmesinin bir ürünü olan ve kuşkusuz, Doğuyu aşağılayan ATÜT, Hidrolik Toplum teorileri başta, Marks'ın "Doğu Sorunu" hakkında yazdıklarının gün geçirmeden çöpe atılması Türkiye solu için hayli gecikmiş bir iş olarak yapılmayı bekliyor. Ama ondan önce, çeşitli seküler kılıklarda, aşağılanan toplumlara dayatılmış olan bu kıta ırkçılığını ve dayanağı dinsel mistik kabuğu kırmak

gerekiyordu. Temizlik, eninde sonunda kirli bir iştir ve bu kirli işi yapmayı elimden geldiği kadarıyla severek üstlendim. Bunu yapacaklar sırasının en sonunda olduğumu biliyorum; siz bunu bir "durumdan vazife çıkarmak" sayabilirsiniz. Durumdan vazife çıkardım...

Felsefi Aklın Eleştirisi'ni, kuşkusuz burada yazılanları da pek disipliner bulmayanların ve bu yüzden kızanların çok olduğunu biliyorum; "ama bu felsefe değil" diyorlar. Ben de onu diyorum, bir felsefenin peşinde değilim, gerçeğin peşindeyim ve aynı kalıptan çıkmış gibi disipliner metinlerin içinde gerçeği bulamamanın sıkıntısını duyuyorum. Bu kadar çok "felsefe" olmaları belli ki onların gerçeğe uzak olmalarındandır.

Biri gerçeği gösterirse yazdıklarımı çöpe atmaya hazırım ama sırf kalıbına uygun diye bir dolu saçmalığın gerçek olduğuna inanacak kadar da safdil değilim. Denildiği gibi "felsefe kendisine inanıldığında hiçbir işe yaramaz" ama henüz inanca dayanmayan bir felsefe de icad edilmemiştir.

İnanç, çoğu zaman felsefenin dışındadır ve onu anlamak için tarihi yardıma çağırmak kaçınılmazdır. Kaçınılmaz olduğu için Marks'a "Alman İdeolojisi" olarak görünen şey, şimdi bize Avrupa ideolojisi olarak görünüyor. En azından biz Doğulular için duruma daha uygundur.

Orhan GÖKDEMİR
25 Ağustos 2002

I.
BÖLÜM

Aydınlanmanın Dinsel Kökenleri

Ah Mısır!
Dininden hiçbir şey kalmayacak,
Boş bir masaldan başka,
Buna kendi çocukların bile inanmayacaklar.
Geriye hiçbir şey bırakılmayacak bilgeliğini anlatacak,
Eski mezar taşlarından başka.

1848'de burjuva devrimleri kuşkusuz bugünden farklı görünüyordu. Farklıydı, çünkü Büyük Fransız Devrimi'nin sıcağı henüz hissediliyordu; Avrupa düşkün sınıflarının kurduğu devlet Amerika Birleşik Devletleri de, Fransız Devrimi'nin yoluna girmişti. 1848'de, önce burjuvazi ve ardından proletarya kıpırdanmaya başladığında, devrim hayalini büyütmekle meşgul Marx'ın neden çok heyecanlandığını anlıyoruz. Kendisi hakkındaki yargısı da, dışından yapılan değerlendirmeler de doğrudur; Marx Aydınlamanın çocuğuydu. Işığını aldığı döneme karşı çok nesnel davranmasını bekleyemeyiz ve nesnel değildir.

Şimdi, Fransız devrimi bir öksüz çocuktur. Ancak, Volteire'in "Portatif Felsefe Sözlüğü"nün okuyanı hâlâ heyecanlandırdığını biliyoruz; Fransız Devrimi'nin yaşadığının canlı kanıtıdır bu. Aydınlanmanın ışığı, hâlâ parlamaktadır ve bizler de bir ölçüde bu ışığın ürünleriyiz.

Peki, Aydınlanma "Aydınlanma ışığının" ürünü müdür? Bunu yanıtlamanın çok kolay olmadığını da biliyoruz. Ama yanıtı bulmakta Marx'tan daha şanslı olduğumuz açıktır: ortada bırakılmış bu büyük ileri sıçramanın hem sahiplenilmesi

ve hem de eleştirilmesi için koşullar artık olgunlaşmıştır çünkü. Onu mantıki sonuçlarına götüren Marx'ın bizzat kendisi de bu Aydınlanma tartışmasını mümkün kılmaktadır.

Evet ortada bir ışık, bir aydınlık vardır ve tartışma konusu olan bu değildir. Aydınlık, dolaylı bir sonuçtur; biz şimdi nesnel bakma şansına sahip olanlar olarak adını daha doğru koyabiliriz. Kaynağı ışıktır ve insanlık, doğuşundan bu yana ışığın en büyük kaynağı olarak Güneş'i biliyor. Güneştir ve Aydınlanma büyük ölçüde Güneş'e dayanmaktadır. Aydınlanma, somut anlamıyla da Güneş'in çocuğudur.

Işık ve aydınlık bir sıçramaysa, gerisinde kuşkusuz karanlığın olması gerekir. Tekvin ya da Musa'nın birinci kitabı, ışığı güneşin önüne koyarak, hiç olmazsa belli bir zaman ve mekanda bunların ayrı şeyler olduğuna inanıldığını bize göstermektedir. Deneyimlerden çıkarıldığını tahmin edebiliyoruz; güneş ufukta doğmadan veya batmadan önce ve sonra da ışık olduğuna bakarak bu ilkel yargıyı geliştirmiş olmalılar.

Bu nedenle Tekvin, yaratma işlemine gök ve yerle başlar, sonra ona ışığı ekler. Sonra suların ortasına kubbe yapar ve bu kubbe suları sulardan ayırır. Bu, şimdi düşündüğümüz gibi, denizleri birbirinden ayıran bir kubbe değildir; ilkel insan yağmurların gök kubbede asılı duran su depolarından yere döküldüğüne inanmaktadır ve depolar zorunlu olarak gök kubbenin üzerinde asılı olmak gerekir. Karanlık budur; karanlık gece ve gündüz yaratıldıktan sonra, onlara hükmetsin diye bir büyük ve bir küçük ışık yaratır...

"Ve Allah, daha büyük olan ışık gündüze hükmetmek için, ve küçüğünü geceye hükmetmek için, iki büyük ışık yaptı; yıldızları da yaptı. Ve yer üzerine ışık vermek, ve gündüze ve geceye hükmetmek ve ışığı karanlıktan ayırmak için, Allah onları göklerin kubbesine koydu; ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve akşam oldu ve sabah oldu, dördüncü gün."

Eski Ahit'e göre Allah, Güneşi ve Ayı yapıp gök kubbeye koymak için üç gün beklemiştir ve bu arada ışık da, gece ve gündüz de işini yapmaya kaygısızca devam edebilmiştir.

Bir Güneş tutulması sayabiliriz: Güneşin, bunların yazıldığı aynı coğrafyada Tanrı sayıldığını düşünürsek kesinlikle bir Güneş tutulmasıdır. Güneş ve Ay tapınaklarının yanı başında ışık Güneşin önüne koyulabiliyor ve inanılıyorsa bu artık karanlık çağıdır ve Güneş kesinlikle karartılmıştır.

Ancak insanlığın ortak bir hafızası var ve burada bütün kayıtların özenle saklandığını biliyoruz. Işık Güneşten koparıldığında, Güneş yeraltındadır ve gizli tarikatların ışık geleneğini sürdürmesi kaçınılmazdır. Biz şimdi onları, dinin kıyısında ve "heretik", artık karanlık egemen olduğuna göre "sapkın" diyebiliriz, ışığı savunanlar ve yıldızlara tapanlar olarak biliyoruz. Bütün tek Tanrılı dinlerin baskısına rağmen kendisini İdris peygamber olarak kabul ettirebilen Hermes Tot, üç dine karşı olmakla beraber üç din tarafından da kurucu peygamber olarak kabul edilen Mandei İbrahim, Hıristiyan düşünce ile mücadele eden Gnostisizm, bir Güneş tapımı olan Mevlevilik, yıldız dini Sabiilik, karanlıklar çağında ışığın çocuğu olmayı sürdürdüler. Işık çağı, işte bunların çocuklarıdır.

Biz şimdi, Marx'ın tutkulu ışık sevgisinin tersine, Aydınlanmacıların ışığa ve giderek Güneşe bağlılığının, mistik bir bağlılık olduğunu söyleyebilecek durumdayız; Güneş, başlangıçta yaratılan göklerin ve yerin hilafına evrenin merkezine oturtulurken aydınlıkçıların peygamber misyonunu üstlendiklerini ve Güneş Tanrı'nın sözcülüğünü yaptıklarını biliyoruz. Aydınlanmanın Tanrısı Güneştir. Kepler, Galileo ve Bruno'yu öyleyse peygamber saymak gereklidir ve hepsi Abd-ül Şems'tir. Güneş Tanrı'nın buyruklarını yerine getirmekle görevli bulunuyorlar.

İdris ise Abd-ül Allah veya Abdullah, görünüşe göre Allah'ın kulu ve İslam'ın bir peygamberidir; Cebrail'in ilk vahy getirdiği nebinin o olduğuna inanılmaktadır. 30 sayfanın ki bu kitap demek oluyor; bu yolda kendisine nazil olduğu rivayet ediliyor. İdris, 30 sayfa ile kendini hem İslam'a hem de Musevilere kabul ettiriyor.

İslam Ansiklopedisi, İdris'in "Kur'an'da isminin iki yerde zikredildiğini" not ediyor. "İlk defa kalemi kullanan, elbise-

ler dikip-giyen odur: ondan evvel insanlar hayvan derisi giymekle yetiniyorlarmış. Bu yüzden yedi esnaf derneğinden biri olan terzilerin hami piri olarak kabul ediliyor. İslam edebiyatına göre ilk müneccim ve kronolog odur: tıpta da mahareti olduğundan bahsedilmektedir."[1] İdris, bu islami tonu ağır portresine rağmen aynı zamanda bir güneş kahramanıdır. 365 yıl yaşadığına inanılıyor ve ruhu güneş batarken alınıyor. Hem 365 yıllık bir ömür, hem de ruhunun alınmasının güneş batmasına benzetilmesi güneşi çağrıştırmak içindir. Yunanlılar, İdris'i, kuşkusuz başka türlü ve başka bir adla tanıyorlar. İslam Ansiklopedisi'nde Yunanlıların onu Hurmuz ya da Hermes Trismegistes diye tanıdıkları belirtiliyor; Fenike ve Mısır etkisini burada daha açık görebiliyoruz. Her durumda İdris, güneş dininin en büyük temsilcisi olarak ermiş kategorisine alınmak durumunda kalınıyor.

Hermes veya İdris adına bir de yine İslam Ansiklopedisi'nin "Sabiiler" maddesinde rastlıyoruz. Önce bu konudaki bir tartışmayı belirtelim. Ansiklopediye göre Sabiilik iki ayrı dini fırkaya işaret ediyor: İlki mandeiler veya subbalar diye anılan, El-cezire'nin Yahya Yahudi-Hıristiyan (vaftizci Yahya Hıristiyanları) fırkası. İkincisi ise Harran Sabiileridir ve Vaftizci Yahya hareketi ile ilişkisi bir yana uzun zaman İslam hakimiyeti altında yaşamış müşrik bir fırka olduğu ileri sürülüyor. İslam Ansiklopedisi, Sabiilerin Kur'an'da üç defa "kitap ehli", yani vahy edilmiş kitaba sahip kimseler olarak gösterildiğine dikkat çekiyor.[2] Yani, Sabiiler İslam öncesi bir dini gelenektir ve Müslümanlar tarafından Yahudi ve Hıristiyanlarla eşit tutuluyorlar.

Sabiileri konu edinen bir başka çalışmada bu doğrulanıyor: "Kuran'da Sabiilerin, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerle bir arada zikredilmeleri, Kuran'ın nazil olduğu dönemde onların Araplarca bir dini cemaat olarak bilindiklerini göstermektedir. Nitekim Kuran'ın ilgili ayetleri nazil olduğunda, gerek Müslümanlardan gerekse inanmayanlardan ayette bahsedilen Sabiilerin kim oldukları konusunda Hz. Muhammed'e yöneltilen herhangi bir soru söz konusu olmamıştır."[3] Bunlar

söyleniyor ve Muhammed'e soru sorulmaması, herkes tarafından zaten biliniyor olmaya yoruluyor. O tarihte bilmek, bizzat görmek anlamına geldiğine göre, İslamiyet'in ortaya çıkışında, Arap topraklarında bol miktarda Sabii olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Aynı kaynakta, Sabiilerin vaftiz olma-yıkanma geleneklerinin bir yabancı açısından Sabii cemaatinin en belirgin özelliği olarak göründüğüne dikkat çekiliyor. Yani, Sabii deyiminin, İslam edebiyatında ileri sürüldüğü gibi dönmek, dininden dönmek gibi bir anlamı yok. Dolayısıyla "Sabii teriminin Arapça'daki 'dönmek' anlamına gelen fiil köküyle bir ilgisinin olmadığı, Mandence'de 'vaftiz olmak' veya 'boy abdesti almak' anlamına gelen sabaa kelimesinden türetilerek 'yıkanan, vaftiz olan' anlamında, komşularınca Sabiiler için bir isim olarak kullanıldığı anlaşılır."[4] Sabiiler, çölde düşünülmeyecek bir şeyi, yıkanmayı bir gelenek haline getirdikleri için, yıkanmayanlar tarafından "yıkananlar" olarak adlandırılıyor. Yıkanmanın Güneş ve ışıkla ilgisinin olduğu düşünülmelidir.

Vaftiz, Sabiilikten daha önceki yıldız tapımlarında da var. Voltaire, sözlüğünde, Mısır tapınaklarının bodrumlarında rahiplerle dinin sırlarına erenler için büyük fıçılar bulunduruldüğunu belirtiyor. Vaftiz olmaları içindir.

İslam Ansiklopedisi de, Sabii kelimesi hakkında şu bilgileri veriyor: "İsim ş-b-' (İbrani) 'batırmak, daldırmak' kökünden, 'ayn'ın düşmesi ile türemiş ve 'vaftiz edenler, daldırmak sureti ile vaftiz ameliyesini yapanlar' manasına gelmiş olmalıdır."[5] Vaftizci Yahya adının da buradan geldiği belirtiliyor; Yahya, yeni dinlerden yıkanmayı öğütlemekle ayrılıyor ve ayrıldığına göre hem Hıristiyanlıktan hem de Musevilikten başka bir dinde olması gerekiyor.

Sabiilik üç tek Tanrılı dinin yanında, belki de hepsinden önce oluşmuş bir din olarak yine bu dinlerin yazılı belgelerinde karşımıza çıkıyor. İslam Ansiklopedisi, Arap müelliflerinin onları "yıldızların büyük ruhlarını kabul edenler" arasına sokmakta olduğunu belirtiyor. Demek ki genel olarak bir yıldız inanışı var ve Sabiilik bu inanışın temsilcisidir. Güneş

de içindedir ve yalnızca yıldızların en büyüğü ve en parlağı olarak öne çıkıyor: bu yüzden Mısır'ın Aton'unda olduğu gibi her yıldız inanışının sonunda bir güneş Tanrıya dönüşmesi kaçınılmaz görünüyor.

Mısır söz konusu olduğu zaman hep bir gizlilik perdesi olduğunu akılda tutmalıyız: yıldız veya güneş dininin gizemlerini yalnızca rahipler biliyor ve rahiplerin bildikleri de Hermes'in söylediklerinden ibarettir. Bu yüzden yıldızlar işin içine girdiğinde Hermes'in işe karışmasına şaşırmamalıyız: "Menşe'de, onların (sabiilerin) üstadları olarak iki peygamber-feylesuf, 'Azimun'(agathodaimon, yani iyi demon=şeytan) ve Hermes'i tanır ki, bunlar sırası ile Şis ve İdris peygamberler ile aynı sayılır. Orpheus da onların peygamberlerinden biridir."[6] Yani Hermes, en eski dinin kurucusu olarak Şit ile birlikte Sabiilikten diğer dinlere mirastır. Ancak, başlangıçtaki İbrani ve İslamî tonunun tersine İdris'in başka bir dine ait olduğunu anlıyoruz ve Abdullah değil Abdulşems olması akla daha uygun görünüyor.

Ancak, İslam çağına geldiğimizde Sabiiliğin sorunlar karşılaştığı anlaşılıyor. Doğrudan doğruya yıldızlara tapan Sabiiler ile insan eliyle yapılmış mabedler içindeki yıldızları temsil eden yapma putlara tapanların birbirinden ayrılmaya başlıyor. Bölünüyorlar.

Aynı kaynağa göre Sabiiler önce Elcezire'nin şimaline yayılmışlardı ve merkezleri Harran'da idi; dini merasim dillerinin Süryanca olduğu belirtiliyor. Bu arada Halife al-Ma'mün tarafından yok edilmek istendiklerini fakat fikri meziyetleri sayesinde bundan kurtulduklarını anlıyoruz. Ama ne olduysa, yıldızlara tapanlar 11. yüzyılda birden bire ortadan kayboluyorlar; 1033'te Harran'da bir kale gibi olan ay mabedinden geriye başka bir şey kalmıyor. Kalmıyor mu? Cebir, ya da kurucusunun adı ile Cabir bize Harranilerden mirastır.

Ay tapınağı yıkılınca Sabiilik inancı yeraltına çekiliyor: artık inançların saklanması zamanıdır. Türkiye'de bu konuyla ilgili yakın zamanlarda yayınlanan ve belki de bir ilk çalışma olan kitabın adı ilginç: "Sabiiler-Son Gnostikler". Gnostiklik,

gizliliğin işaretidir.

Gnostiklik, gizlilikle birlikte bir başka geleneğe, Yahudi-Hıristiyan geleneğine işaret ediyor ve bu dinlerin çevresinde ama onların dışında "heretik" bir tarikat demek oluyor. Gnostikler, "kutsal gizli bir bilgi"ye inananlar ve bu bilgiyi bulmak için yola çıkanlar anlamındadır. Başlangıçta, Hıristiyanlık ile uzun bir mücadeleye girişip kaybediyorlar. Geri çekiliyorlar ya da daha doğrusu böyle olduğuna inanılıyor. Bu addan türeyen gnesoloji-bilgi kuramı artık seküler felsefenin dallarından biridir ve tarihsel köklerinden bütünüyle habersiz "bilginin kökenlerini" aramaya devam ediyor.

Güzel, şimdi en eski din olarak bilinen Yahudilikten daha eski olduğu anlaşılan bir din ile karşı karşıyayız ve diğer tek Tanrılı dinleri büyük ölçüde etkileyenin bu kaybolmuş din olduğunu anlıyoruz. İşin içinde İdris-Hermes olduğuna göre yolumuzun Mısır'a ve dolayısıyla Güneş Tanrı-yıldız tapımına çıkması kaçınılmazdır. Güneş ve ay takvimimiz var; bunların Sabiilikle ilgisi olması da kaçınılmaz görünüyor. Ya yıldız falı; bugün de bütün dinlerin yanında heretik bir inanış olarak varlığını sürdüren bu inanış kaybolmuş bir dinin kalıntıları olabilir mi? Göreceğiz.

Önce belirlenmesi gereken bir konu var: Sabiiler tıpkı Mısırlılarda olduğu gibi inançlarını açıklamaktan hoşlanmıyorlar ve böylece dışa kapalı bir topluluk ortaya çıkıyor. "Bulmak, bilmek ve susmak gerek" şiarını sürdürmek, İsis tapınağı geleneklerinin yanında, yaşamın sürdürülmesi için de şarttır. Hiçbir din diğerine sonsuza kadar tolerans göstermiyor çünkü. Gizlilik ve gnostiklik yakıştırmasının nedeni budur. Ancak, Sabiiliğin "kutsal kitabı "Ginza"da şunlar var: "Adem'e yerleşen prototip ruh, yeryüzünde yaşamaktan memnun olmadığı için sürekli olarak feryat etmekte ve yüce Tanrıdan, kendisini bu hapishaneden kurtarmasını istemektedir. Ancak onun tek başına bu hapishaneden kurtulması mümkün değildir. Kurtuluş için, kurtuluşun tek yolu olan ilahi bilgiye ulaşması, bu bilgiye kavuşabilmek için de onu getiren ilahi kurtarıcıyla irtibat kurması zorunludur."[7] Yani gizlilik aynı zamanda inan-

cın gereğidir. Sabii kaynaklarına göre gizli ve kutsal bilginin kaynağı ilahi Işık Alemi'dir. Bu bilginin somut dünyadan kaynaklanan çıkarımlar ya da gözlemler yoluyla elde edilmesi mümkün değildir. Kurtarıcı bilgi dünyevi değildir. kazanılmaz. bahşedilir.

Çözülmesi gereken sorun ise şu: Sabiilikle ilgili bir sürü söylence içinde onların güneş veya ay tapınaklarında insan kurban etmek dahil kanlı kurban ritüellerinin olduğu belirtiliyor: ölü hayvan yemeyen ve ölülere dokunmaktan imtina eden bir topluluk için oldukça şaşırtıcı görünüyor. İnka-Maya kültüründe de güneş tapınaklarında insan kurban etmek var ve bu. yıldız tapımının sanıldığından daha geniş bir çoğrafyaya yayıldığının bir işareti oluyor. Mısır tapınaklarında da var mıydı? Buna büyük bir olasılıkla evet demek gerekiyor.

Sonradan gelen tek Tanrılı dinlerde insan kurban etme ritüelinin İbrahim peygamber ile özdeşleştirilmesi de ilginç. Bir Sabii peygamberi olduğu bilinen İbrahim. oğlunu Tanrıya kurban etmek için bıçağının altına yatırıyor. Bunun bir kutsal kitap hikâyesi olmaktan öte. yazıldığı zamanda yaşayan bir geleneğe işaret ettiği bellidir.

Sabiilikte Ağustos ayında ilk doğan çocuğun Tanrı için kurban edildiği belirtiliyor. Kaynaklara göre kurban edilen çocuk önce kesilir. sonra yakılırdı. Bazen çocuk ya da delikanlının eti alınır. hamurlara katılarak pişirilir. geri kalan bölümü. kılları kemikleri. sinirleri yakılırdı.

Eski Ahit'in Tekvin bölümünden izleyelim: "Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki. Allah İbrahim'i deneyip ona dedi: Ey İbrahim! O karşılık verdi: İşte ben! Allah buyurdu: Şimdi oğlunu. sevdiğin biricik oğlunu. İshak'ı al ve Moriya diyarına git. Orada sana söyleyeceğim dağlardan biri üzerinde. onu yakılan kurban olarak sun! Ve İbrahim sabahleyin erken kalktı... Oğlu İshak'ı aldı... Ve kalkıp Allah'ın kendisine söylemiş olduğu yere gitti... Ve İbrahim yakılan kurban odunlarını alıp oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağıysa kendi elinde taşıdı. Ve birlikte gittiler! Ve Allah'ın kendisine demiş olduğu yere vardılar. İbrahim orada bir mezbah yaptı. odunla-

rı dizdi ve oğlu İshak'ı bağlayıp, mezbah üzerine, odunların üstüne koydu. Ve İbrahim elini uzattı, oğlunu boğazlamak için bıçağı aldı..."

Sünnet olmak, insan kurban etmek gibi "tuhaf" davranışları olan Sabii İbrahim'in hem Yahudilik tarafından kurucu peygamber olarak kabul edilmesi hem de İslamiyet tarafından benimsenmesi bu dinlerin ilhamını yıldız tapımından aldığının işaretidir. Öte yandan Yahudi Tarihi, yaşamışsa Musa'nın (Tutmose!) ve kesinlikle İbrahim'in Mısır kökenine dikkat çekiyor. Yahudilerin tarihinin, İbrahim'in Filistin'e gelip toprak satın alması ile başlatılması ilginçtir. Buna göre, Hebron, İbrahim'in karısı Sara ile birlikte satın aldığı ve böylece Musevilerin sahip olduğu ilk toprak olarak tarihe kaydediliyor.[8]

Ancak her konuda olduğu gibi bu konuda da Yahudi masallarının doğru olduğunu gösteren bir kanıt yoktur. Aydınlanmacı Voltaire'in deyişiyle, "... Yahudiler, tarihi de, eski masalı da, eskiciler eski giysileri ne hale sokuyorlarsa o hale sokmuşlar: Onlar eski giysileri ters yüz edip yeniymiş gibi tutturabildikleri kadar pahalıya satarlar."[9] Voltaire'in belirttiği gibi İbrahim hikâyesinin tersyüz edilmiş olması ihtimali yüksektir.

Bildiğimiz şey, Sabiilerin kendi köklerini diğer tek Tanrılı dinlerden daha açık bir biçimde Mısır'a dayamasıdır. Üstelik, bu bağlantıda bir de Exodus hikâyesi var: "Sabiiler, eski Mısırlılarla kendileri arasında bir irtibat kurar ve eski Mısırlıların Sabii dininde olduklarını varsayarlar. Mısır'da Yahudilerin lideri olan Musa, Sabiilere karşı bir savaş başlatır ve onları katletmeye başlar. Bunun üzerine Mısır'daki Sabii toplumunun başında bulunan Ardban, Sabiileri Mısır'dan çıkarması konusunda yüce ışık Tanrısından bir vahiy alır. Ardban, Sabiileri alarak Kızıldeniz'e ulaştığında Kızıldeniz yarılır ve Sabiiler karşıya geçerler. Bu esnada, Ardban'ın kardeşi Firukh bir grup Sabii ile birlikte, Ardban'a katılmayıp Mısır'da Yahudilere karşı savaşmak için kalmıştır. Sonunda Firukh ve yanındaki Sabiiler de göç etmeye karar verirler. Kardeşi Ardban'ı izleyerek Kızıldeniz'e ulaştığında denizin ikiye ayrıldı-

ğını ve Ardban ve cemaatinin karşıya geçtiğini görür. Kendisi de yanındakilerle birlikte karşıya geçmeye çalışırken, belki de daha önce kardeşine katılmayışının bir cezası olarak deniz tekrar kapanır ve orada boğulurlar. Ardban'la birlikte daha önce karşıya geçmiş olan Sabiiler ise dağlık Medye'ye giderek oraya yerleşirler. Günümüzde yaşayan modern Sabiiler, Kızıldeniz'i geçerken boğulduklarına inandıkları bu dindaşları için yıllık ayin yemekleri düzenlerler."[10] Bu en eski Çıkış (Exodus) hikâyesidir ve olduğu gibi Eski Ahit'e geçirilerek yenileniyor.

Güzel, burada Eski Ahit'in Çıkış (Exodus) kıssasındaki hikayenin tam tersine döndüğünü görüyoruz. Katliama tabi tutulan Sabiiler ve katliam yapan Yahudiler tarihsel bir konum değişikliğine uğruyor ve mazlum rolü Yahudilere kalıyor. Bu mitlerin doğru olup olmaması bir yana Sabiilerin yeryüzünden Yahudiler tarafından silinen ilk halk olduğu kesindir. Medya bölgesine kadar Yahudiler tarafından kovalandıkları ve bu bölgenin geçit vermez yapısına sığınarak kurtuldukları anlaşılmaktadır.

"... Ve altmışbin Nasurai, Yedi'nin İşaretini terketti ve diğer bütün ırkların tahakkümünden uzak olduğumuz bir yer olan Medye tepeliklerine girdiler. Orada kült kulübeleri (tapınaklar) yaptılar ve hayatlarının sonuna kadar yüce Işık Kralı'nın gücü ve yüce Hayat'ın çağrısı altında yaşadılar."[11] Sabii yazılı belgeleri de böyle anlatıyor.

Anlatılamayan bölümde ise, Sabiilerin dağlık medya bölgesindeki mutluluklarının uzun sürmediği bellidir. Bu bölgede bir süre sonra Yahudi etkisi artmaya başlayınca Sabiiler yeniden yollara düşerek Güney Mezopotamya'ya doğru göç etme başlıyorlar. Çünkü Yahudiler kalabalık koloniler halinde Medya bölgesine yerleşmekte ve bu bölgedeki yönetici zümre üzerindeki etkilerini arttırmaktadır.

Böylece Yahudilerin taklit ettikleri bu halkın yeryüzünden silinmeleri için ısrarcı davrandıklarını anlıyoruz. Abdulşemsleri yok etmelerine rağmen düşmanlarının dinlerinin etkisi altında kalmaktan kurtulamıyorlar: peygamberleri ile birlikte bü-

tün gelenekleri artık Yahudi gelenekleri olmuştur. Voltaire, bağlantıları şöyle listeliyor: "Yuşu'dan önce, İsrail oğulları, kendileri de itiraf ettikleri gibi, Mısırlıların birçok törenlerini aldılar: birçok adaklarda, birçok törenlerde onları taklit ettiler. İsis bayramlarının arafesinde oruç tutmak, apdest almak, rahiplerin başını traş etmek gibi. Günlük, kollu şamdan, kızıl inek kurbanı, çöre otuyla günahlarından temizlenmek, domuz eti yememek, yabancıların mutfak takımlarından tiksinmek, kısaca her şey küçük İbrani ulusunun, büyük Mısır ulusuna karşı beslediği kine rağmen, eski efendilerinin birçok törenlerini aldığını gösteriyor."[12] Bazen bilmediklerini de kitaplarına geçiriyorlar ve yakalandıkları yer bununla ilgilidir.

"Dübbi Ekberi, Oriyon yıldızı ile Ülker burcunu ve Cenubun odalarını yaratan odur."[13] Biz şimdi, Mısır'da, Giza'daki tapınakların Orion yıldızlarını temsil etmek üzere kurulduğunu biliyoruz. Mısırlılar Samanyolu ile Nil Nehri arasında bir ilişki kurmuşlar ve Samanyolu etrafındaki yıldızları temsil etmek üzere Nil kenarına piramitler yapmaya girişmişlerdi. Peki Eyyub ya da Yahudiler bu yıldızları nereden biliyorlardı?

Voltaire, Eyub kitabının Yahudi masallarına tamamen yabancı bir şey olduğu kanısında. "İbranilerin astronomi hakkında hiçbir zaman, hiçbir bilgileri olmamıştır, hatta dillerinde bu bilimi belirleyecek bir sözcük bile yoktu: Geometri terimine varıncaya kadar kafa sanatına bağlı şeylerden hiçbirini bilmiyorlardı."[14] Mısır gizemciliği, çoğu kez pek de anlaşılmadan, işitildiği kadarıyla vahy edilmişlerdi.

Bu tarihten itibaren Sabii toplumu içindeki dalgalanmaların, iç kavgaların ve bölünmelerin arttığını görüyoruz. VII.yüzyılda yaşadıkları bölge İslam orduları tarafından fethedilince bu kez de Müslüman hakimiyeti altına girdiler. Müslüman yöneticilerin bunlara ehli kitap muamelesi yaparak, zımni statüsüne aldıkları kaydediliyor. "Haran Gawaita gibi bazı dinsel literatürlerinde Sabiiler, Müslümanların neden kendilerine barışçıl şekilde davrandıklarını ve anlaşmalı statü tanıdıklarını kendi üsluplarıyla şöyle anlatırlar. Buna göre, Müs-

lümanlar Sabiilerin yaşadıkları bölgelere geldiklerinde Sabiiler, Müslümanlara kutsal kitaplarından bazılarını göstermişler ve bunun üzerine Müslümanlar bu kitapların gizemli gücüyle sarsılmış ve kendilerine dokunamamışlardır."[15] Dokunmamakla birlikte, bu dinin temsilcilerin Sabii adını almasında Müslümanların egemenliği altında yaşamaya başlamaları etkili oluyor. Kuran referanslı bu adın, kendilerini dokunulmaz kılacağını düşünüyor olmalılar.

Ancak bir süre sonra bu etkinin yittiği ve Müslümanların da zulme başladığı anlaşılıyor: "Bu çağda ve dönemde, kan dökücünün oğlu Arab'ın (Muhammed'i kastediyor) hakimiyetinden dünyaların sonuna kadar Nasurailere karşı zulüm ve işkence artacak, temizlik ve saflık azalacak, pislik, zina, hırsızlık ve sahtekârlık artacak."[16] Bunlar var ve çekilecek acılardan çok çekilmiş acıları yansıttığını düşünmek daha doğrudur.

Bütün bunlardan sonra Güneş kulları gerçekten ortadan kalkıyor mu? "Vaftiz ayini yapıyorlar. Hıristiyanlığın Doğu'da sembolü olan haç işaretini kullanıyorlar ve Hıristiyan kilisesine girerken ayakkabılarını çıkarıp eşiği öpüyorlar, ve şaraptan İsa'nın kanı olarak söz ettikleri söyleniyor. Şarap kasesini iki elleriyle tutuyor ve ayin sırasında yere bir damla dökülmesin diye oldukça özen gösteriyorlar. Tek bir Tanrıya ve en azından bir anlamda bir Mesih olarak İsa'ya inanırlar. Yıldızlara tapınmanın bir şeklini ya da eski ateşperestlik inancını da yaşatıyorlar. Doğan güneşin önünde tapınmak için eğilirler ve duvarın ya da yakınlarındaki başka herhangi bir nesneye düşen ilk ışınlarını öperler, ve bir mumu üfleyerek söndürmekten ya da ateşe tükürmekten, kutsal cevherini kirletmek korkusuyla kaçınırlar."[17] Amerikalı bir protestan misyoner 1840 tarihinde "Ninova Kalıntıları" yakınındaki bir köyde bunları gözlemliyor ve kayda geçiriyor. Yezidiler, Doğu'da Güneş'in türküsünü söylemeye devam ediyorlar.

Kuşkusuz Batı'da sürdürülüyor; ancak Batı kaynağa daha uzaktır ve Güneş türküsünün daha bir Hıristiyan renkle ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Hıristiyanlığın da yıldız tapımının izlerini taşıması bir ya-

na. Güneşe tapmayı sürdüren 'heretik' tarikatlar, kilisenin yanı başında varlıklarını başından beri sürdürmüşlerdi. İzleyelim: "... Yahudiler Tanrıyı Platonik terimlerde ya da Aristotales'in 'devinmeyen devindirici'si olarak görmeyi de öğrendiler. Aralarından kimileri Musa ve Osiris'i özdeşleştiriyor ve Yunan felsefecilerinin ilk esinlerini büyük İbrani öğretmenlerden aldıkları düşüncesini yaratıyordu. Hıristiyanlık erken yandaşlarını büyük ölçüde kimi eski düşüncelerini bir yana atan bu tür Helenikleşmiş Yahudilerden bulacaktı."[18]

Başlangıçta bu dinin kendi rengini bulmakta zorlandığı gözlemleniyordu: "Yahudilikten Hıristiyanlık ve Eski Ahit'ten Yeni Ahit gelişti. Yahudilerin Eski Ahit'i İbrani tarihinin yaklaşık iki bin yılını kaplar; Yeni Ahit ise yalnızca bir yüzyılı. Erken Hıristiyanlar için Kutsal yazılar yalnızca Eski Ahit'ten oluşuyordu ve ancak İS 110 sıralarında kendi yazılarını bir Yeni Ahit'in başlangıcını oluşturuyor olarak düşünmeye başladılar."[19] Ancak, yıldız inanışının izlerini taşıyan bu tarikatlar için Hıristiyan dogmalarını kabul etmek kolay değildi; kendilerine uyarladılar. Hıristiyan gnostisizmi böyle gelişti: "Kilisede özellikle İsa'nın insanlığını yadsıyanlardan kaynaklanan heretiklikler doğdu. Bunlar İsa'nın yalnızca görünüşte insan olduğunu ileri sürüyorlardı; ruhu gerçekte hiçbir zaman özdek ile birleşmemişti. Heretik oldukları bildirilen bu öğretmenler tüm özdeğin bir yanılsama olduğuna ve Eski Ahit'in ya kötü ya da modası geçmiş olduğu için terk edilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Kendi aralarında ateşli anlaşmazlıkları olan bu heretikler çoğunlukla Gnostik çevrelerden geliyorlardı. Gnostizm bir Yunan felsefi kültüydü ve Hıristiyan-olmayan bir kökeni vardı. Öyle görünmektedir ki Gnostisizm Gnostiklerin türlülüğüne karşılık düşen bir türlülük göstermiştir. Gnostisizmin yandaşlarından yalnızca kimileri Hıristiyanlık ile ilişkiye girdi ve bunlar da kendi paylarına onu yeniden şekillendirmeye çalıştılar. Gnostikler için esenliğin birincil temeli Tanrısal düzenin gnosisi ya da bilgisidir. Yalnızca çok az insan bu bilgiye yeteneklidir, çünkü gnosis yalnızca kült ile tanışık olanlara verilen gizli bir bildiriştir...

Kimi biçimlerinde soylu bir idealdi: başka biçimlerinde ise okkültizm, büyü ve boşinançtan başka bir şey değildi. Gnostisizm ilk üç Hıristiyan yüzyılda Hıristiyanlığa baskın çıkma gözdağını verdi. Bu gözdağı sonuçsuz kaldı ama Gnostisizm Hıristiyanlığı çilecilik, gizemcilik ve ussal-üstücülük yönlerinde derinden etkiledi. Hıristiyanlar İS beşinci yüzyıla dek Gnostisizm ile çarpışmayı sürdüreceklerdi."[20] Evet, eski dinin sürdürücüleri Batı'ya gittikçe daha fazla Hıristiyanlıkla bulaşıktılar ama hâlâ kimliklerini koruyorlardı.

Bu o kadar öyleydi ki, bu dinle özdeşleşmiş skolastik düşünceye damgasını vuranlar da onlardı: "On üç ve on dördüncü yüzyılların büyük skolastiklerinin birçoğu aynı zamanda büyük gizemciler idiler. Bonaventura, Albertus Magnus, Aquinas ve Ockham-hepsinden önce Bonaventura ve Ockham, eğer onlara felsefelerinin salt biçimsel yanından yaklaşılacak olursa, anlaşılamazlar."[21] Aydınlanma tarikatı gelişmeye başladığında bu din içinde kendilerine sağlam bir zemin bulmakta zorlanmayacaktı. İdris'in, çağları ve sınırları aşan bir yapısı vardı.

Hermetik gizemcilik, dinin derinliklerinde parlayan bir ışıktı ve bu ışığın büyüsüne kapılan Hıristiyanlar her zaman olmuştu. Simya, astroloji ve büyücülük ama genellikle hekimlik ile uğraşanlar aynı zamanda Hermetik ve aynı anlamda gizemci olmuşlardı. Evet, bu kez Tanrıyı kanıtlamak için çabalarken onu büsbütün yitirirler. Güneş yeniden evrenin merkezine oturtulurken, evren Güneş Tanrının aklının almayacağı kadar genişlemişti çünkü. Bilim ortaçağın günbatımında doğarken Aydınlanmacılar ışığın Aton'un ışığı olarak kalamayacağını hesap edememişlerdi.

Güneş Zamanı

"Daha sonra bu dünyaya ölçü ve sayılar ihsan edildi... ölçü ve sayılar 7 gezegen ve 12 idarecilere verildi." Ginza böyle diyor. 7, Güneş, Ay ve bilinen 5 gezegene işaret ediyor. 12, burçlardır. Her ikisinin de kutsallığının yıldız tapımından kaynaklandığı anlaşılıyor. Sabiiler, insanlık tarihinin 7 kutsal sa-

yısına göre şekilleneceğini, her bir dönemi ilgili yıldızın belirleyeceğine inanıyorlar. Bu sürenin son kısmı ise 12'ye ayrılmakta ve her bir kısmı bir burcun adıyla anılmaktadır. Ginza, tek Tanrılı dinlerin miyop öngörülerinin tersine insanlık tarihinin 7 gezegene göre yapılan bir hesapla 480 bin yıl olduğunu belirtiyor. Bu 480 bin yıllık zamana gezegenler şu sıra ile egemen olmaktadır:

1 Şamiş	(Şamaş)	Güneş
2 Kiuan	(Kaimanu)	Satürn
3 Dlibat	(İştar)	Venüs
4 Sin	.....	Ay
5 Nbu veya Anbu	(Nabu)	Merkür
6 Bil	(Belu)	Jüpiter
7 Nirig	(Nergal)	Mars

Sabii hesabına göre insanlık artık son dönemindedir ve bu dönem Nuh'tan sonra 8 bin yıl sürecektir. "Sabii inancına göre Nuh'tan 6000 yıl sonra kötü ve karanlık güçlerce Kudüs inşa edilmiş ve Yahudiler oraya yerleştirilmiştir. Ginza'ya göre Kudüs'ün inşa edilmesinden dünyanın sonuna kadar geçecek olan 2000 yıllık sürenin ilk yarısında Kudüs gelişecek ikinci yarısında ise bütün dünya ile birlikte o da çölleşecektir."[22]

Sabiilikte insanlık tarihi ile birlikte bir yılın ayları, haftanın günleri ve günün saatleri de gezegenler ve burçlar arasında taksim edilmiştir. Sabii yılı, her biri 30 gün çeken 12 aya bölünür. Bu 12 ay 4 mevsime taksim edilir. Haftanın günleri de 7 gezegen arasında paylaştırılmıştır. Buna göre Habşaba (Pazar) Şamiş tarafından, Trin Habşaba (Pazartesi) Sin, Selase Habşaba (Salı) Nergal, Arba Habşaba (Çarşamba) Nbu, Hamşa Habşaba (Perşembe) Bil, Yuma d Rhatia (Cuma) Libat ve Yuma d Şafra (Cumartesi) Kivan tarafından yönetilir.[23] Sabiiler günün saatlerini de ikiye ayırarak bunları burçlar arasında paylaştırmış ve ilk 12 saatin nurlu saatler, ikinci 12 saatin ise karanlık saatler olduğuna inanmışlardı. Sabii günü Güneşin doğuşundan doğuşuna 24 saat sürmektedir.

Bu bilgileri aktarmamızın nedeni şudur: 12 aya bölünmüş yıl hesabını, 7 günlük haftayı, 24 saatlik ve iki yarıya bölünmüş gün hesabını yıldız tapımına borçlu olduğumuz anlaşılıyor. Haftanın günlerinin gezegenlere göre taksimatı batı dillerinde hâlâ belirgindir. Öte yandan takvimler ya Aya ya da Güneşe endekslidir hâlâ; bunun da Sabiilikten diğer dinlere miras kaldığı anlaşılıyor. İslam dini ise ay ile temsil edilmektedir ve yeni ay İslamda varolan resim çizme yasağının tek istinası olma özelliğini taşıyor. Osmanlılar zamanında da yeni ay imparatorluğun simgesi olmayı sürdürdü. Bu simge, tartışmasız bir İslamî tonu temsil ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda takvimi değiştirirken ayın ve yıldızın yanına bir de güneş ekledi. Batıya dönüşün, Aydan Güneşe ve yıldızlara dönüş anlamına geldiğinin bilindiğinin işareti sayılmalıdır. Aslında bundan önceki iki büyük devrimde de takvim değiştirilmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştı. Dikkati çeken nokta şudur, hem Fransız Devrimi, hem de Ekim Devrimi yepyeni bir takvim icat edip uygulamaya geçirmişken, "Türk Devrimi" Batı'nın takvimini almakla yetinmişti.

Müslümanların zaman seçiminde neden aydan yana ağırlık koyduğu bilinmiyor. Kabe'deki, Güneş tapınağı olarak yapıldığı belirtilen kutsal taş dahil Güneşin yıldızlar arasında her zaman öne çıkması doğal sayılmalıdır. Ancak, Ay da hep var ve Harran'da Sabiilerin inşa ettiği son Ay tapınağı Moğollar tarafından yerle bir edilince Ay tapınakları büsbütün ortadan kalkmış oldu. Kamer ya da Ay takvimi ise Yahudilik ve İslam inanışında etkisini sürdürüyor, ancak, zaman artık güneş zamanıdır ve biz bunu Sabiilerle birlikte çok ilgisiz gibi görünen bir başka gelişmeye, "Aydınlanma" ve aynı anlama gelmek üzere "Işık" çağına borçluyuz.

Takvim bir yana, İştar-Venüs eşleşmesinde olduğu gibi Tanrı adlarının çoğunun yine gezegenlere endeksli olduğu unutulmamalıdır. Güneş Tanrısı Akadlarda Şamaş, Güney Arabistan'da Şams'dır. Şams veya Şems, ışığa ve Güneşe işaret ediyor. Mezopotamya'nın Ba'l'i de Güneş Tanrısıydı, eski Babil'in en büyük üç Tanrısından biri olan Marduk da, Köke-

ninde Mısır'ın Güneş Tanrısı Aton olduğundan kuşku duymamak gerek.

Kökeni Mısırdır ve Aton'un etkisinin bunlarla sınırlı olmadığı biliniyor: "... Musa 'Mısırlı' bir prensten başkası değildi. Yahudi toplumundan olmadığı halde, gönül verdiği amaca ulaşmak için bu toplumu seçmişti. 'Kutsal kitap'ların 'Tanrı'sıysa, 'Mısırlı Musa'nın bu toplumdan bir kabileye benimseterek yola çıktığı 'Aton'un ta kendisiydi. Ancak Firavun Akhnaton'un 'Tek Tanrı' durumuna getirdiği bu Güneş Tanrısı, Yahudilere geçtikten ve Tevrat'ın 'Yehova'sı olduktan sonra nitelik değiştirmişti: 'Barışsever'ken, 'savaşçı' olmuştu."[24]

Bir de Tebriz Güneş'i var: Mevlana Celaleddin'i Rumi'den biliyoruz. Şems-i Tebrizi, Mevlana'yı çok etkiliyor ve bir çeşit sufi olarak tanımlanmakla birlikte inanışları konusunda hiçbir zaman net bir tablo çizilemiyor. Güneş Tanrı'nın çocuklarından biri olduğunun işaretleri var ve bu yalnızca adındaki Güneş'ten kaynaklanmıyor.

Mevlana, Tebriz Güneşi ile tanıştıktan sonra bütünüyle bir dönüşüme uğruyor ve kadınsı giyinme-müzik ve şiirle desteklenmiş ayinler bu tarihten sonra başlıyor. Şemsi Tebrizi'nin kendisiyle birlikte Konya'ya Güneş Tanrı'yı da getirdiği ve Mevlana Celaleddin'i inandırdığı anlaşılıyor. Güneş etrafında, kendi etrafında dönerek dönme, Müslümanlıktan çok bir Güneş tapımının işaretlerini taşıyor.

Mustafa Kemal'in, Meksiko Büyükelçisi Tahsin Mayatepek'e "Güneş Kültü" hakkında hazırlattığı raporda da bu var. Mayatepek, Meksiko'da bir Güneş tapımına tanıklık ediyor ve izlenimlerini Mustafa Kemal'e ulaştırmak üzere yazıyor: "Bu ayini gördükten sonra derhal Mevlana Celaleddini Rumi'yi hatırlayarak bundan 800 yıl önce Horasan'da doğmuş olan müşarünileyhin eski zamanlarda Orta Asya vesair Müslüman memleketlerindeki ilim ve tefekkür merkezlerine ilmi maksatla seyahatler yapmak ihtiyadında olan Arap ve Türk alim ve mütefekkirleri gibi Orta Asya ve bilhassa Horasan'dan uzak

olmayan Hindistan ve Tibet havalisinde yapmış olması muhtemel bulunan seyahatleri esnasında güneşe tazim ayinini görmüş fakat islamiyetin güneşe mabud veya mabudün maddi timsali sıfatı ile ibadet ve tazim edilmesini tecviz etmediğini nazarı dikkate alarak Güneş Kültünde nay ve kudüm refaketi ile güneş mabud veya mabudun timsali sıfatı ile yapılan deveranları, Müslümanlığın tanıdığı Allah'a karşı yapılan bir ibadet şeklinde ifrag ederek kurduğu mevlevi tarikatına idhal etmiş olduğu netice ve kanaatine vardım."[25] Mayatepek, Celaleddin'in bu inanışı nereden öğrendiği konusundaki zorlaması bir yana, buradaki saptamalarının doğru olduğu görülüyor. Mevlevi ayininin, manası Müslümanlığa uyarlanmış Güneş ayininden başka bir şey olmadığı açıktır. Ancak, Mevlana'nın bunu öğrenmek için Hindistan'a veya Tibet'e gitmeye ihtiyaçı olmadığı da açıktır. Harran'daki ay tapınağının yıkılmasının, yıldız tapımını büsbütün ortadan kaldıramayacağını teslim etmemiz gerekir ve kuşkusuz başka bir kılığa bürünerek yerleşik dinler içinde de varoluşun yolunu buluyor. Uyum tahmin edildiğinden daha kolaydır; çünkü bütün dinler yıldız tapımının işaretlerini çok canlı bir biçimde taşımaya devam etmektedir.

Şimdilik şu kadarı yeterlidir: Tahsin Mayatepek raporunda Kabe'nin yapısı ile diğer güneş tapınaklarını karşılaştırmakta ve Kabe'nin de Güneş tapınağı olarak yapıldığı sonucuna varmaktadır.[26] Aynı kaynakta, İbn Hazm'a dayanarak, Sabiilerin de namazlarını (7 vakittir) Kabe'ye dönerek yerine getirdikleri belirtiliyor. Onlar için Kabe 7 yıldız adına yapılan 7 kutsal tapınaktan biridir ve gerekli saygıyı göstermekten geri durmaları için bir neden yoktur.

Mustafa Kemal'in "Güneş Kültü" hakkında hazırlattığı raporun yayınlanmasından sonra da sessizce geçiştirilmesinin, yayınlandığı tarihte yıldızı silik ve yeni ayı belirgin Cumhuriyet için anlaşılabilir nedenleri var elbette. Bizim için önemli olan Kemalist yönetimin bütün tarikatların kapısına kilit vururken Konya'daki Mevlevihane'yi müze olarak açmasıdır. Burjuva karakter, başka şeylerle birlikte anlaşılan "Güneşe

dönmek"le de kendini ifade etmektedir.

Cumhuriyetle sınırlı değil, burjuva sınıfı, henüz yeni ve devrimci bir sınıfken ışığını Güneşten almıştır. Aydınlanma çağı, öyleyse Güneş zamanı ile gelmiştir. Bilimin, Aydınlanma tarikatının istenmeyen çocuğu olarak dünyaya gelmesinde bu yeni sınıfın sonsuz arzularının payı büyüktür.

Güneş Bilimi

Şimdi Ortaçağı keşfediyoruz: ünlü bilim tarihçisi Koyre'nin saptadığı gibi Ortaçağ felsefesi de, bir bakıma, çok yeni bir keşiftir. "Kısa bir süre öncesine dek, tüm Ortaçağ en koyu renklerle tasarlanıyordu; yetkelerin-inak ile Aristotales'in çifte yetkesinin-boyunduruğuna girmiş insan ruhunun, uyduruk sorunların kısır tartışmaları içerisinde kendini tükettiği kara dönem. Bugün hâlâ 'skolastik' sözcüğü bizim için aşağılayıcı bir anlam taşır."[27] Ortaçağ bir Güneş tutulmasıdır, Güneşi tutulanın aydınlığı olur mu?

Yoktur. Güneşin olmadığı yerde ışık olmadığına göre göze de ihtiyaç yoktur. Ortaçağın gözü yoktur ve ortada olan bir kör tartışmadır. Ortaçağda bir ışık görülmesi zamanın Ortaçağa benzemesindedir. İşte yine insan ruhu. Koyre'nin deyişiyle uyduruk sorunların kısır tartışmaları içinde kendini tüketiyor. Önemli olan, ışık içinde karanlığı görebilmektir. Işık kavgası aynı zamanda bir göze sahip olma kavgasıdır.

Evet bilim büyüden doğmuştur ama bu, bilimde büyüyü büsbütün reddeden bir süreç de değildir. "Tinsel zamandizin gökbilim zamandizini ile uyuşmaz. Descartes Ortaçağ kavramları ile doludur; bizim çağdaşlarımızınki de, zaten St.Thomas'ın tinsel çağdaşı değil mi?"[28] Nereden kaynaklanıyor bu: dayandığı sınıftan. Burjuva sınıfı hiçbir devrimini sonuna kadar götürememiştir. İki kafalılık ilerlerken gerilemeyi, gerilerken ilerlemeyi mümkün kılar. Bu yüzden Engels, Burjuva çağını "Her ilerlemenin görece bir gerileme olduğu çağ" olarak tanımlamıyor mu? Işıktaki karanlık budur.

Sınıf gözlüğüyle bakmayanın anlamayacağı bir tarihtir bu. Burjuva devrimi Ortaçağla kavga ederken kendi Ortaçağını

geliştirir çünkü. "Petrarca, Macchiavelli, Nicolaus Casunus ve Cesalpino Ortaçağın sonunu, ölümünü vurgulayan bu ağır ama köklü devrimin farklı görünümlerini gösterir bize. Elbette, bu dört düşünür arasında pek az ortaklık vardır. Hiçbiri de gerçek bir çağcıl değildir. Petrarca da ötekilerden farklı değil. Aristotalesçilere, skolastik mantığa sövgüleri, 'insancılığı', 'Agistinusculuğu' Petrarca'nın aslında ne denli gerici olduğunu gözümüzden kaçırmamalı. Aristotales ile savaşıyor, ama nasıl? Bir dinsize fırlatmaktadır yıldırımlarını. Onun yetkesini yıkmaya çalışmaktadır, ama onun yerine Hıristiyan bilimini, özellikle de bilgeliğini, vahyin ve kutsal kitapların yetkesini kurmak -ya da yeniden kurmak- için."[29] Evet, ışık karanlığın çocuğudur.

Bu yüzden bizim seküler felsefemiz, ilk bakışta vermeye çalıştığı görüntünün tersine derinlemesine dinseldir. Avrupa'nın felsefi eğitimini gerçekleştirenler, bugün hâlâ kullanmakta olduğumuz terminolojimizi yaratanlar skolastiklerdir: çalışmalarıyla Batının Eskiçağın felsefi yapıtıyla yeniden ilişki kurmasını, ya da belki daha doğrusu, ilişki kurmasını sağlayanlar onlardır. Yine, görünüşlere karşın, Ortaçağ felsefesi ile çağcıl felsefe arasında gerçek -ve derin- bir süreklilik vardır. Descartes ile Malebranche, Spinoza ile Leibniz çoğu kez ortaçağlı öncellerinin yapıtını sürdürmekten başka bir şey yapmazlar.[30] Bu yüzden ışığın parıldamaya çalıştığı yüzyıllarda aynı zamanda karanlığın arttığına tanıklık ederiz. Akıl, akıl dışılığı büyüterek kendine yol açar, simya, büyü, fal burada bilimin döl yatağıdır.

Aydınlık nerede peki? Büyük gazetelerimizden birinin ucuza dağıttığı ve "Ortaçağ'ın Aydınlığı" üzerine bir kitaptan bu aydınlığı izleyelim:

"14 ve 15. yüzyıllarda riyaziyetçi (münzevi) davranışların, meditasyonun, inzivaya çekilmelerin ve cezbeye girme arayışlarının çoğaldığı dönemdir. Gittikçe artan sayılarda erkek ve kadın, günahlarından arınmak üzere dünyayı reddederek kendilerini kutsal yaşama adamışlardır. Mistisizmin yaygınlaşmasıyla, Avrupa tüm batıl sanatlarla okült (gizli) bilimlere ken-

dini kaptırmıştır: Jeomansi (fal), hidromansi (su falı-büyü), aeromansi (hava, rüzgar, bulut falı), piromansi (ateş falı), şiromansi(el falı), augury (kehanet) ve nekromansi (ölülerden haber alınarak yapılan fal) fevkalade yaygınlaşmıştı. Bunlarla birlikte astroloji, ilm-i simya ve büyücülük de gelişmişti. Bütün bu okült bilimler geliştikçe bunları yok etmek üzere Kilise korkunç baskılara baş vuruyordu. Engizisyon tarafından yakılarak idam edilen ilk astrolog Cecco d'Ascoli olmuştur. (Floransa 1327). Cadı avı başlamıştı. Binlerce kişi cadılıkla suçlanarak işkence edilmiş ve yakılarak idam edilmişti."[31] Işık, büyük karanlığın içinde gelişiyordu.

Batıya ışık düşmesi, gizemcilerin Arap topraklarından Batı'ya göçmesiyle başlamıştı. 15. yüzyılda, birçok gizemci torbalarında Hermetik metinlerle Kuzey İtalya'da bir sığınak olduğunu düşündükleri Floransa'nın yolunu tuttular. Platon'un kayıp eserleri, pagan eserleri olarak tanımlanan birçok sırlı metin ve elbette bunlarla birlikte Mısır bilgeliği artık Batıya taşınıyordu. Floransa'da yönetici Cosimo di Medici'nin girişimleriyle yeni bir Platoncu Akademi kuruldu. Burası kaçkın mistikler için yeni bir sığınma mekanı olmuştu. Bütün heretik inanışlar için bir yeni kendini ifade imkanıydı bu. Leonardo da Vinci, Michelangelo, Botticelli ve Raphael gibi sanatçılar bu Hermetik ve Platoncu metinlerden derinden etkilendiler ve eserlerinde eski pagan Tanrılarını tasvir etmeye başladılar. Yeni buydu; örneğin, Botticelli'nin 'Venüs ve Mars' tablosu, okült bir tılsım işlevi görmesi için belirli bir astrolojik anda yapılmıştı. Cosimo, şimdi diğer kayıp eserleri bulmak için kolları sıvamıştı. 1460 yılında bu iş için görevlendirdiği kişiler Hermes Tot'un eserleri olduğu iddia edilen metinleri Floransa'ya getirmişti. Floransa, yeniden Mısır'a dönüşün başkenti olmuştu ama bu eserler Floransa'ya gelene kadar, arada, Mısır kaynaklı eserlere bütün 'heretik' inanışların izleri düşmüştü. Yeniden Doğuş ki bu da Hermetik inanışa işaret ediyordu, işte bu alacakaranlık içinde oluşuyordu. "Yeniden doğuşun bilimsel katkısından söz etmek, aykırı, hatta

olmayacak bir şey gibi görünebilir. Gerçekten, yeniden doğuş olağanüstü verimlilikte, olağanüstü zenginlikte bir çağ. Evren imgemizi şaşılacak ölçüde zenginleştiren bir çağ olduysa da, özellikle bugün hepimiz biliyoruz ki, yeniden doğuşun esini bilimsel bir esin olmamıştır. Yazında ve sanatlarda Yeniden doğuş adı verilen çağın uygarlık ülküsü, kesinlikle bir bilim ülküsü değil, bir retorik ülküsüdür."[32] Yeniden Doğuş, gerçekten bir patlamaydı; ortaçağın baskı altına aldığı bütün inanışların bir patlaması...

Koyre, tabloyu şöyle tamamlıyor: "Yeniden doğuş çağı dünyanın tanıdıkları içerisinde eleştiri ruhunu en az taşıyan çağlardan biri olmuştur. En yoğun, en derin boş inan çağı, büyücülüğe, gözbağcılığa duyulan inancın şaşırtıcı bir biçimde yayıldığı, Ortaçağdakinden sonsuzcasına daha yaygın olduğu bir çağdır; bu çağda müneccimliğin gökbiliminden-Kepler'in dediği gibi zavallı akraba- çok daha büyük rol oynadığını, müneccimlerin kentlerde, krallar yanında resmi konumları olduğunu iyi bilirsiniz. Bu dönemin yazınsal ürününe bakarsak, en başarılı yapıtlar klasiklerin Venedik basımevlerinden çıkmış güzel çevirileri değildir; cin-peri bilimi, büyücülük kitaplarıdır; Cardano, daha sonra da Porta, her yerde okunan büyük yazarlardır."[33] Artık Hıristiyanlığın önyargılarının kırılmaya başladığı kesindi, ürkütücü olan ise kırılmanın ardından ortaya çıkan şeydi: "Gerçekten, Aristotales fiziğini, metafiziğini, ontolojisini yıktıktan sonra, Yeniden doğuş kendini fiziksiz, ontolojisiz, yani, bir şeyin olanaklı olup olmadığına önceden karar verme olanağından yoksun buldu."[34] Gelişme o kadar çarpıcıydı ki, kilise ta en başına, Roma'da eski Tanrılarla mücadele ettiği çağa dönmüş buldu kendini.

Güneş Tanrı şimdi yeniden dizleri üstünde doğruluyordu. "Üç Kere Yüce Hermes'in Mısır kökenli dininin Giordano Bruno gibi gezici vaizleri, yaptıkları seyahatlerle Avrupa'ya yayıldılar. Bruno, Kopernik tarafından ileri sürülen yeni Güneş merkezli evreni, tamamıyla mistik bir yoldan, Yeni Çağ'ın şafağında yeni bir Güneşin doğuşu olarak yorumluyordu."[35] Floransa'dan Avrupa'nın her yanına eski dinler adına

seferler düzenleniyordu artık. Luther ile Erasmus'un hocası Floransa'dan yola çıkıp Almanya'da protestan reformunun ilk tohumlarını atmaya başlamıştı. Kopernik ise Hıristiyanlığın üzerinde durduğu dünya merkezli evren modeli yerine Hermetik inanışının gereği olan Güneş merkezli evren iddiasını propaganda etmeye başlamıştı. Bilgilerinin ya da inanışlarının kaynağı bir İtalyan üniversitesinde gördüğü Hermetik felsefe dersleriydi. O da, bu metinlerde olduğu gibi Güneş'in "görünen Tanrı" olduğuna inanıyordu.

Kuşkusuz, tıpkı Mevlevilikte olduğu gibi Yeniden Doğuşçular düşünceleri ile yerleşik inanışlar arasında köprüler de kurmaya çalışıyorlardı. "Aristotalesçi kozmolojininkinden kuşkusuz çok daha engin olan Kepler'in dünyası hâlâ-güneş dizgemizin kapladığı derin boşluğun çevresini saran-yıldızların oluşturduğu kubbeyle sınırlıdır... Kutsal üçlünün anlatımı olan bir dünya düşüncesine bağlıdır hâlâ. Bu bakıma, Güneş'te Baba Tanrının, yıldızlar dünyasında Oğulun, uzayda ikisi arasında gidip gelen ışık ile güçte ise Ruhun anlatımını görür."[36] Yine de bu Roma Kilisesinin yıkıcı bir saldırı karşısında olduğunu anlamasını geciktirmemişti.[37]

Bugün bilimin doğuşu diye selamlanan şeyler gerçekte çok garip biçimlerde ortaya çıkıyordu. "Modern deneysel bilimin ilk örneği gerçekte çok yadırgatıcı bir kitaptır." Diyor Westfall çalışmasında ve örneğini şöyle anlatıyor:

"Gilbert'e göre kuzey ve güney evrendeki gerçek yönlerdi ve yerin magnetik ruhu yönetmek ve düzene koymak için vardı. Pusula 'Allahın parmağı' idi ve mıknatıslığını yitirmiş olan deniz, yolunu ve yönünü kaybetmiş oluyordu. İbrenin düşey sapması enlemi ölçüyordu; belki değişme de boylamı ölçmekte kullanılabilirdi. Gilbert'in beşinci hareketi olan dönmede ise, nedenin kendisi yerin magnetik ruhuna yüklenmişti. 'Dönme' diye yerin ekseni etrafında günlük hareketine diyordu. Bu hareketin nedenlerini de, tıpkı yer kutbunun yönünün Güneş çevresinde dönerken kararlı kalışını açıklarken yaptığı gibi magnetizmaya bağlıyordu. Gilbert'in iddiasına

göre Güneş'in yakınında bulunduğu için, yerin ruhu Güneş'in magnetik yanının yanacağını idrak ederek, ekseni etrafında dönmeyi tercih ediyordu. Hatta ekseninin belli bir açı ile eğerek, mevsimlerin değişmesini sağlıyordu."[38] Aydınlanma çağı dünyaya Tanrı Aton'un gözleriyle bakıyordu artık: "Güneş'ten güç ışıması kavramını Mysterium Cosmogruphicum'da ilk olarak ortaya attığında, Kepler ona canlıcı çağrışımlar yapacak bir ad vererek, 'anima motrix' yani 'hareket ettirici ruh' demişti."[39]

Peki nasıl öğreniliyordu bunlar:

"Evreni işgal eden gizli kuvvetleri sadece ve sadece deneyim öğrenebilirdi. 'Sempati' ve 'antipati' sözcüklerinin ifade ettiği ve Gilbert'in magnetik ruhunun açıkça gösterdiği gibi doğanın gizli kuvvetleri psişik deyimlerle düşünülürdü. Rönesans Naturalizmi insan ruhunun doğa üstüne bir izdüşümüydü ve bütün doğa psişik kuvvetlerin bir perdeye akseden büyük hayalleri, gölgeleri olarak betimleniyordu."[40] Hermetik metinler o kadar etkili olmaya başlamıştı ki, hem yeniden doğuş hem de Aydınlanma Çağı bir Hermetik düşünürler geçidi idi; Leonardo da Vinci, Dürer, Botticelli, Roger Bacon, Paracelsuş, Thomas More, William Blake, Kepler, Kopernik, Isaac Newton, Sir Walter Raleigh, Milton, Ben Johnson, Daniel Defoe, Shelley, Victor Hugo, Carl Jung, Shakespeare, John Donne, John Dee, Royal Society çevresi...[41]

Bu çılgın yayılış ancak 1614'te frenlenebilmişti. Bu tarihte Isaac Casaubon adında bir araştırmacı Hermetika'nın bir metin analizini yayınlayarak, antik çağlardan kaldığına inanılan bu metnin MS ikinci ve üçüncü yüzyıllardan daha önceye gitmeyeceğini kanıtlayınca yeni dinin bir şaşkınlık yaşamasına neden oldu. Bu metinler olsa olsa İskenderiye kaynaklı olabilirdi. Casaubon'a göre, Yunan, Hıristiyan ve Yahudi felsefesinin astroloji ve büyüyle birleştirilerek egzotik bir karışım halinde ortaya koyulmuştu ve bunlar Hermes'in kitapları olarak adlandırılmıştı. Yazılar sahteydi anlaşılan ama bu da Güneş dininin yayılmasına engel olamamıştı.

Okültizm o kadar etkili olmuştu ki arada kalan 16. yüzyıl bir tuhaf adamlar yüzyılı olarak görünüyordu. Trithemius, Paracelsus, Agripa, Cardan, Nostradamus, Dee ve Della Porta gibi okült konularda yazarak ünlenen bu kişiler bu yüzyılın ürünüydü. Floransa'daki yıldırma hareketinin başarılı olamadığını gören papaların çoğu yasaklamak istedikleri astrolojiyi onaylamak zorunda kalmıştı. Papa V. Pius, yedi dünyasal ruha ibadeti bile onaylamıştı. Yeni inanışın sınırları genişliyordu. Tycho Brahe birçokları gibi gezegenlerin insanda: Güneşin kalpte, Ay'ın beyinde, Merkür'ün akciğerlerde, Venüs'ün böbreklerde, Mars'ın safra kesesinde, Jüpiter'in karaciğerde ve Satürn dalakta yansıtıldığına inanıyordu.[42]

Burada astronomi yalnızca amaca varmak için bir araçtı. Aydınlanma tarikatı Tanrısını arıyordu, astronomiyi buldu. Tıpkı simyacıların kimyayı bulması gibi.

Güneş Dini

Yeni din yaygınlaşırken çevresine kuşku ve şaşkınlık yayıyordu; devrim tamamen düşünülmemiş ya da planlanmamış bu etkiden kaynaklanıyordu. Yoksa Kopernik'in kendisini bir devrimci olarak tanımlamak zordu: olsa olsa bir tarikat müridi olabilirdi: "... Güneş ışığın kaynağı, ışık dünyadaki en güzel, en iyi şey olduğundan, ona öyle geliyordu ki, bu ışık vericinin aydınlatmayı üstlendiği Evrenin merkezinde bulunması, dünyayı yöneten, onu yaratan usa uygundur. Copernicus ısrarla söyler bunu. Onun Güneş'e taptığına inanmamak için hiçbir neden yoktur sanırım; çağcıl gökbilimi gerçekten başlatan büyük gökbilimci Kepler, Copernicus'tan daha da fazla tapar Güneşe."[43] Başka bir gözle bakıldığında bu kadar açıktır.

Çıkış noktası basittir, tıpkı Mısırlıların inandığı gibi dünya göğe uymak zorundaydı. Her şey yıldızların, gezegenlerin, Güneş ve Ayın etkisi altındaydı. "Yapıtı pek bilimsel olmayan bir düşünceden, uyum düşüncesinden, Tanrının dünyayı matematiksel uyum yasalarına göre düzenlediği yollu düşünceden son derece esinlenmiş olan Kepler... için bu, Evrenin

yapısının anahtarıdır. Güneş ile Yer'e verdiği göreli yerlere bakılırsa, elbette Copernicusçudur; Copernicus ile aynı nedenden ötürü: Güneş, ona göre, Tanrıyı simgeler: yaratılmış Evrende kendini dile getiren yaratıcı Tanrının simgesi. Evrenin görülür Tanrısıdır; bunun içindir ki, Evrenin merkezinde bulunması gerekir."[44] Tıpkı Mısır'da ve daha sonra Sabiilikte olduğu gibi emin oldukları bir şey vardı: yıldızlar her şeyin kaynağıdır. Bu yüzden Kepler'in büyük yapıtı "Astronomia Nova", Mars gezegenine adanmıştı.

Sık tekrarlanan bir yargıya da burada değinelim; Kopernik devriminin Batlamyus sistemini ortadan kaldırdığı tartışmalıdır. "Kopernik'in Güneş sisteminin merkezini değiştiren ve çağa damgasını vuran 'De Revolutionibus'u biçim ve içerik bakımından Batlamyus'un Almagest'inden çok uzaklaşmış sayılamaz."[45] Batlamyus'un 'Tetrabiblos'u Kepler'den sonra da astrolojinin kutsal kitabı olma özelliğini sürdürüyordu. 'Tetrabiblos' hâlâ yararlı olduğuna inanılan bir dönemde, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir kez İngiltere'de ve bir kez de Almanya'da yeniden basılmıştı. Çünkü, aydınlanma tarikatının astrolojiye karşı bir tavrı hiçbir zaman olmamıştı.

Evet, astronomların ve matematikçilerin gerçekleştirdiği tüm gizli değişikliklere karşın, eski, şema, bilinen gerçeklere tam olarak uymuyordu. Ama Kopernik'in kendi basitleştirdiği şema da uymuyordu. "Kopernik'in gerçeklerin gücünden değil, fakat estetik ve metafiziksel düşüncelerle heyecanlandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer şemanın daha ne kadar fazla güzel olabileceğini düşledi. Kopernik'in kıvrak bir zekası ve sınır tanımayan bir düş gücü vardı. Fakat mesleğinde öyle olağanüstü bir şeyler yoktu. Kutsal emirleri asla almamakla birlikte tüm çalışma hayatını kilisenin bodrumunda gerçekleştirmişti."[46] Bir rahipti, ömrünün sonuna kadar da öyle kaldı. Kilisenin bodrumunda kendi kendine bir din bulmuştu ve papaz kılığında Güneşe tapınıyordu.

Tarihçiler, yazdıklarını savunmaktan kaçındığını ve baskı gördüğüne değin herhangi bir iz bulunmadığını belirtiyorlar. Kopernik'in sistemine ilişkin ilk geniş çaplı taslağı öldükten

sonra yayınlanmıştı. Elle yazılmış yalnızca birkaç kopya arkadaşları arasında elden ele dolaşıyordu. Kopernik'in Dünyayı tanımlamasına ilişkin devrim yaratan sistemi, aslında Kopernik tarafından değil yirmi beş yaşındaki bir öğrencisi tarafından ileri sürülmüştü.[47] Çalışmayı yayınlama işini de o yerine getirdi. Devrim budur.

Son bir not daha: "Teorilerini bir araya topladığı 'De Revolutionibus Orbium Caelestium' yalnızca gezegenleri anlatmaz, cennetsel kürelerin devinimiyle de ilgilenir."[48] Devrimi ortaya çıkarmak için Aydınlanma tarikatının işini görmesi gerekir; kuşkudur bu. Heretik düşüncelerin bombardımanı ile Hıristiyan kafalarda doğan kuşku. Devrim, kuşkunun çocuğudur.

Kitabının girişine şunları yazmıştı: "Sekiz ay önce şafak, üç ay önceki parlak gün ışığı ve birkaç gün önce güneş ışığının karmaşık düşüncelerimi kusursuz bir biçimde aydınlatmasından sonra, artık hiçbir şey beni tutamaz. Mısırlıların Tanrı'ya sunmak için ayin şarabını koydukları altın kabı çalma cüretini gösterdiğime eminim ve bu yüzden Tanrı korkusuna kapıldım. Eğer beni bağışlarsanız, sizden beni bağışlamanızı dilerim, eğer beni suçlarsanız bunu kabul ederim. Zar atıldı ve şimdi ya da gelecekte okunmasının hiç önemi olmayan bu kitabı yazıyorum artık. Tanrı'nın altı bin yılı bir tek tanık için beklemesi gibi, ben de tek bir okuyucu için yüz yıl bekleyebilirim."[49] Şaşırtıcıdır. Kendisinin de kuşkular içinde kıvrandığı anlaşılıyor.

Bilim mi? Tarih budur ve bu tarihte bilim düşünülebilecek en son şeydir. Bütün bu tarih boyunca okültizm işini görürken yıkabildiği pek az dogma vardır aslında. Yaratılan kuşku ve şaşkınlığa rağmen uyum hep yakalanabilmiştir. Bir papaz ve bir İsis rahibinin aynı kılıkta iş görmesi başka nasıl açıklanabilir?

Oysa, astrolojiden astronominin doğabilmesi ve Güneş'in Tanrılıktan çıkıp sıradan bir yıldız haline dönebilmesi için sonsuz uzay fikrinin kabul edilmesi gerekiyordu ki bu Aydınlanma tarikatı için henüz kabul edilemez bir şeydi. "Ev-

renimizin boyutlarını genişletmek zorunda kalan Kepler... dünyanın sonsuzluğunu kabul edemez. Gök kubbe ya da bizim gök dünyamız onun için zorunlu olarak sonlu kalır. Göksel dünya sonsuzcasına büyüktür: çapı Yer çapının 6 milyon katıdır, ama sonludur. Dünyanın sonsuzluğu metafizik bakımdan olanaksızdır. Ayrıca, hiçbir bilimsel irdeleme bunu ona benimsetemez. Giordano Bruno bunu kabul eden hemen hemen tek kişidir; ama doğrusu, Bruno ne bir gökbilimci, ne de bir bilgindir; dünya görüşü çağının bilimini arkada bırakan bir metafizikçidir. Çünkü yıldız Evreninin sonsuzluğunu ancak Newton ile onaylamış buluruz."[50] Koyre'nin saptaması doğru olmakla birlikte bu da Newton ile astrolojinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Newton da tıpkı tarikatın diğer üyeleri gibi astroloji peşinde bir yarı büyücüydü.

Çıkış noktası mistiktir ve bu yüzden bilim, mistisizmin kendini en iyi ifade ettiği gökbilimle sıkı bir ilişki içinde doğmuştu. Başlangıçta daha çok, sonra daha az ama mutlaka var olan bir ilişkiydi bu; astroloji ve okültizm Einstein, Hawking gibi çağdaş bilimcilerce doruklarında gezinmeye devam ediyordu.

Güneş Örgütlenmesi

Burada bir düzeltmeyi tekrarlamış olduk: Bruno, "bilimsel görüşleri" nedeniyle değil, "özgün doğal dine, yani Mısır dinine dönülmesini" savunduğu için öldürülmüştü. Burada kurgulanan "teorik tarikat"ın ötesinde, Abdulşemslerin kiliseye karşı açtığı savaşta çok etkili roller üstlendiği bilinen bir örgütle de irtibatlı olduğu bellidir.

Gülhaçlılardı bu; "Herhalde Bruno'nun, gizemli ve hep karanlıkta kalmayı başaran Gülhaçlar tarikatının kurucuları ile de bazı ilişkileri vardı. Bunların isim vermeden yayımladığı manifestolar 17. yüzyılda insanları âdeta büyülüyordu. Gülhaçlılar da Mısır'ı dinin ve felsefenin kaynağı olarak görüyordu."[51] Gülhaçlı Bruno, o kadar militan davranıyordu ki, İbranilerin Mısır'ın dışkısı olduğunu bile yazabilmişti.

Bernal'in sözünü ettiği bildiri 1614 yılında Almanya'da ya-

yınlanan ve "Tüm Evrenin Genel Reformu ile Bunu İzleyen Avrupa'nın Tüm Bilgeleri ile Hükümdarlarına Seslenen. Sayın Gül-Haç Derneği'nin Fama Fraternis"i" başlığını taşıyan kitapçıktı. Kitapçıkta, dünyadaki bütün düşünürlerin el ele vererek, bilime dayalı bir dünya kurmak için çalışmaları talep ediliyordu. Bu, dolayısıyla Gül-Haç örgütüne bir davetti. Yapılması gerekenler Gül-Haç tarikatının biraderliği sayesinde yapılabilirdi ve böylece mükemmellik çağına ulaşılabilirdi. Daha ilginç olanı ışığa yapılan göndermeydi. örgüt üyeleri kendilerini "ışığın çocukları" olarak tanımlıyordu.

Gizli ve seçkinci bir örgüt oldukları yazılıyor. "Gül-Haçlılar bildirilerinde adres vermezler. Fama'da örgüte girmek isteyenlerin gizemli örgütün kendileriyle ilişkiye geçebilmesi için kendilerini yazılarıyla tanıtmaları söylenir. Hatta, 1620'ye dek, bildirilerin yayınlanmasından sonra, çok sayıda mektup ya da bazıları bilimsel tez olarak seçilmeyi hak eden ciddi eserler ortaya çıkmıştır. Gül-Haç örgütüne davet edilmeyen birçok kişi büyük üzüntü duydu."[52] Aynı çalışmaya göre Francis Bacon bu örgütün üyesiydi. Ve başkaları; Rene Descartes, Leibniz, Spinoza, Martin Luther... Konuyla ilgili çalışmalara göre Gül-Haç örgütü Haçlı Seferleri sırasında şövalyeler tarafından kurulan Tapınak Şövalyeleri tarikatı ile ilgiliydi. Ancak daha önemlisi Gül-Haçlıların bir süre sonra masonik örgütlenmeyi doğurmuş olmasıydı. Güneş örgütlenmesi, yönünü tamamen Mısır'a dönmüş görünüyordu. "... Masonlar, görünüşe göre, ortaçağda bile Mısır'a özel bir ilgi göstermiştir; çünkü, geleneksel inançları izleyerek, geometri ve duvarcılığın anayurdunun Mısır olduğuna inanmışlardır. 18. yüzyılın sonlarında Spekülatif masonluğun kurulmasıyla, masonlar, Gülhaççılıktan ve Bruno'dan yararlanarak 'iki katmanlı bir felsefe' kurmuşlardır. Bu, kitleler için batıl inançlı ve sınırlı bir dini, fakat aydınlanmışlar için, saf özgün Mısır dinine dönüşü öngörüyordu: zaten bütün öteki dinler de Mısır dininin kalıntılarından yaratılmıştı. Nitekim, Aydınlanma Çağı'nın hemen hemen bütün önemli kişilerinin üye olduğu masonluk, kendi dinini Mısır dini olarak: kendi işaretlerini hiyeroglif

olarak: kendi localarını Mısır tapınakları olarak: ve kendilerini de Mısır rahipleri olarak görüyorlardı."[53] Genel bir dünya reformu için örgütlenenler, sanıldığının tersine yerleşik dini ortadan kaldırmayı değil, kendi dinlerini kurmayı planlıyorlardı. 17. yüzyıl sonunda eski Mısır radikal aydınlanmanın neredeyse tek kaynağı gibiydi ve bu hem Hıristiyanlık ve hem de politik statükoyu sarsmak için kullanılıyordu.

Hatta Mısır ütopyaların bile ilham kaynağıydı. Bernal'e göre Citta del Sol-Güneş Kenti ilk defa Bruno tarafından kullanılmıştı ama onu gerçek üne kavuşturan çağdaşı Campanella'ydı. Campanella'nın kentinde, Mısırlı oldukları aşikar olan saf ve dindar Güneş kentliler oturmakta ve kentin binaları güneş merkezli gezegen sisteminin ideal bir modelini oluşturmaktaydı.[54] Güneş kentinde, Muhammed, İsa ve Musa'ya ve öteki büyük öğretmenlere bilge kişiler olarak saygı gösterilmekte, ama kent Güneş rahibi, filozof, kral ve yasa koyucu olarak Hermes Tot tarafından yönetilmektedir.

Bernal, ilk sosyalist ütopyacı olarak ünlenen St. Simon ve haleflerinin de Mısır'a tutku ile bağlı olduklarını not ediyor. Simon'un halefi Enfantin, 1833'te birçok müridiyle birlikte tıpkı Napolyon gibi bir "Mısır seferi" düzenliyor. Amaç, "uygarlığın kaynağını uyandırmak"tır. Süveyş Kanalı, Şarkla Avrupa'yı birleştirmek üzere Simoncu grubun üyelerinden biri tarafından inşa ediliyor; Mehmet Ali Paşa'nın reformlarında da aynı grubun payı bulunuyordu.

Mısır ve yıldız tapımı, burjuva uygarlığın temel dinamiklerinden biriydi; bu inanış kiliseye karşı mücadelesinde zorunlu olarak bir tarikat gibi örgütlenen yeni sınıfa güç katmıştı. Yunan dehası, iş işten geçtikten ve artık ışığa ihtiyaç kalmadıktan sonra işe karıştı. Marx'ın bir devrimin heyecanıyla tutuştuğu 1800'lü yılların ortasında "genel dünya reformu" tamamlanmış. Güneş Tarikatı çoktan statükonun savunuculuğu rolünü üstlenmişti bile. Bernal, bu yılların ardından genel bir ırkçılık akımının başladığını ve Mısır'ın Afrikalı kökleri nedeniyle Aydınlanma Tarikatı'nın bir Yunanistan imâl etmeye giriştiğini anlatır. Çok kısa bir süre sonra Yunanlıların Mı-

sır'ın kötü öğrencileri olduğu gerçeği büsbütün silinir ve deha, beyaz ırktan Yunanlılara mal edilir. Batı kendi geçmişini artık siyahi ve melez Mısır'a bağlamayacaktır.

Marx, Grundrisse'de "Yunan dehası"nın 60 yıl gibi kısa bir sürede neden parlayıp söndüğünün açıklanmasının güç iş olduğunu yazar. Güçtür; çünkü böyle bir deha hiç olmamıştır. Asıl kaynak olan Mısır bilgeliğinden geriye ise sadece mezar taşları kalmıştır.

Aydınlanma Tarikatı'nın alamet-i farikası şimdi Amerikan Devlet mühürüdür. Hermetik metinler yerine yeşil dolarların üstünde unutulmuş bir işaret. Zavallı Mısır artık hiçbir şey hatırlamıyor ve Güneş Tanrı ışığını yayamıyor. Bir dönem kendi üzerine yıkılmaktadır. Biliminin ışığının ve yeni bir aydınlanmanın yolunun açıldığını görüyoruz.

Şimdi ışık, biraz daha ışık!

I.
Bölüme Ek

Tebriz Güneşi - Güneş Tarikatı

Orta Asya'dan Batıya doğru sürüler halinde akan Moğollar, İran'ı fethettiğinde saldıkları dehşet Batıya, Rum ülkesine doğru yeni bir göç dalgasını daha başlattı. Moğolların önünde kaçanlar, en güvenlikli bölge olarak Rum ülkesini görüyorlardı. Göçerler, Bizans'ın savunma sisteminin zayıfladığı iç Anadolu'ya doğru yayılmaya ve yerleşmeye başladılar. Gelenlerin büyük bir kısmı eski geleneksel şaman inanışlarını sürdürüyordu. Ama bununla birlikte geçtikleri her yerde, karşılaştıkları her kültürden etkilenmişler, beraberlerinde Budizmi, Zerdüşiliği, Mazdeizmi, Hermetizmi, Hıristiyanlığı, Museviliği de taşımışlardı. Ancak onların sosyal durumlarına en çok, Araplar'dan öğrendikleri İslam inanışları uyuyordu. Hızla Müslümanlaştılar, ancak bunda neredeyse bütün bu kültürlerin bir karışımı olan dervişlerin rolü büyüktü. Dervişlerin süzgecinden geçen İslamiyete, İran'dan getirdikleri bütün geleneklerini bulaştırdılar. Anadolu'daki Sufilik böyle doğdu.

Dervişler görünüşte Müslümandılar ama Mısır dini Hermetizm, Hıristiyan gnostizmi, Şaman inanışlarının bir kalıntısı olan büyücülük ve fal onları amaçlarına ulaştıracak kesin yollar olarak varlığını sürdürüyordu. Dede Korkut destanında, bir

Şaman'ın eski dinsel imgelerin bir çoğunu koruyan ve gelenek olarak sürdüren bir Derviş'e dönüşmesi anlatılır. Oğuzların dervişlerine "Ata" ve "Baba" gibi unvanlar yakıştırmaları, bunların göçer boylar üzerinde daha X. yüzyılda bile etki sahibi olduklarını göstermektedir. Moğol akınlarının baskısı nedeniyle, eski kalelerinden Horasan'da daha fazla kalmaları artık mümkün olmayınca, Oğuzlar Dervişliğin cenneti halini alacak olan Anadolu'ya kitleler halinde aktılar. Geldikleri bölge, aynı zamanda tarih öncesi çağlardan beri Tanrı, Tanrıça, büyücü ve peygamber kralların en zengin yurduydu.

Burada, hangi tarikata dahil olursa olsun kendilerini tasavvufa adamış pek çok Sufi, islami düşüncenin temellerinden koptu, Tanrı ile aralarındaki ilişkiyi ortodoks İslamın asla kabul edemeyeceği bir biçimde yorumladı. Mısır gizemciliğinin bir geleneği olan insanın Tanrı ile bütünleşmesi düşüncesi tasavvufun baskın inanışı haline geldi. Dervişler, insanın Tanrının bir tezahürü olduğunu söylüyorlardı. Ünlü sufi Halac-ı Mansur "Enelhak-Tanrı benim" dediği için korkunç bir şekilde öldürüldü, diğerleri ise bunu daha dolaylı bir biçimde ifade etmeyi yeğledi. Çoğu, başında müridlerine mistikliğin yollarında öncülük eden, "pir" dedikleri ustalarının yer aldığı okullar kurdular. Sufilik dünyadan kaçış, maddi hazlara karşı kesin bir kayıtsızlık ve Tanrıya mutlak güven üretti. İnsan kendisini, Tanrının elinde bütün iradesinden yoksun hissediyordu. Mistikler için artık değişik inanç ve ibadet biçimleri arasındaki tüm farklılıklar anlamını yitiriyordu. Onun açısından, tüm inanç biçimleri ve vahiyler son kertede tek ve ölümsüz bir güneşin ışınlarıydı. Tüm peygamberler, iyi ve doğru konusunda hep aynı ilkeleri yalnızca değişik dillerde bildirmişlerdi. Pir'ler ya da şeyhler, "kendinden Tanrıya geçiş" ya da "ölümlü Tanrılar olabilmek" için tekkeler kurdular, kural ve törenleriyle değişik tarikatların kurucuları oldular.

Dervişler, halk arasında oldukça etkiliydiler. İran'daki sufiler, Moğol boyunduruğuna katlanabilmek için halkı karşılıklı sevgi ve dayanışmaya çağırdılar. Anadolu'nun yeni sakinleri üzerindeki etkileri ise onların Selçuklu Sultanları tarafından

desteklenmelerini sağladı. Sufi tekkeleri özellikle kentlerde yoksulların bir uğrak yeriydi. Yoksullar (Fakirler-Dervişan) genellikle çırak olarak bir şeyhe kapılanırlar, yeni ve dinsel kökenli bir bilinçlilik kazanırlardı. Fakirlik sözcüğü, çileci sufi idealinin etkisiyle yeni bir anlam kazandı. Onlar, dünya mallarından kurtulmuş ve özgür hissediyorlardı kendilerini.

Bunların çoğunluğu bekar olarak yaşıyor, ahlaki ve dini kaidelere riayet etmiyor, garip kıyafetlerle geziyor ve saçlarını-sakallarını tamamıyla kazıtıyorlardı. Başlangıçta çoğu, tasavvufla ilgisi olmayan maceracılardı. Hint kaynaklı inançlar taşıyorlardı. Döneme ait bir kaynakta dervişlerin ne şeriata ne de ahlak kurallarına uymadıkları, dini yasakları tanımadıkları, namaz kılmadıkları, şarap içip esrar çektikleri, hatta aralarında homoseksüellerin de bulunduğu belirtiliyor. Örneğin, İran kaynaklı bu tarikatlardan Kalanderilerin camilere köpekleriyle girip orada esrar kullandıkları, derviş olduklarını iddia etmelerine rağmen doğaya, suya, Aya ve Güneşe tapındıkları belirtiliyor. Kayıtlara göre, Mevlana'nın yakını Şems de İran'dan Rum ülkesine göçen Kalenderi dervişlerinden biriydi.

Dervişlerin (Fakirler) bu davranışları yüzünden Sünni yazarlar onları Taife-i İbadiye, Taife-i Zenadika diye adlandırıyordu. Onlar ise kendilerini Cevalika, Kalenderan ve Taife-i Abdalan olarak adlandırdılar. Bu sonuncusu Anadolu'da yaygın adlardan biri olarak kaldı. Kalenderi ve Haydarilerden sonra Bektaşiler ve Halvetiler Abdal olarak tanımlanmayı kabul ettiler.

Dervişlerin Anadolu'ya göçü, zaman zaman kurulu otoritelerle çatışmalara da neden oldu. Selçuklu Devletini uzun yıllar uğraştıran Babai ayaklanmaları böyle doğmuştu. Peygamberliğini ilan eden Baba İshak'ın müritleri, XIII. yüzyıl boyunca Anadolu Selçuklu Devleti'nin kaderini etkilemişti. Selçukluların Babailer önünde her defasında bozguna uğramalarında Dervişlerin Türkmenler üzerindeki dini otoritesi etkiliydi kuşkusuz. Selçuklular, ordunun önüne Frank paralı askerlerini yerleştirerek Babailerle ancak savaşabilmişlerdi. Buna karşılık tarihçiler Frank askerlerin de derviş sürüsüyle savaşmak-

tan tedirgin olduğunu belirtiyorlar. Babailer yalnızca yoksul Türkmenleri değil Hıristiyan köylüleri de arkalarına takmıştı. Bu etki nedeniyle Baba İshak'ın bir Rum dönmesi olduğu iddia edilmiştir.

Babailik, Selçuklu'lar karşısındaki trajik bozgunun ardından zayıflamış ancak içinden Bektaşiliği doğurarak etkisini sürdürebilmişti. Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu ve halifesi Balım Sultan'ın düzenlediği bu ünlü Türk tarikatı, Türklerin melamilik anlayışının ürünüdür de. Tasavvufa karşı çıkan bu tasavvuf tarikatı, tasavvufi törenlerden, geleneklerden kendisini arındırmayı amaçlıyordu. Kaynaklar, Bektaşiliğin de tıpkı öncülü olan Babailik gibi Türk halklarında hiç sönmeyen Şamanlık'ın özlemiyle Sünni Müslümanlığa karşı bir tepki olarak doğduğunu ileri sürüyor. Bektaşilik, zamanla aynı yolda yürüyen Kalenderilik, Hayderilik, Abdallık ve Hurufilik gibi çeşitli tarikatları içine çekmiş ve eritmiştir. Eşitlik, kardeşlik ve mallarda ortaklaşmacılık güden sosyalist yanı, Batıni karakterini belirtir. Bütün bunlara rağmen Hacı Bektaş'ın sünni (ortodoks) bir şeyh olduğu bilinmektedir. Ancak kurumsallaşmaya başlar başlamaz, Batıniye, Hurufiye, Alevilik ve hatta Hıristiyanlık ve Şamanizm karışımı bir mistik akım haline gelmiştir.

Batiniliğin en ilginç temsilcilerinden birisi XV. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan Bedreddiniliktir. Bedreddin sufileri olarak anılan Bedreddiniler her türlü din ve mezhep ayrılığını ortadan kaldıran, insanları eşit ve malca ortak kılan bir devlet düzeni kurmak için Osmanlılara karşı ayaklanmışlardı. Tarikatın kurucusu Şeyh Bedrettin'e göre, "Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Demek ki dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Birinin mal toplayıp diğerinin aç kalması Tanrısal amaca aykırıdır." Bedreddin'le birlikte ayaklanan dervişler arasında da neredeyse Anadolu'da varolan her dinden insan vardı. Özellikle Hıristiyan Rum köylüler için Bedreddin'in etkisi, Nova Roma'nınkinden daha öndeydi.

XIII. yüzyılın sonunda başlıca üç sufi akım egemendi. Birincisi Bağdad Okulu'nun ılımlı ve sünni (ortodoks) mistisiz-

mi. İkincisi, Gazi birliklerindeki heretik (sapkın) eğilimli sufi görüşler ve üçüncüsü zanaatçı birliklerindeki mistik görüşler. Anadolu'daki şeyhlerin en önemlisi sayılan Belh kökenli Mevlana Celaleddin Rumi ilk akımın içinde yer alıyordu. Babası Bahaüddin Muhammed Veled, Moğol korkusundan kaçıp ailesiyle birlikte Konya'ya yerleşmişti. Babasının ölümünden sonra aynı mistik çevreye girdi. Burada gaddarlığıyla ün salmış bir tarikat olan Haşşaşiler'in son büyük şeyhinin oğlu olduğu iddia edilen Tebrizli Şems'le karşılaşınca mistisizmi yeni bir evreye girmişti. Mevlana, Tebrizli delikanlının güzelliğinden büyülenmiş ve öteki dostlarını bir kenara bırakıp yalnızca onunla ilgilenmeye başlamıştı. Derviş'e olan aşkı Mevlana'yı şiire başlattı. Sevgilinin yüceltilmesi sufi geleneği onun şiirlerinde doruğuna ulaştı. Şiir, dans ve müzikle desteklenince, sufiliğin en etkileyici ürünlerinden biri olan Mevlevilik de doğmuş oldu. Yakın zamanlarda Konya'daki bir Mevlevi töreninden sonra bir semazen hissettiklerini şöyle anlatıyor: "Cüppeleri çıkarttığımızda, dünyanın da tüm iş ve dertleri sırtımızdan birdenbire kalkıp gitmiş olur. Aşağı yukarı 14. dönüşten sonra dört bir yanımız çepeçevre karanlık kesilir. Kendimizi, gecenin geç vaktinde herkes uyurken tek başımıza kalmış gibi hissederiz, çevrede çıt yoktur, yalnızca uzaktan uzağa rüzgarın hışırtısını ya da uzaktaki bir ney'in sesini duyarız. Artık raks ettiğimizi bile hissetmeyiz. Bu yerçekiminden tümüyle kurtulma haline, tarifsiz bir mutluluk duygusu eşlik eder."

Bugün, Mevlevi müziği tasavvuf ya da tekke müziğinin en gelişmiş dalını oluşturur. Başlıca formları naat, taksim, Mevlevi ayini, peşrev, son peşrev, son yürüksemai ve niyaz ilahisidir. Mevlevi dergahlarında mutrip adı verilen ses ve çalgı topluluğu, ayinhanlarla sazendelerden kuruludur. Kullanılan başlıca çalgılar ney, kudüm, rebap ve haliledir. 19. yüzyılın sonlarında mutribe, tambur, kemençe, kanun gibi çalgılarda bu koroya eklenmiştir. Ayin mutrip adı verilen koronun seslendirdiği şarkılarla başlar. Sözleri genellikle Mevlana'nın Mesnevi'sinden alınmıştır.

Aşkın yüceltilmesi ve vahdet-i vücut (varlık birliği-Tanrıy-

la bir olma) inanışı tüm sufilikte olduğu gibi Mevlevilikte de dinler arasındaki ayrımı anlamsızlaştırmıştı. Hıristiyan din adamları onun yaşam tarzını kutsal metinlere uygun buluyordu. Devrinin Hıristiyan ve Musevileri'nin onu çağının İsa ve Musa'sı olarak gördükleri söylenir. Müridleri arasında Hıristiyan ve Yahudiler de vardır ve bunun Mevleviler için bir sorun yarattığına değin kayıtlar bir iki söylenceden ibarettir.

Mevleviye, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Tarikatın merkez asitanesi Konya'daki dergahtır. Diğer şehir ve ülkelerdeki Mevlevihaneler buradan yönetilirdi. 1925'ten sonra merkez Halep'e taşındı. Mevlevihaneler adet olarak az olur fakat geniş bir alanı içine alırdı. Tarikatın merkezi otoriteler üzerindeki etkisi gerçekten gizemli bir görüntü vermektedir: 1925 yılında bütün tekke ve dergahlar kapatılırken, Konya Mevlana türbe ve dergahı 1926 yılında müze olarak yeniden açılmıştır.

Tasavvuf ve tarikatlar ortodoks islamın tersine kadınlara da ilk yıllardan itibaren açık olmuştur. Özellikle Mevlevilerde halife olan kadınlara rastlanmakta, hatta kadınların kendi aralarında sema yaptıkları da bilinmektedir. Yine de bu konuda zaman içinde bazı kurallar konulma yoluna gidilmiştir. Bu kurallardan bazıları şöyledir: 1. Kadın kocasının tarikatına girer. 2. Kadınlar erkeklerle beraber sesli zikir yapamaz. 3. Kendi aralarında sesli zikir için mürşidin izni gerekir. 4. Müride, şeyhinin elini öpemez. 5. Kadınlardan halife olmaz. Bu kuralların ilginç yanı, aşağı yukarı Yeni Ahit'de de benzer kuralların zikredilmiş olmasıdır. Ancak, tasavvufun, en azından ideal halinde, dinler arasındaki ayrımı ortadan kaldırması gibi insanlar arasındaki cinsel ayrımı da ortadan kaldırmış olması gerektir. Ve elbette aşk, meşk, incelik, müzik ve dans onu kadınlar için çekici kılacaktır.

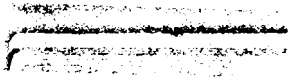
Bugün sufilik, kişisel çıkışlardan çok, artık kurumsallaşmış yapılar olarak varlığını sürdürmektedir. Tarikatların, hem halk, hem de yönetici zümreler içinde etkisi sürmesine rağmen, devletin din politikasının bir sonucu olarak aralarındaki ayrımlar geniş kitleler için silikleşmeye başlamıştır. Bunda, onların ha-

kikatın peşinde mistikler olmaktan çok, geçerli ve işgören örgütler olan tarikat ehli olmayı tercih etmelerinin de etkisi var kuşkusuz. Ama bütün sufiliğin özeti sayılabilecek bir yargıyla aslolan tarikat değil hakikattır. Şeriat ise, sufilik açısından sadece bir başlangıç noktasıdır: Onsuz olmaz ama ona takılıp kalmak hiç olmaz. Mevlana şöyle diyor: "Şeriat, bir muma benzer, yol gösterir. Ama ele mum alınmakla yol alınamadığı gibi, eline mum almasan da yol alınmış olmaz. Yola düştün mü şu gidişin, tarikattır, dilediğine eriştin mi bu hakikattır. Bunun için 'hakikatlar meydana çıkarsa, şeriatlar batıl olur' demişlerdir. Nitekim bakır altın olsa, yahutta bir nesne temelden altın olsa kimya bilgisine ihtiyacı yoktur onun... Şeriat, tıp bilgisini öğrenmeye benzer, tarikat tıp bilgisine göre perhiz etmek, ilaç içmektir, hakikat ise edebi olarak sağlık esenlik bulmaktır..."

Sufilik bugün de bütün dinsel düşüncelerin bir özeti olmanın yanında, ona kaynaklık eden bütün diğer düşüncelerin de bir özetidir. Şamanizm, Zerdüşilik, Mazdeizm, Budizm, Yeni Platonculuk, Eski Yunan Tanrıları ve elbette bütün doğu ve batı mistisizmine damgasını vuran Hermetizmin izlerini bugün de taşımaktadır. Dinsel düşüncenin baskın unsur olmaktan çıktığı anlarda içinde bu karmaşanın yıldızları parlamaktadır ve onu her inanıştan insan için çekici kılan da budur. Herkes onda kendi düşünsel serüveninden bir parça bulabilir; çünkü imanda kendini kaybetmiş düşüncenin varolma mücadelesidir bu. Tasavvufun, insanın gerçeğine dinsel ortodoksluktan daha yakın olması bundandır. Şimdi, turistik bir seyir olarak yapılan sema ayinlerinde şarhoş olup kendinden geçenler Anadolu'nun moğol korkusuyla sinip fakir düşmüş dervişleri değildir elbette. Maddi olarak inanılmaz zenginleşmişler ama dervişin yüzündeki o mutluluğu kaybetmişlerdir. Moğol sürülerini yerini süper marketler almıştır ve artık Mevlivihanelerin kapısındaki kalabalıklar, tüketirken ruhu yoksullaşan yeni dervişlerin kalabalığıdır.

II.
BÖLÜM

Avrupa İdeolojisi

"Türkiye'ye ne yapacağız?" 19.yüzyılın ortalarında Marx, "Doğu Sorunu" üzerine yazılarında soruna böyle işaret etmişti. Avrupa 19. yüzyıl boyunca Türkiye'yi ne yapacağını düşündü. Sonunda onu bölüşmeye karar verip, imparatorluk topraklarını didiklemeye başladığında, Türkiye sorununun artık ortadan kalktığını düşünüyordu. Ama 21. yüzyılın başında soru tarihe meydan okurcasına canlılığını korumaktadır: Batı, Türkiye'yi ne yapacak? Yeterince terbiye edip, onu "uygar kolları" ile saracak mı, yoksa, Asya'nın ve Afrika'nın o yoksul halklarından biri olmasına izin mi verecek? Şimdi, sorunun her iki tarafça da böyle algılandığında kuşku yoktur ve uygarlığın kollarının niyeti bir tarafa, Türkiye yönetenlerinin tıpkı 19. yüzyılın başlarındaki muadilleri gibi Avrupa'nın kollarına atlama niyeti apaçık ortadadır. Yine de, Doğudaki Avrupalı için bu durumda muhtemel bir tecavüz girişimi ihtimali vardır ve kafaları karıştıran da budur.

Ancak, her iki taraf da Türkiye'nin iki yüzyıldır Batılı olma programı ile yaşadığını unutuyor. Osmanlı İmparatorluğu Batılı olma çabası uğruna acılar içinde kıvranarak yok olurken Batı, yerine kurulan Cumhuriyetin yöneticilerini de çare-

nin Batılı olmada yattığına inandırmıştı. Şimdi "Milliyetçi Batıcılık" programının da iflas ettiği bir zamanda o soru hâlâ ortadır: Batı Türkiye'ye ne yapacak?

Marx, "Türkiye'yi ne yapacağız?" diye sorduğunda genel olarak Avrupa ideolojisinin, bu soruyu Türkiye için olumluk içeren bir şekilde sorma olanağı yoktu: çünkü Türkiye hakkında bilgisi yoktu. Buna Marx da dahildir: "Batı Avrupa ve Amerika halkının, Türkiye olayları konusunda doğruya yakın bir yargıya varmaları olanağı ancak son zamanlarda doğmuştur. Yunan isyanına kadar Türkiye niyet ve amaç ne olursa olsun, bir terra incognita (bilinmeyen toprak) idi ve hal arasındaki alelade bilgiler, tarihsel gerçeklerden çok, Arap usulü gece eğlentilerine dayanmaktaydı."[1] Budur, "Türkiye'yi ne yapacağız" sorusunun Avrupa ideolojisindeki karşılığı Türkiye'yi nasıl ortadan kaldıracağızdır. Bunun bu anlama geldiği Marks'ın kendi sorusuna verdiği yanıttan da bellidir: "Türkiye'nin ilerleme yoluna engeller koymanın dışında bir rolü yoktur...Gerçek şu ki çarelerine bakılmalıdır."[2] Yine de daha soğuk kanlı olduğu yerler var ve soğukkanlı olduğu yerde değerlendirmesi daha "akla yakın" ve daha gerçekçidir: "İstanbul, Batı ile Doğu arasına kurulmuş altın bir köprüdür. Batı uygarlığı, bu köprüden geçmeksizin dünyanın çevresini güneş gibi dolaşamaz; bu köprüyü de Rusya ile mücadele etmeksizin geçemez."[3] Evet, Marks'ın dediği gibi bu köprüyü "sultan" sadece devrim için emanet tutmaktadır ve "altın köprü"nün aradan geçen 150 yıla rağmen hâlâ devrime yazgılı olduğu açıktır. Devrim ihtiyacı var ve kuşkusuz şimdi Marks'ı bir parça daha düzeltmemiz ve ilerletmemiz gerekiyor. Evet devrim: Avrupa'yla mı, yoksa Avrupa'ya karşı mı? Şimdi asıl soru budur.

Öyleyse dilimizin ucuna gelen bir soruyu daha not edelim: Batının bu en köklü eleştirmeninin Doğuya bu kadar "içerden" ve bu kadar ihtiraslı bakmasını sağlayan Avrupa ideolojisi nedir? Kuşkusuz gerisinde, gelişme yeteneği olan tek ulus ve onun devrimci burjuva sınıfı inancı var. Bu, Avrupa'dır. Ne yazık, böyle olduğu için örneğin Alman burju-

vazisi ile proletaryası karşı karşıya gelir ve bundan "gelişme" doğar. Almanya'da yalnızca Almanlar değil sınıflar vardır. Ama Doğu, Avrupa ideolojisi için bir bütündür ve onun için adı, Türkiye'nin sınıfsal yapısı ya da Mısır'daki sermayenin Kıpti ve Arap fellahlara karşı tutumu değil, "Doğu sorunu"dur. Anlamı şu: Doğuda gelişme olmaz. Doğu, bu nedenle bir bütün olarak Batı için sorundur ve bu sorunu çözmeye muktedir tek güç Batıdır. Marksizm, Mark için de geçerliyse, bunu sıkıntıya düşmeden çıkarabiliyoruz.

19. yüzyılda, henüz ateşi sönmemişken Marks'ı heyecanlandırmış olmasını anlayabiliriz: ancak çıplak bir iktisadi hırs dışında devrim, burjuva sınıfı için artık hatırlanmak istenmeyen eski bir anıdır ve biz soruyu başka türlü sormak ve başka türlü yanıtlar bulmak olanağına sahibiz. Zaman, heyecanı her zaman yatıştırır ve "nesnellik" genellikle zamanın çocuğudur.

Zaman işini görmüştür ve şimdi daha nesneliz: Avrupa ideolojisinin uzağında, eski soruları yeniden soruyoruz ve yeni yanıtlar bulmayı umuyoruz. İlki şudur: Burjuva düzen gerçekten devrimci miydi?

Yeni toplum modeli ya da daha az bilinen adıyla Seküler Yeni Düzen (Novus Ordo Seclerum), kuşkusuz burjuva karakterdeydi; bunu aynı zamanda düzenin iki görünümü olduğu anlamında kullanıyorum. Yeni Düzenle birlikte otorite dünyevileşmiş, ancak dinsel-mistik kabuk olduğu gibi kalmıştı. Bu ikili bir karaktere tekabül ediyordu: Bir yanda yerleşik dine karşı radikal bir duruş ama öte yandan burjuva karakterli bir dinsel yeniden kuruluş. Bu konum, eski dinlere karşı konumlanmış Hıristiyanlığın tersine yeni sınıfa, hem evrensel kültürün bütününe sahiplenme şansı veriyor, hem de savunma konumunda olan dinsel otoriteye karşı onu silahlandırıyordu. Bu yüzden eski orijinal dine geri dönüş sloganının hem Rönesans'ta ve hem de Aydınlanmada sıkça duyulması şaşırtıcı olmamalıdır. Burjuva sınıfı bir kurum olarak dine karşı değildi, ona yalnızca sınırları daha esnek bir din gerekiyordu.

Ancak bütün devrimci görünümüne rağmen burjuva hareket böyle bir din oluşturmaya teşebbüs edememiştir ve bu onda sapkın bir eğilim olarak kalmıştır. Sapkınlık, Frenkçesiyle heretiklik, din açısından kabul edilmez bir şey olarak görünmesine rağmen bir kopuşa işaret etmiyor. Heretikler, içinden türediği dinin halesindedir. Bu yüzden, Heretik eğilimlerine karşın Batı düşüncesi de Hıristiyan karakterini korudu. Batı Hıristiyanlığı, Avrupa düşüncesinin, giderek ona karşı ama aynı zamanda ondan hareketle oluşmuş olan akılcı düşüncenin esas oluşturucusudur. Hıristiyanlık, Batı tarihinin bir ucundan diğerine, harekete geçirdiği bu uygarlığın kalbinde yer almaktadır. Çünkü birinin zıddında düşünmek, onun ekseni içinde kalmaktır. Bir Avrupalı Tanrısız olsa da, hâlâ kökleri Hıristiyan geleneği içinde olan bir etikanın, psişik tutumların eseridir.[4] Braudel, bu sürekliliğin Rönesans'la Orta Çağ arasında da varolduğunu, Rönesans'ın Orta Çağ felsefesinin zıddı olmadığını belirtir.[5] Tıpkı yeni sınıfın yaptığı gibi Rönesans, Orta Çağdan fikirler alanından çok hayatın kendisi düzleminde uzaklaşmıştır. Düşüncesi değil, eylemi radikaldir.

Siyasal radikalizm her zaman ideolojik bir radikalizmin arkasından gelmez ve orantısızlıkların her zaman mümkün olabildiğini gözlemleyebiliriz. Yeni sınıf, genellikle siyasal olarak radikaldi ama ideoloji alanında bulanık ve eski olandan ayrılması her zaman mümkün olmayan bir durumdaydı. Yeni aydınlar, kilisenin içinde ve Hıristiyan'dı; yenilikleri ise bunun yanında sapkın düşünceler de taşımasından kaynaklanıyordu. Sapkın düşünceler ise elbette Doğu kaynaklıydı ve yeni gelişen Batı düşüncesi henüz Doğuya arkasını dönmeyi aklından bile geçirmiyordu.

Doğu ise, büyük ölçüde Mısır demekti ve Batıda bütün burjuva siyasal eğilimlerin Mısır'dan etkilenmiş olması anlaşılabilir bir durumdu. 19. yüzyılın başında, yeni düzen ile eski düzen yeniden karşı karşıya geldiğinde mücadelenin büyük ölçüde Mısır üzerinden yürütülmüş olmasını da böyle anlamalıyız. Simgeler önemlidir ve bu Batıda, Mısır ile Yunanistan üzerinden yürütülen mücadelenin eski ile yeni arasındaki mü-

cadeleyi simgelediğini doğruluyor.

Bir tarafında bir burjuva süngüsü olan Napolyon vardır: Mısır'ı ihya etme hareketi başarısız olup, hem Napolyon hem Mısır gerilemeye başladığında Batıda antik Yunanistan için de kapı aralanmaya başlamıştı. Napolyon, bir imparatordu ama ayakları daima Aydınlanma çağının içindeydi; Mısır hayranıdır. Kaybetmesinin tarihsel nedenleri var: Burjuva sınıfının ve Avrupa'nın devrimci ideallerinden vazgeçmesi ile Mısır'dan antik Yunanistan'a geçiş arasında bir paralellik düşünülmelidir ve bunun şaşırtıcı sonuçları olacağını belirtmeliyiz. Batı için Mısır'a vurgu devrimci bir döneme işaret ediyorsa, Yunanistan'a yapılan vurgu siyasal gericiliğin işaretidir.

Yeni Seküler Düzen'in anlamı budur: renklerini ve silahlarını Doğudan edinmekle birlikte, geliştikçe kendi içine dönen ve sonunda kendini bütün borçlarının dışında Hıristiyan ve Hint-Avrupalı olarak tanımlayan bir kültür. Bugün hâlâ din ve ırk düşüncesinin şekillendirdiği bu kültür böylece kendi sınırlılıklarını da ortaya koymuş olur. Marks'ın "Doğu sorunu"ndaki sınırı Avrupa ideolojinin sınırıdır.

Burjuva kültürünün sınırlarını bir ırk düşüncesinin çizmesi de kendi tarihiyle uyumludur. Batının Doğuya arkasını dönmesi ve kendi coğrafyasını dünyanın geri kalanının, aynı anlama gelmek üzere Doğunun karşısına koymaya başlamasına genel bir Avrupa ırkçılığı eşlik etti. Her yerelleşme eğilimi ister istemez ırkçılığa kayma eğilimini içinde barındırır; Öte yandan her ırk tanımı aynı zamanda bir tarih tanımıdır ve Avrupa tarihi hiç olmazsa aydınlanmadan sonra ancak bu ırk tanımı ile anlaşılabilir. Aydınlanmadan bu yana Avrupa ırkçılığının ve tarihinin kodu eski Yunanistan'dır ve eski Yunanistan, Batı tarafından kendi ırklarının üstünlüğünü ispat etmek üzere büyük ölçüde yeniden kurgulanmış bir efsaneden ibarettir. Bu kurgunun temelinde Ari ırka Ari bir baba imal etme ihtiyacı var ve Avrupa, kendi dünya görüşünü dünyanın bütün tarihsel bağlantılarını tahrip ederek kurabilmiştir.

Avrupa ideolojisi Hıristiyan ve Ari'dir; öyleyse onu ancak

bu değerlerinden yola çıkarak bir kıta olarak tanımlayabiliriz. Eğer bunlar değilse, Avrupa'yı bir bağımsız kıta olarak adlandırmamız olanaksızdır. Burada, düşünülmesi gereken şudur: anakaralar üzerinden yapılan coğrafi ayrımlar her zaman ve her koşulda uygun ifade araçları olmayabilir. Bu açıdan örneğin Amerika coğrafi sınırları itibariyle bir kıta ise bu ölçülere Avrupa'yı sığdırmamız mümkün değildir. Avrupa, Asya'nın bir uzantısı konumundadır ve sınırın tarihsel-kültürel tanımlamalardan kaynaklandığı açıktır. Ancak, kültürel açıdan Avrupa'yı da içeren bir kıta tanımlanacaksa buna Avrupa'dan çok Akdeniz'in uygun olduğu biliniyor. Akdeniz, tarihsel ve kültürel açıdan tam bir kıtadır ve dünya tarihi içindeki yeri kuşkusuz Avrupa'dan, belki dünyanın bütün geri kalanından daha önemlidir. Akdeniz, bir yandan Mısır'ı Fenike'yi, öte yandan eski Yunanistan'ı, Anadolu uygarlıklarını ve Mezopotamya'yı içine alır. Avrupa'nın yakınında ve Avrupa'dan önce gelen bütün uygarlıklar hemen hemen Akdeniz çıkışlıdır. Bir iç deniz olan Akdeniz, burada her zaman halkların ellerinden tutmuştur.

Braudel, coğrafya ile uygarlıklar arasındaki bağlantıyı şöyle kurar: "Hazır avantajlara bakarsak, her uygarlık insan tarafından erkenden ele geçirilmiş dolaysız ayrıcalıkların çocuğu olacaktır. Örneğin zamanların başında, Eski Dünya'nın nehir uygarlıkları, Sarı Nehir (Çin uygarlığı), Fırat Ve Dicle (Sümer, Babil, Asur), Nil (Mısır uygarlığı) boyunca yeşermişlerdir. Aynı şekilde, denizin çocuğu olan talassokratik uygarlıklar yeşermişlerdir: Fenike, Eski Yunan, Roma (eğer Mısır Nil'in armağanıysa, bunlar da Akdeniz'in armağanıdırlar); Baltık ve Kuzey Denizi üzerinde merkezlenen Kuzey Avrupa uygarlıkları; tabii Atlantiğin kendini ve çevresindeki uygarlıkları da unutmamak gerekir."[6] Demek ki coğrafya değişik tarihlerde değişik "ırkların" elinden tutar; ama bu ırklar arasındaki alışverişleri de varsayar. Bütün bunların, en sonunda bir insanlık tarihi haline gelmesi, uygarlıkların miraslarını bütün insanlığa bırakmalarındandır. Yunanistan, Mısır'ın ve Samilerin birikimini devralır; Roma ise Yunanistan'ın.

Dahası bu gün, Akdeniz, gelişmiş Batı ile Üçüncü Dünya adı verilen geri kalmış kesimin en uzun ve en sık ilişkide bulunduğu bölge olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir. Akdeniz, Doğu ile Batı arasında hem doğal hem de kültürel bir sınırdır; geçmişte olduğu gibi gelecekte de "uygarlıklar savaşı"nın bu sınırda yapılacağı kuşkusuzdur. Kuşku götürmeyen başka bir şey de bunun bir kültürler savaşı olacağıdır. Sınır ya Batıya doğru çekilecek ya da Doğuya doğru genişleyecektir.

Ancak, Avrupa ile bu kadar sık ilişkilendirilmesine rağmen fiili durumu açısından Akdeniz henüz ve hâlâ Doğudur. Türkiye, bu doğulu Akdeniz'de Osmanlı'dan miras kalan rolünü sürdürmektedir; bir yandan Doğuya ait bir güç olarak Batı için bir tehdittir. Öte yandan Doğuya ait ama Batı ile kaynaşma kabiliyetine haiz tek güçtür. Öyleyse Akdeniz'in kaderi, bir kez daha Türkiye topraklarından çizilecektir. Bununla birlikte, uygarlık tarihi açısından Akdeniz'in eski görünümünde olmadığı akılda tutulmalıdır. Akdeniz'in kaderi Doğunun kaderine bağlıdır. Doğu makus talihini yenmeden Akdeniz makus talihini yenemez.

Akdeniz bir sınırdır ve sınırda renklerin birbirine daha yakın olması da akla yakındır. Dolayısıyla Avrupa ideolojisinin Akdeniz tarihi boyunca daha geçirken olması da bizi şaşırtmamalıdır.

Avrupa düşüncesi bir efsane ile başlar. Büyük bir olasılıkla bir Sami dokusu üzerine dokunmuş bir Yunan efsanesi: Sarı bir boğa kılığına bürünen Zeus tarafından aldatılıp kaçırılan ve sayısız kız kardeşi (aralarında Asia da vardır) olan, Okeanos kızlarından Tanrıça Europa, kendisini baştan çıkaran Tanrının çocuğunu doğurmak için, yaşadığı Asya topraklarından, hayvanının sırtında Girit adasına uçurulur. Hatta kaçırılışından bir gece önce gördüğü düşün bir kehanet olduğuna inanılır; "iki toprak onun uğruna çekişmektedir: Asya toprakları ile karşısındaki topraklar"[7] Bu efsane Avrupa tarafından benimsenmiştir ve temelindeki akıl yaklaşık olarak şudur: "Yunanistan, kurmuş olduğu Avrupa'dan başka bir yere ait olamaz."[8] Yunanistan, sonradan Avrupa'ya ait kılındığı için

bugün anlaşılmaz bir şey olarak görünmeye devam etmektedir. Dolayısıyla Marks'ın sorusu yerindedir: Asıl olan Yunan dehasını açıklamaktır, çünkü Dünya üzerinde "kendi kendinin babası olan" tek deha Yunan dehasıdır!

Bu bağlantının doğru olup olmaması bir yana, artık Yunanistan ile Avrupa arasında bir bağın varlığı yadsınamaz. Çünkü Avrupa düşüncesi uzun yıllardır bu bağ iddiasından beslenmektedir ve bu bağı tartışmak artık Avrupa'yı tartışmaktır.

Avrupa, Akdeniz'i hep kendi denizi olarak gördü; ancak Mare nastrum, İslam'ın ve çok daha sonra ve daha kesin olarak Türklerin saldırıları ile bir hülya olarak kaldı. Batının, İslam ve giderek Türk fobisinin kökeninde Akdeniz'in bu güçlere kaybedilmiş olmasının rolü büyüktür. Akdeniz'i ele geçiren Türkler, ilerleyerek Avrupa kapılarına dayanmış ve bu korku uzun yıllar Avrupa'yı felç etmiştir. Ta ki İnebahtı Savaşı'na kadar. İnebahtı'nın Avrupa için bir dönüm noktası olduğu üzerinde bir fikir birliği var: "İnebahtı zaferinin Akdeniz kıyısındaki Hıristiyan halkların yüreğine su serptiğine hiç kuşku yok. Bu zafer bitmek bilmeyen bir korkular döneminin sonunu belirliyor: Türkler yenilmez değildir. Genel çizgileriyle, yüzyılın sonundan itibaren ve özellikle de 1606'daki Avusturya-Osmanlı barışıyla Türk tehdidi yok olmaya yüz tutacaktır. Gene de, İkinci Viyana Kuşatması'nın 17. yüzyıl sonunda (1683) gerçekleştiğini unutmayalım."[9] Demek ki korku, azalmasına rağmen, İnebahtı'nın ardından da sürmüştür. Ne zamana kadar? Avrupa'nın, hem Asya'yı hem de Afrika'yı yendiğini düşündüğü bir zaman aralığı var ve kıta ırkçılığının gelişiminin de bu zaman aralığına denk düştüğünü belirtelim.

Şimdilik korkuyu ve adresini saptamış oluyoruz. Batının Roma takıntısını da böyle mi anlamalıyız? Akdeniz'i bir Hıristiyan Mare nastrum'u haline getiren Roma'dır. Ancak, Roma İmparatorluğu Osmanlı saldırıları karşısında dayanamamış ve Akdeniz'le birlikte kendi varlığını da Osmanlılara teslim etmiştir. Bununla birlikte Roma İmparatorluğu'nun varlı-

ğını sürdürdüğü savı Batıda hep oldu. Örneğin Fransız Devriminin ardından Fransa'nın Nova Roma'yı ihya ettiğine inanılıyordu. Bir takıntıdır: Rusya da aynı iddiayı inatla uzun yıllar sürdürmüştü. Avrupa'daki son kutsal Roma-Germen İmparatoru ise bundan vazgeçip Avusturya İmparatoru adını almak için 1806'ya kadar direnmişti. Ancak bu direnci Napolyon'un saldırıları karşısında yıkılabildi. Napolyon, Batının Roma imparatorluğu düşünü yıkarken sanılanın tersine yerine başka bir imparatorluk inşa etmeyi düşünüyordu. Yapmaya çalışırken yıktı.

Fatih Mehmet ile Napolyon Bonapart, her ikisi de Roma İmparatorluğu'nun mezar kazıcılarıdır. Fatih İstanbul'u alarak Nova Roma'yı da içeren bir İmparatorluk kurmayı düşlüyordu. Çünkü İmparatorluk Nova Roma demekti ve imparator olmak için orayı fethetmek ve mirası devralmak gerekiyordu. Napolyon ise Büyük İskender olma hülyası peşindeydi ve bunun için kalabalık ve uçsuz bucaksız Doğuya ihtiyacı vardı. Doğunun kapısı Mısır'dı ve Mısır seferini, İngiltere'yi vurma pratik ihtiyacının yanında ve ötesinde bu tür çılgınca düşüncelerle başlatmıştı. Ancak hiç olmazsa Mısır açısından Napolyon'un romantik düşleri İngiltere'nin Pazar ihtiyacı karşısında direnemeyecekti.

Napolyon Mısır'da güç koşullarda savaşı sürdürürken, Fransa'ya yönelik Rus tehdidi nedeniyle hızla Paris'e döndü. 1799'da bir darbeyle iktidarı ele geçirdi ve Mısır'ı ele geçirememiş olmasına rağmen imparatorluğunu ilan etti. Bunu gerçekleştirmek için Avrupa'ya savaşı yaydı, ancak ordusu Rusya seferinde yok oldu. 1814'te Rus ordusu Paris'e girdi ve Napolyon tahtan çekildi. İktidarı yeniden ele geçirmeyi becermesine rağmen onu elinde ancak 100 gün tutabilmişti. Waterloo'da yenildi ve sürgüne gönderildiği adada 1821 yılında öldü. Bourbonlar, ikinci kez Fransa'ya döndüler ve Avrupa'da bir gericilik dönemi (restorasyon) başladı. Doğuda reform dönemidir: Osmanlı'da Tanzimat ile Padişahın yetkileri daraltılmaya çalışılırken, Avrupa eski durumu yeniden ihya etmenin peşindeydi. Marks'ın deyişiyle, Türkiye, dünyanın geri kalan

kısmından daha fazla yerinde sayıyor değildi. Uygar Avrupa'da gerici taraf, status quo ante (varolandan önceki durum) olarak düşündükleri durumu yeniden kurarken, Türkiye'de status quo'nun çok fazla değişmiş olduğu görülmüştü.[10] Ancak, tarihsel koşullar her iki hareketin de başarılı olması için uygun değildi.

Bununla birlikte Fatih ve Napolyon, Roma imparatorluklarının sonunu ilan eden iki kişilik olarak tarihte yerlerini aldı. İlki, bir yenilenme hareketi olarak Rönesans'ın başlamasında etkili olurken, diğeri devrimci dalganın sönmesine ve bir restorasyon dalgasının yayılmasına yol açtı. İlkinde Mısır açılmıştı, ikincisinde Mısır kapandı. Batının bütün dönüm noktalarında Doğuyu referans alması kaçınılmazdı.

Batı, Doğunun çocuğudur; bunu inkar etmek için ancak akıldışı bir açıklamaya, Batının kendi kendinin babası olduğu iddiasına sığınmak gerekir. Bütün o rasyonallik iddialarının yanı başında Ari ırk teorilerinin rahatça at koşturması işte bu irrasyonal temel nedeniyledir.

Mısır ve Fenike

Kara Atena'nın yazarı Bernal, Avrupa ırkçılığının tarihsel bağları koparışındaki temel kurguyu şöyle özetler:

"Modellerden biri Yunanistan'ı özünde Avrupalı ya da Ari saymakta, öteki ise Levantlı olarak, Mısır ve Sami kültür alanının periferisinde görmektedir. Bu modellere, 'Ari Modeli' ve 'Eskiçağ Modeli' adlarını veriyorum. Klasik ve Helenistik çağdaki Yunanlılar arasında genellikle kabul edilen görüş 'Eskiçağ Modeli' idi. Bu modele göre, Yunan kültürü, Mısırlılar ve Fenikelilerin MÖ 1500 civarında yaptığı kolonileştirme ve yerli halkı uygarlaştırması sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Yunanlılar Yakındoğu kültürlerinden çok büyük ölçülerde alımlamalar yapmaya daha sonra da devam etmiştir."[11] Özeti, antik Yunanlıların uygarlığı Mısır ve Fenike'den öğrendikleridir ve dahası Bernal Yunanlıların da bunu kabul ettiklerini ileri sürmektedir. Ancak Marks'ın Yunan dehasının sırrını çözemediği zamanda Ari modeli yürürlüktedir ve bağ

büsbütün koparılmıştır. Teorik çalışmalarına Yunan felsefesi ile başlayan Marx için, geçmişi hatırlatacak ipuçlarının kalmadığı anlaşılıyor.

Ancak, şimdi bunlar var ve bu ipuçlarını takip eden Bernal'in önerisi şudur:

"Eğer Ari Modeli'nin yıkılmasını ve yerine Düzeltilmiş Eskiçağ Modeli'nin konmasını istemekte haklı isem, sadece 'Batı Uygarlığı'nın temel dayanaklarını yeniden ele almak değil, aynı zamanda bütün tarih yazıcılığımıza ya da tarih yazma felsefemize ırkçılığın ve 'kıta şovenizminin' sızmış olduğunu kabul etmek de zorunlu olacaktır. Eskiçağ Modeli'nde herhangi bir önemli 'iç' kusur ya da açıklama gücü zaafı yoktu. Dış nedenler yüzünden yıkılmıştı. Çünkü 18. ve 19. yüzyıl romantikleri ve ırkçıları için, Avrupa'nın sadece timsali olarak değil, aynı zamanda onun çocukluk dönemi olarak da görülen Yunanistan'ın yerli Avrupalılar ile kolonileştirici Afrikalı ve Samilerin karışımının bir ürünü olması, pek tahammül edilebilecek bir şey değildi. Bu nedenle Eskiçağ Modeli'nin yıkılması ve yerine daha kabul edilebilir bir şeyin konması gerekiyordu."[12] Kuşkusuz, Avrupa ırkçılığı, uygarlığının meşrebine uygun olarak çok geniş bir alanı kapsıyordu, ve teşhis etmek hâlâ zordur. Marks'a burada, Sami köklerinin de yardımcı olamayacağını biliyoruz; bu kanaldan gelen Yahudiliğe en sert eleştirilerden birini yazmıştır ve elbette, Yahudilerin tarihsel rollerinin Avrupa ideoloji tarafından silinmiş olmasını bir sorun etmeyeceğini biliyoruz. Yine de, hem Yunanistan, hem de Doğuya bakış noktasında Avrupa ideolojisi içinde kaldığını not etmeliyiz; Marksizm, kendi ayrımlarını hiç olmazsa bu noktada yapamamıştır.

Öte yandan ilerleme inancının etkisini de akılda tutmalıyız. Avrupa merkezciliğin kuruluşunda ilerleme anlayışının belirleyici bir yeri var ve bu da gelişimini 19. yüzyılda tamamlamıştır. "19. ve 20. yüzyıllar ilerleme ve bilim paradigmalarının egemenliği altındaydı. Öğrenim alanında şöyle bir inanç vardır: Disiplinlerin çoğu, 'modernliğe' ya da 'gerçek bilime' bir kuantum sıçraması yapmış, bunun ardından da kesintisiz

ve kümülatif bir bilimsel ilerleme gelmiştir. Eskiçağ Doğu Akdeniz'ine ilişkin tarih yazıcılığında bu 'sıçramaların' 19. yüzyılda gerçekleştiği fark edilmiş ve o zamandan beri araştırmacılar kendi çalışmalarının daha önce yapılan her şeyden niteliksel olarak daha iyi olduğuna inanma eğilimini taşımıştır. Bu dönemde doğa bilimlerinin kaydettiği gözle görülür ilerlemeler, o alanda bu inancın gerçek olduğunu doğruluyordu. Bunun tarih yazıcılığına taşırılması ise, o kadar sağlam temellere dayanmıyordu. Buna rağmen, Eskiçağ Modeli'ni yıkıp Ari Modeli'ni kuranlar kendilerinin 'bilimsel' olduğuna inanıyordu. Bu Alman ve Britanyalı bilimcilere göre sirenler ve kentuarlar (Büyülü müzikleriyle denizcileri ölüme çeken deniz perileri ve yarı insan yarı at şeklindeki yaratıklar) doğa biliminin kabul edilmiş kurallarını ne kadar çiğniyorsa, Mısır kolonileştirmeleri ve Yunanistan'ın uygarlaştırılması hakkındaki hikâyeler de 'ırk bilimini' o kadar canavarca çiğniyordu. Böylece hepsinin itibarı aynı ölçüde karalanarak bir kenara atıldı.

Geçmiş yüz elli yıl boyunca, tarihçiler, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlere benzer bir 'yöntem' sahibi olduklarını iddia etmiştir. Oysa, çağdaş tarihçilerin 'bilim öncesi' tarihçilerden farkı, hiç de o kadar belirgin değildir. Daha önceki yazarların en iyileri, ne yaptıklarını biliyor, akla yakınlık yönünden sınamalarda bulunuyor ve iç tutarlılık çabası güdüyordu. Ayrıca, kaynaklarını belirtip değerlendiriyordu. Buna karşılık, 19. ve 20. yüzyılın 'bilimsel' tarihçileri, formel 'kanıt' gösterme ya da kesin tarihsel yasalar saptama yönünden başarılı olamamıştır. Üstelik, bugün 'çürük yöntembilim' suçlaması, sadece yetersiz çalışmaları değil, istenmeyen nitelikteki çalışmaları mahkum etmek için de kullanılmaktadır. Bu suçlama adaletsizdir: çünkü onun karşısında yöntembilim bakımından sağlam olan başka çalışmaların var olduğu yolunda yanıltıcı bir imada bulunmaktadır."[13] Demek ki, Avrupa ideolojisi için, iki dayanak noktası daha tespit etmiş oluyoruz: İlerleme ve bilimsellik inancı. Oysa bugün her iki noktada güven yıkılmıştır ve biz şimdi bunların bir nesnellikten çok,

ideolojik bir sürece tekabül ettiğini de biliyoruz. Dine dönüş ve mistisizm şimdi hepsinin önündedir.

Anlama şansı kaldı mı: "Mısırlılarda, tıpkı bütün eski uluslarda olduğu gibi, bizim anladığımız anlamda belirli bir yıldan başlayan kesin bir süreç hesabı ve tam bir tarih düşüncesi yoktu. Yalnızca, kendisini gelmiş geçmiş bütün dönemlerin hepsinden üstün gören, geçen yüzyılın o sarsılmaz ilerleme inancı bunu bir tarihsel gerilik saydı."[14] Oysa, bunlar, bu "gerilikler" Batı kültürünün ayrılmaz parçalarıydı.

Bernal'e göre Mısır dini ve kültürü, Batılı tarih yazıcılığından silinmiş olmasına rağmen, bu din kendisini neo-Platonculuk ve gnostisizm ve giderek felsefe olarak varlığını sürdürdü.[15] Bu süreç, Mısır Bilgelik Tanrısı Thot'un değiştirilmiş biçimi olan Hermes Trismegistos aracılığıyla sürdü. Yani batı felsefesi, büyük ölçüde Hermetizm içinde gelişti. Hatta giderek modern bilimin babaları (Kopernikus, Bruno) Hermesçiliğin sağladığı entelektüel bir çevre içinde gelişmişti. Öte yandan Avrupa tarihinin taşıyıcı motoru olan gizli örgütler, Gülhaçlılar, Templieler, Masonlar da bu entelektüel çevre içinde varolmuştu. Bu yüzden, aydınlanma çağının hemen bütün önemli kişilerini bünyesinde barındıran masonluğun etkisinde 'iki katmanlı bir felsefe' doğmuştu. "Bu, kitleler için batıl inançlı ve sınırlı bir dini, fakat aydınlanmışlar için, saf özgün Mısır dinine dönüşü öngörüyordu."[16]

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir dizi Hıristiyanlık savunucusu, Mısır'ın zararına Yunanistan'ın mevkiini yükseltmek için, ortaya çıkmakta olan 'ilerleme' paradigmasını ve onun 'daha sonra gelen daha iyidir' önyargısını kullanıyordu. Bu düşünce akımları kısa sürede ırkçılık ve romantizmle birleşti. Irkçılık, Avrupalıları dünyanın geri kalanının karşısına koyarken, romantikler, yerelliği savunarak, Avrupa'nın tarihsel kökleri ile bağını koparıyor ve Avrupa merkezli yeni bir tarih imaline yardım ediyordu.

Daha ilginci şuydu: "Kara derililerin köleleştirilmesinden ve ırkçılığın ortaya çıkmasından sonra, Avrupalı düşünürler, Afrikalı kara derilileri Avrupa uygarlığından mümkün olduğu

kadar uzağa yerleştirme kaygısına kapıldı. Ortaçağda ve Rönesans'ta insanlar Mısırlıların renginden emin değilken, Mısır dostu Masonlar onları beyaz olarak görme eğilimindeydi. Bundan sonra, 19. yüzyıl başı Helen tutkunları, Mısırlıların beyazlığından kuşku duymaya ve uygarlaşmış olduklarını reddetmeye başladı. Mısır'ın Afrika ile yakın ilişkileri olduğu, ancak 19. yüzyılın sonunda, Mısır felsefi ününden tümüyle yoksun bırakıldığı zaman yeniden kabul edildi. Kara derililer ile uygarlık arasına konan zorunlu sınırın, her durumda çok belirgin bir şekilde çizildiği gözden kaçmamalıdır."[17] Avrupa ideolojisi, siyahi pop şarkıcılardan önce, Afrika'nın rengini değiştirmeye girişmişti.

Bu bilimciler için, dünya tarihindeki en büyük ırkın Avrupalı ya da Ari ırk olduğu tartışma götürmezdi. Yalnız bu ırk, bütün diğer ırkları fethetme ve Asyalılar ile Afrikalılar tarafından yönetilen statik uygarlıkların tersine, ileri, dinamik uygarlıklar yaratma yeteneğine sahipti. Doğu için uydurulmuş Asya Tipi Üretim Tarzı böyle doğmuştu. Temellerinde doğuya bakışa sinmiş olan keskin bir ırkçılık vardı ve bu teori doğunun kompleksli aydınları arasında da taraftar bulmakta gecikmedi. Bu teoriye göre Batının değişme ve ilerleme yeteneği hep vardı ama Doğu bu yetenekten yoksundu. Bu yüzden gelişememiş ve geri kalmıştı. Ve dahası gelişmiş batı tarafından bu yüzden sömürülüyordu. Tebaa ırklar, şimdi efendi ırklar tarafından fethediliyordu.

Batı, Mısırla birlikte Fenikelilerin ve Yahudilerin de tarihsel rollerini silmişti. Ancak, Avrupa ırkçılığının somut bir biçimi olan Hitlerizmin Yahudilere yönelik zulmü, Yahudilerin rolünün yeniden geri verilmesini sağladı. İsrail'in ancak 2. Dünya savaşından sonra kurulabilmesi anlamlıdır. Öte yandan bu, Mısır'ın rolünün de Yahudiliğe yüklenerek Yahudiliğin abartılmasına yol açtı. Bu şişirilmiş Yahudi rolü, Yahudilerin seçilmiş bir halk olduğu efsanesinin yeniden dirilmesine yol açtı.

Felsefe ve Mısır

Bununla birlikte, felsefe, kendine Mısırlı kökler bulmakta zor-

lanmadı. Hermeşçilik, neo-Platonculuk ve Gnostisizm onu var eden Mısırlı ve gizemli kökler olmayı sürdürdü. Felsefe, böylece kendi köklerine gönderme yapıyordu. Ancak Avrupa ırkçılığı onu bu köklerinden koparmayı denedi. Yunan felsefesi felsefenin gerçek kaynağı olarak gösterilince de bir anlamda onun kaynakları kurumuş oldu. Felsefe, bütün modern zamanlar boyunca da bu gerilimi yaşamayı sürdürdü. O ancak sapkın olduğu zaman adına yakışır bir hal alıyordu ama bu kez de dünyadan ayakları kesiliyordu.

Bu yüzden felsefe, Batılı olmaya karşı hep içten içe direndi; sonunda temel kavramları Doğulu kalmasına rağmen, Batılılaştırma zorlaması nedeniyle bağ kaybolmuş gibi göründü. Ama erdemleri, Doğulu rengini hep ele verdi: "Hermeşçilik, neo-Platonculuk ve gnostisizm 'iki katlı' felsefeler idi. Bir katında kitleler için batıl inançlar, öteki katında seçkinler için bilgi ya da gnosis vardı. Ne var ki, gnosis 'her şeyden önce akli bilgi değildi... bu sözcüğü 'sezgi' olarak çevirebiliriz, çünkü gnosis insanın kendi kendini bilmesi gibi sezgisel bir süreci kapsar. Aydınlanmış azınlık, eğitim, ahlaki ve dinsel çalışmalar ile Tanrı'ya, yani demiurgus'un ötesinde hiçbir şey görmeyen kitleler için gizli olan 'İlk Neden'e yaklaşabilirdi. İç dünyaya kapanış ve seçkincilik, ortodoks Yahudilik ve Hıristiyanlığa tamamen yabancı olan başka bir özellik ile de ilişkiliydi: İnsanın fiilen ya da potansiyel olarak Tanrısal olduğu inancı... İnsanın Tanrı olabileceği düşüncesi, insanları, ibadet edenin yardım, yol göstericilik vb. istemek için dua ettiği dinden, bu türlü şeyler üzerinde kendisinin denetim sahibi olabileceği büyüye kolayca sevk edebilir."[8] Demek ki, felsefe tarihinde itici güç olan bağımsız kişilikteki temel dinamik budur.

Yani, her şeyin ölçüsü olarak insan anlayışı felsefeye Hermeşçiliğin bir armağanıydı. Felsefe, kendisine karanlıklar içinden gelen bu armağanı çözmeye çalıştı. Ama bu tam da onun prangasıydı. insan ölçüsü onu hem var eden hem de sonunu hazırlayan temel yıkıcı faktördü. "İnsan", hem onun yeni sınıfa bağlanmasına yol açtı, hem de teolojinin yerine yeni bir

teoloji kurmasını kolaylaştırdı.

Ortaçağ felsefeyi kapatmıştı, çünkü onun ana kaynağı olan Mısır kapanmıştı. Rönesans'ta yeniden açılışı aslında ve gerçekte Hermetizmin yeniden açılışına denk düştü. "Onlar daha çok, putperest antik çağı kaldığı yerden devam ettirmekle ilgiliydiler."[19] "15. yüzyılın başlarına gelindiğinde, İtalyan bilimcileri, canlandırmak istedikleri eski bilgelikte Mısır kaynaklı ve Hermesçi Metinler'in ne kadar önemli bir yeri olduğu konusunda artık açık bir fikir sahibi olmuştu."[20] Hıristiyanlığı aşmak istiyorlardı ve bu açıdan Mısır'a dönüşün bir alternatifi yoktu. Modern felsefenin tarihinin bu tarihle örtüştüğü gözden kaçırılmamalıdır.

Bilim için de bu sürecin yönlendirici olduğunu söyleyebiliriz. Newton'a kadar bilimciler, Mısır ve Şark bilgeliğini yeniden elde etmek amacıyla deneylere yönelmeyi savunuyorlardı.[21] Deney, simyayı ete kemiğe büründürmek için kaçınılmaz bir yöntemdi, çünkü kaybolmuş bilgeliğe ulaşmanın başka bir yolu düşünülemiyordu. Giderek Aydınlanma ve onun temel kaynağı olan Masonluk da Mısır renklerine boyanmıştı. Mısır, Hıristiyanlık ve ona dayanan politik statükoyu sarsmanın biricik yolu olarak görünüyordu.

Gerisi sadece bir zaman sorunudur: "Türklerin 1680'lerdeki yenilgileri ve Newton fiziğinin genel kabul görmesi, Avrupa'nın kendisiyle ilgili görüşlerinde büyük bir dönüşüm meydana getirmiştir. Newton sonrası dünyada... Montesquieu gibi yazarlar, Şark 'bilgeliği' ile Avrupa'nın 'doğal felsefesini' birbirinin karşısına koymaya başladı. Montesquieu bunu 1721 yılında yazmıştı: yüzyıl ilerledikçe, Avrupa'nın ekonomik ve endüstriyel ilerleme ile birlikte ve diğer kıtalardaki yayılması ile Avrupa'nın üstünlüğü düşüncesi de güç kazandı."[22] 19. yüzyıl, her açıdan bir Avrupa yılı olarak başladı.

Artık gelişme ve ilerleme şansına sahip olan tek bir coğrafya ve tek bir ırk vardı: Avrupalılar. Asya ve Afrika durağan gelişmeyen toplumlardan ibaretti. Asya ve Afrika'da geniş toprakların işlenmesi sulama kanallarının yapılmasını ve bu da merkezi bir otoritenin kurulmasını gerektiriyordu. Böy-

lece gelişmeyi engelleyen şark despotluğu doğuyordu. Asya Tipi Üretim Tarzı adı altında utanmaz bir ırkçı teori böyle imal edildi. ATÜT, siz isterseniz Avrupa Tipi Üretim Tarzı da sayabilirisiniz. Doğu'da da kendine acentalar bulmakta gecikmedi. Bütün bunlar, Avrupa'nın en yeni uygarlık olarak kendine bakışından kaynaklanıyordu. Mısır çok gerilerde kalmıştı ve tarih, Avrupa'nın konumunun da gösterdiği gibi "ilerliyor"du. Bu ilerleme anlayışının tipik sonucu "yeni olan iyidir" ya da tersine "eski olan kötüdür"dü. Mısır'ın ve doğunun en önemli değerlerinden biri sayılan eskiliği, artık bir kusur haline gelmişti.

Avrupa ve Avrupa Türkiyesi

Batı ideolojisi için Afrika silinmiş ve Anadolu abartılmış olmak üzere iki atlama tahtasıdır ve Kemalist hareketin bu atlama tahtasını kullanarak Batıya sıçramayı düşündüğü bellidir.

Sıkıntı şuradadır; Avrupa, bir bütün olarak Yunanistan'ı kültür tarihinin merkezine oturtup, bağımsız Yunanistan'ın oluşumunu desteklerlerken Kemalist yönetim, kendini Avrupa ırkçılığının bu temel dayanağı ile bir ölüm kalım mücadelesi içinde buldu. Batılılaşma, bu yüzden bir büyük kuşkunun içinde doğmuştur ve 80 yıllık birlikteliğe damgasını vuran da her şeyden çok bu kuşkudur. Bugün AB ile ilişkilerin de kaçınılmaz bir kuşku perdesi arkasında yürümesi bunun işaretidir. Genç Türkiye Cumhuriyeti, bu yüzden batının tersine Yunanistan'ın yüceltilmesine karşı mücadele etme gereği duymuş, giderek eski Yunanistan ile bugünkü Yunanistan arasında doğrusal bir ilişki olmadığı yönündeki tezi diri tutmaya çalışmıştır.

Bu tavır, temelsizliğinin ötesinde bir doğruyu içinde barındırmaktadır. Yunanistan'la ilgili Batılı bakış büyük ölçüde bir abartmayı içermekte ve asıl yaratıcı güç olarak Mısırlıların bütün yeteneklerini Yunanistan'a mal etmeye çalışmaktadır.

Elbette, Avrupa ideolojisinde Türklerin de rolü var: Avrupa'nın kendini abartması Türklerin Avrupa'ya yönelik istilasının durdurulması ile başlar. Bu, Avrupa'nın kendine duydu-

ğu güvenin artmasına ve Osmanlının ele geçirilmesi oranında ırkçılığın gelişmesine yol açmıştır.

Osmanlı, aslında 19. yüzyılda değil gücünün doruğunda olduğu bir zamanda Avrupa'ya teslim olmaya başlar. "Osmanlı Devleti'nin Fransız Hükümeti'ne tanıdığı kapitülasyonlar Fransız-Osmanlı ilişkilerini biçimlendirmede daha da önemli yer tutar. Bab-ı Ali'ye ilk daimi Fransız temsilcisi 1536'da atandı ve bunu 1543'de ilk kapitülasyonlar izledi. Fransa'ya bu ilk kapitülasyonları veren Kanuni Sultan Süleyman, 'muhteşem ve kudretli Türk' imajını da yerleştirdi."[22] Henüz aşağılama dönemi değildir ve yerine büyük övgüler var. Bu dönem buğulu ve hayranlık uyandırıcı bir Türk imajının yürürlükte olduğu yıllardır ve aşağılama dönemi için 19. yüzyılın başını beklememiz gerekmektedir. Çünkü 19. yüzyılda artık Türkler Batılılar ile eşit değil, barbar ve düşmüş bir ırktır.

Ancak, Avrupa'nın kendini üstün hissedeceği yıllar tam bir karmaşa dönemidir. 19. yüzyılda Avrupa ırkçılığı için cephane sağlayan Romantizmin güçlü olduğu yerler, hâlâ kendi sorunları ile uğraşan İngiltere ve Almanya'dır. Avrupa ırkçılığı, bir anlamda Avrupa'nın zayıf noktalarında boy vermektedir. Romantizm, bu yüzden aslında bir yükselişe değil, bir düşüşe tekabül ediyordu: "İlk olarak Almanya: 18. yüzyılın ilk yarısında Almanya ulusal kimliğinin en şiddetli bunalımlarından birini yaşadı. Fransa, Hollanda ve İngiltere'nin tersine, Otuz Yıl Savaşları'nın 1648'de sona ermesinden sonra, askeri yıkım, politik parçalanma ve ekonomik gerilik Almanya'da yüz yıldan fazla bir süre devam etti. Aynı dönemde Fransa'daki kültürel yükselme öyle bir noktaya erişti ki, bu ülke görünüşe göre, tüm Avrupa'yı içine alma yeteneğinde bir 'Yeni Roma' olmak üzere idi. Prusya Kralı Büyük Frederik'inki de dahil olmak üzere, Alman saraylarındaki dil ve kültür Fransız idi: Almanya'da yüzyılın ilk yarısında yayımlanan kitaplardan çoğu Latince ve Fransızca idi. Nitekim, 17. yüzyılın ikinci yarısına ait filozof ve matematikçi Leibniz ve daha sonraki dönemlere ait yurtseverler tarafından dile getirilen, Almanya'nın hiçbir zaman kültürel ve felsefi söylemler-

de kullanılmaya elverişli bir dil geliştiremeyeceği yolunda bir korku vardı; hatta Almanca, tıpkı Fransa'nın ilk yöneticileri tarafından konuşulan Germen Frank dili gibi, Fransızca karşısında tamamen ortadan kalkabilirdi. Alman dili ve Alman halkı ölümcül bir tehlike içinde görülüyordu. Bunalım karşısında Alman romantiklerinin gösterdiği en anlamlı tepki, Almanları kendi kültürel köklerine döndürme ve Alman toprağı ve Alman halkından özgün bir Alman uygarlığı yaratma girişimi olmuştur."[23] Irkçılık hep bir aşağılanmanın ardından geliyordu ve Almanya, bunu bir saplantı haline getirecek kadar aşağılanmıştı. İngiltere ve Almanya devrimci Fransa karşısında bir ölüm kalım mücadelesi yürütüyordu ve faşizmden önce romantizm bu mücadelenin dili oldu.

Hindistan 19. yüzyılın başında mı keşfedildi? Irk açısından evet: Bir yeni kök gerekiyordu ve ırkçılık Mısır'ın yerine Hindistan'ı geçirmeyi deniyordu. Bu Avrupa'nın Hint-Avrupa dil kökenlerine bir gönderme idi. "1830'lara gelindiğinde bu hayranlık, Hint Avrupa dil ailesi hakkındaki anlayışın, zamanın ırkçı ortamında oldukça hızlı bir şekilde, bir 'Hint-Avrupa ırkı' ya da 'Ari ırk' bulunduğu düşüncesine dönüşmesine neden olmuştu. Hindistan tutkusu aynı zamanda, Avrupa'nın egzotik atası olarak Mısır'ın yerini bu ülkenin alması anlamına geliyordu. Ne var ki, bu defa atalık, felsefenin ve aklın aktarımı olarak değil, romantik bir 'kan' ve soy aktarımı olarak görülüyordu."[24] Hindistan'ın olmasa bile Sanskritçe'nin açılışının bu yıllarda olduğu kesindir.

Ancak, bu silme ve yeniden kurma işlemi arkasındaki bütün tahkimata rağmen boşluklar bırakmaktan kaçınamıyordu. Çingeneleri adlandırmak için 15. yüzyılda kullanılan Cipsi (Gypsy)-Kıpti adlandırması Mısır'ın henüz beyazlatılmadığı erken aşamanın bir işaretiydi. Batılı bu yüzyılda, gördüğü her esmeri henüz Mısırlı saymaktadır. Bugün de kullanılıyor: oysa biliyoruz ki Hindistan kökenli Çingeneler ile Mısırlı Kıptiler arasında esmer olmaları dışında bir bağlantı bulunmuyor ama ırkçı Avrupacılığın iddiasının tersine Hindistan ile bir bağlantısı var.[25]

Avrupa'nın Asya ve Afrika ile savaşının da bu yıllarda olduğu bellidir. Bunun, Yunanlıları, Türklerden ve Mısırlılardan koruma savaşı olarak görülmesi ve gösterilmesi bizi şaşırtmamalıdır. 19 yüzyılda Asya Osmanlı ve Afrika ise büyük ölçüde Mehmet Ali'nin Mısır'ıdır. "... oryantalizmin oluşumunda can alıcı olan 1820'lerin başlıca olayının, Hıristiyan Yunanlıların Müslüman Türklere ve Mısırlılara karşı verdiği bağımsızlık savaşı olduğunun kaydedilmesi önemlidir."[26] Demek ki oryantalizmi de bu savaşa borçluyuz biz.

Osmanlı'nın bitişinin yanında 19. yüzyıl bir Afrika devleti olarak Mısır'ın yeniden doğuşuna tanıklık ediyordu. "Mısır 16. yüzyıldan itibaren Türk İmparatorluğunun bir parçası olmuştur. Ne var ki, Türkler Mısır'ı kendilerinden önceki yöneticiler olan Memlüklüler aracılığıyla yönetmeye devam ettiler. Memlüklüler, büyük ölçüde Kafkasya kökenli köle birlikleriydi ve ordunun en müthiş bölümünü oluşturuyorlardı. 13. yüzyıldan beri Mısır'ın kontrolünü bunlar ellerinde bulunduruyordu... Bununla birlikte, 18. yüzyılın sonunda ticari tarım üretimi, ticaret ve imalat sanayii, Mısır'ın dünya standartlarına göre zengin sayılmasını sağlayacak bir düzeye yükseldi.

Daha sonra Memlük yönetimi ve Türk metbuluğu, Napoleon'un 1798'deki fethiyle ciddi şekilde zayıfladı. Fetih, geniş ölçüde Mısır toplumundaki sınıfsal, dinsel ve etnik farklılıkları kurcalayıp yönlendirerek gerçekleştirilmişti. 1808'de Britanyalılar sürüldü ve iktidar Türk kuvvetlerinin Arnavut asıllı generali Mehmet Ali'nin eline geçti. Mehmet Ali Paşa birkaç yıl sonra Memlüklüleri katlettirdi ve genel vali oldu; gerçekte Türklerden hemen hemen bağımsızdı.

Mehmet Ali Paşa, Mısır ekonomisinde, toplumunda ve devlet yönetiminde bir modernleşme başlattı; bu, ancak Rusya'da Büyük Petro'nun ve Japonya'da Meiji İmparatorluğu'nun modernleşme hareketleri ile kıyaslanabilir. Memlüklerin ve vergiye tabi çiftlik sahiplerinin ellerindeki topraklar istimlak edilerek doğrudan üreticilere dağıtıldı."[27] "... Kısa vadede program şaşırtıcı bir başarı sağladı. 1830'larda Mısır modern sanayi kapasitesi bakımından İngiltere'den sonra ikinci geliyordu."[28] Bu

gelişme Avrupalıları dehşet içinde bırakmıştı.

Gelişmenin Avrupa tarafından Mısır'ın yeniden dirilmesi olarak algılandığı kuşkusuzdur. Yunan bağımsızlık savaşı da tam bu yıllarda patlak verir. Mehmet Ali'nin Mısır'ı Yunan ayaklanmasına karşı mücadele eden Osmanlı'ya yardım etmekten kaçınamayacaktır.

Ne var ki, Avrupa'da Yunan hayranlığı doruklarındadır. 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus filoları Navarin'de Osmanlı donanmasını yok ederek, Yunanistan'ın bağımsızlığı için yolu açar. Avrupa, artık uygar atalarını tehdit eden barbar Osmanlıya karşı, daha doğrusu Asya'ya karşı savaş başlatmıştır ve Osmanlı ortodokslarının koruyucusu rolünü üstlenmiş olan Rusya, Navarin yenilgisinden iki yıl sonra Edirne'yi alıp İstanbul'a doğru ilerleyecektir. Osmanlı aynı zamanda Afrika'nın da ağır baskısı altındadır ve Avrupa'nın saldırısına karşı koyacak gücü kalmamıştır: Mısır'lı Mehmet Ali Kütahya'yı almış İstanbul üzerine yürümektedir. Sultan Mahmut Rusya'dan yardım isteyecek ve böylece Osmanlı, Rusların himayesi altına girecektir. Ticari ayrıcalıklar peşinde olan İngiltere'nin devreye girmesi gecikmez. Bir süre sonra, Osmanlı tamamıyla bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Doğuda Batı için yeni bir Pazar açılıyordu ve bu aynı zamanda onun büsbütün çöküşü demekti.

Ancak, Osmanlıyı Avrupa için açık bir Pazar haline getiren 1838 Ticaret antlaşması, sanılanın tersine zaten çökmüş ve zayıflamış Osmanlı'dan çok, hızlı bir kalkınma gerçekleştiren Mısır'ın sonunu getirecekti. Bu anlaşmanın, hem Osmanlı hem de Avrupa açısından Mısır'ın durdurulması amacıyla yapıldığı yönünde yorumlar var; akla yakındır. Çünkü, anlaşmanın Mısır üzerindeki etkisi kesin ve öldürücü olmuştur. Yükseliş döneminde 70 bin işçi kullanan Mısır sanayiinden geriye 1873 yılında, 7 bini metalürjide ve 28 bini tekstil ve konfeksiyonda çalışan 35 bin kişi kalmıştır.[29] Bir süre sonra gelen İngiliz işgalinden sonra çöküntü hızlanacak ve Mısır bir kez daha yok edilecektir.

Yani, Yunan bağımsızlık savaşında Avrupa, karşısında As-

ya ve Afrika'yı görmüştür. Avrupa orduları önce Asya'yı ve sonra da asıl tehlike olarak görünen Afrika'yı yok ettiği düşüncesindedir.

Navarin yenilgisinden bir yıl sonra Victor Hugo Les Orientales (Doğu Şiirleri) adlı kitabının önsözünde şunları yazacaktır: "Devletlerin kaderinde olduğu gibi edebiyatın geleceğinde de Doğu, belki de çok geçmeden Batıda rol almaya namzettir. Ünlü Yunan harbi şimdiden Batının bakışlarını o tarafa çevirmesine neden olmuştur. Ve işte şimdi Avrupa'nın dengesi bozulmak üzeredir, zaten delik deşik ve çatlaklarla dolu Avrupa statükosu İstanbul yönünde çatırdamıştır. Bütün kıtanın ağırlığı Doğuya doğru kaymaktadır."[30] Batının kendisi için yeni bir Doğu tarif etmeye başlaması Doğuya karşı açtığı savaşla birliktedir.

Navarin yenilgisi ile Doğu bitmiş ve Avrupa yüzyılı açılmıştır. "Gerçekten de Navarin yenilgisinden sonra Avrupa'da Türk mitinin kudret ve ihtişam öğeleriyle işlenmesine daha az rastlarız. Çünkü bundan sonra Avrupa'nın politik sorunu kendini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı korumak değil, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rus ve Mısır tehdidinden korumak olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1832'de saraya başkaldırınca Bab-ı Ali İngiltere'den yardım istemiş, Palmerston parlamentoda bu yardımın verilmesi gereğini savunmuş fakat önerisini kabul ettirememişti. Palmerston, İngiltere Osmanlılara yardım etmezse Osmanlı padişahının Rusya'dan yardım isteyeceğinden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde Rusya'nın nüfuzunun artacağından korkuyordu. Bu korkusu gerçekleşti de. Fransa Mehmet Ali Paşa'yı destekleyip, İngiltere de ilgisiz kalınca, II. Mahmut Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa'yı ancak Rusların yardımıyla yenebildi."[31] Burada, İngiltere'nin Mısır'a karşı Osmanlının yanında ve Fransa'nın Osmanlıya karşı Mısır'ın arkasında olması önemlidir. Fransa, devrimci Fransa Mısır'a borcunu unutmaktan yana değildir.

Bugünün tersine, Navarin yenilgisinin Avrupa tarafından bir kıtalararası savaş olarak görüldüğünün Kemalist yönetim tarafından fark edilmiş olması önemlidir. Mustafa Kemal'in

emriyle başlatılan Türk Tarih Tezi çalışmasında bu şöyle ifade ediliyor: "Yunan isyanı, eski Yunan medeniyeti dolayısıyla Avrupa ilim ve fikir çevresinde ilgi uyandırdı. İngiliz ve Fransızların Yunan ihtilaline ilgileri, daha çok zayıflamış ve Rusların eline düşmek ihtimali ortaya çıkmış Devleti Osmaniye yerine, Akdeniz'de Ruslara karşı bir dayanak noktası olmak üzere, bir Hıristiyan devlet oluşturmak istemelerindendir. Ruslar da oluşmasına engel olamayacakları bir devleti kendi taraflarına çekmek için kuruluşuna yardım etmek zorunda kalmışlar ve bu suretle Yunan istiklaline yardım konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir yarış başlamıştır. Yunanlılar, altı sene süren mücadelede Mora'da mağlup edildiler. Fakat bu mağlubiyet bütün Avrupa'yı yukarıdaki sebeplerden dolayı harekete geçirdi. Fransız, İngiliz ve Rus donanmaları Navarin limanında Osmanlı donanmasını mağlup ettiler. Bir Fransız ordusu Mora'yı işgal etti. Bir Rus ordusu Edirne'ye kadar ilerledi. Edirne anlaşmasıyla (1829) Yunanistan'ın istiklali, Osmanlı Devleti tarafından tanındı."[32] Avrupa'yla birlikte Yunanistan'a karşı verilmiş ikinci savaşın anlamayı kolaylaştırdığı bellidir.

1830'lu yıllar aynı zamanda Batıda, barbar Doğunun sembolü olan Osmanlı'nın Avrupa tarafından işgali ve parçalanması düşüncesinin de filizlendiği yıllardır. Yazar Lamartin, modern Yeni Roma olan Avrupa'nın eski Roma topraklarını işgal etmesini; "uygarlığı ve ilerici diniyle" yayılmasını ve Roma dünyasını yeniden canlandırmasını talep etmektedir.[33] Bunu sezen Osmanlı yönetimi, önünde batılılaşmaktan başka çare kalmadığı düşüncesindedir. Nizam-ı Cedid, Yeni Düzen fikrinin temeli budur. Yeniçeri reformu, Senet-i İttifak bu yıllarda gelmiştir. Başlık devrimi (fes), kıyafet devrimi (ceket pantolon), devlet ricalinin uzun sakallarını kesmesi, balolara gidilmesi, sarayda çatal-bıçak kullanılması, mahalle kahvelerinin azaltılmaya çalışılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, harbiye ve tıbbiye gibi Fransızca öğretime önem veren yüksekokullar kurulması, hastaneler açılması ve ilköğretimin zo-

runlu kılınması hemen 1800'lü yılların başlarında hayata geçirilmeye çalışılacaktır. Bu yıllar, devletin kurtuluşu Avrupalı görünmekte aradığı yıllardır. 1838 Ticaret anlaşması, bizim Gümrük Birliği anlaşmasında olduğu gibi pazarı Avrupa'ya açmış, ancak bir daha kapatmanın yolu bulunmamıştı. Bütün bunlar yapılırken Avrupa'nın baskısı da devam ediyordu. Avrupa'nın açık pazarı haline gelmek, Batılılaşma açısından sonucu pek etkilememiş, Avrupa Osmanlının parçalanması için elinden geleni yapmıştı. Bunlara karşın Osmanlı yaşamını trajik bir biçimde Mısır tehdidine dayanarak sürdürebilecekti. Türkiye 1838 anlaşmasından sonra gümrük özgürlüğüne ancak bir daha 1929 yılında kavuşabilecekti.

İşin ilginç yanı, açık pazar anlaşmasının o günlerde de kalkınmanın tek yolu gibi gösterilmiş olmasıdır. Oysa bu tam tersine çöküşün başlangıcı olmuştur. O gün ve bugün, gelişmeler her iki devlet için de benzer bir sonu işaret etmektedir. Her ikisi de baskıların artması ile sonuçlanmıştır. Birkaç on yıl sonra, hem Osmanlı hem de Mısır sanayii büsbütün yıkılmıştır.

1938 ticaret anlaşması ile 1839 Tanzimat Fermanı, aslında bir imparatorluğun sonunu kendi elleriyle ilan etmesidir. Devlet, Mustafa Reşit Paşa türünden yabancı bir devlete dayanan işbirlikçilerle yönetilmeye başlanmış ve bu giderek bir gelenek haline gelmiştir. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra aynı geleneğin hortladığını da hatırlatalım.

Bir Kemalist yazar o günleri şöyle değerlendiriyor: "Tanzimat'la, yarı-sömürge ekonomiye yönelişin ve uydu Batıcılığın yolu açılırken, 'düvel-i muazzama', Türkiye'ye iki 'horoz şekeri' sunmuştur: İmparatorluğun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün devletlerce garanti edilmesi ve Avrupa amme hukukundan Osmanlı Devletinin yararlanması... bunun anlamı, eşitsizlik yaratan her türlü imtiyazın ve siyasi müdahalelerin son bulması olmak gerekirdi."[1] Ancak bunlar ne ayrıcalıkların kaldırılmasına yol açmış, ne de Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyabilmiştir.

Navarin'den sonra Doğunun anlamı Batı için büsbütün değişmiştir. Doğuyla serbest ticaretin ilk şartı zayıf bir Doğuydu: Batı bu yüzden, Osmanlı'ya karşı zayıf haliyle olduğu gibi muhafaza etmek veya seyirci kalıp yıkılışını beklemek politikaları arasında gidip gelmiştir. Batılılaşma çabası ve girişimlerinin kesin sonucu, Asya'yı temsil eden Osmanlının gülünçleşmesi ve denklem içindeki rolünün sıfırlanması anlamında yorumlanmıştır. Öte yandan bu yenilgilerle, Osmanlı ve giderek Türkiye Cumhuriyeti kendi kendine toparlanma inancını büsbütün yitirmiş ve Avrupalılaşma ya da Asya'dan onun bir parçası olma çabasını sonuna kadar sürdürmüştür. Trajedi, bunun bu yolla asla mümkün olmayacağının Avrupa tarafından bilinmesindedir. Osmanlı ve Türkiye, her ikisi açısından da bunun tek yolu önce kendi başına ayakları üzerine dikilebilmesindedir. Türkiye Cumhuriyeti bugün hâlâ Viyana bozgunu "sendromu"nu yaşamaktadır. Bu korku nedeniyle karşısına dikilmesi gereken düşmanına ricat etmekte ısrarla onun gibi olduğunu iddia etmektedir. Oysa, Türkiye Asya'dadır; kaderi Asya'nın kaderine bağlıdır.

Bizim için 1830'lu yıllar birkaç açıdan önemlidir. İlki, Yunanistan'ın bağımsızlığı bu zaman aralığındadır. İkincisi Mısır kalkışması bu zaman aralığında olmuştur. Yunanistan kalkışmasını, Osmanlının bitişi ve bir süre direnen Mısır'ın teslim alınışı izlemiş ve Avrupa tarafından Doğunun, kurumlardan çok kişilere bağlı yapısı teşhis edilmiştir. 1830'lar aynı zamanda şarkiyatçılığın doruğudur. Avrupa, kendisi ve doğu için bir doğu imgesi imal etmiş ve bu bütün dünya tarafından gerçek doğu olarak algılanmaya başlamıştır. "Şarkiyatçılık, Doğuyu Batının kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezenmiş bir söylem yoluyla algılamaktır. Bu söylemi kuran ve sürdüren Avrupa'dır. Avrupa bu söylem sayesinde 'Doğu hakkında gözlemler yaparak, Doğuya ilişkin görüşleri onaylayarak, Doğuyu tarif ederek, orada yerleşerek, kağıt üzerinde onu üreterek, kısaca Doğuya egemen olarak' sarsılmaz otöritesini korumuştur."[15]

Batının Aynaları

Demek ki Avrupa ideolojisi Doğuyu, ancak kendi yarattığı aynada algılayabilmektedir. "Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil, bir metindir. Doğuya ancak bu metin üzerinden ulaşılabilir, bu metnin dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu metnin dışında Doğuya ilişkin bilgi yoktur. Doğuya ilişkin tüm bilgiler için şarkiyatçılık metinlerine başvurmak gereklidir."[36] Öyleyse, Batının ciddiye aldığı doğulular, aslında Batılıdır; batının doğulu ajanlarıdır.

Batı, ancak kendisine benzeyeni ciddiye alır. Bu açıdan batı ajanı olan, Batının doğudaki rehberinin yerini alan ilk kişi Osman Hamdi'dir. Bugün de tablolarının büyük fiyatlarla satılmasından anlaşılacağı gibi şarkiyatçılık yürürlüktedir ve fiyatın yükselmesi ajan bir doğulu olma ile doğru orantılıdır.

Çalışma yöntemi bir dergide şöyle anlatılıyor: "Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinin ilk ve en önemli simalarından biri ressam Osman Hamdi'ydi. Avrupalı Oryantalist ressamların öğretileriyle yetişen Osman Hamdi, oryantalist sahneleri fotografik olarak temsil eden bir anlayışla çalışıyordu. 'Sık sık fotoğrafları kopya ediyor, sonra da bunları renklendiriyordu.' Bazen de bizzat kendisi Doğulu kıyafetler giyinip fotoğrafını çektiriyor ve bu fotoğrafa bakarak resimler yapıyordu."[37] Batı için fotoğrafçılık yaptığı açıktır.

Böyle çalışan birinin ahlaken de ajanlaşmış olduğunu tahmin edebiliriz: "Osman Hamdi tam bir Batılıydı. Yönettiği Sanayi-i Nefise'deki (Güzel Sanatlar Mektebi) öğretmenliklere, tepkilere rağmen, Batılıları getiriyordu. Resimleri de fırtınalı tartışmalara yol açıyordu. Çünkü Osman Hamdi, geleneğe aykırı konuları kışkırtıcı bir tarzda işliyordu. 'Mihrab' bunların başında gelir. "Gerçek boyda, doğalcı bir tarzda çizilmiş', açık göğsüyle çekici bir kız mihraba yerleştirilmiş ve ayaklarının altına kutsal kitaplar serilmişti."[38] Yani her durumda Batının doğu imgesine uygun olmak, uygun davranmak gerekiyordu. Bugün Osman Hamdi'nin temsilcileri Orhan Pamuk ve Yaşar Kemal'lerdir. Çizdikleri tablo, çektirdikleri fotoğraftan kopyalanmış ve batılılar için renklendirilmiştir.

Kemalist Batıcılık

Mustafa Kemal, Osmanlıdan miras kalan Batıcı bir program yürütüyordu. Bu yüzden bayrağa güneş eklerken, Hititlerin Türk kökenine vurgu yapmaya özen gösterdi. Mustafa Kemal, Hititlerin Türk olduğunu söylerken aslında Türklerin Hitit olmasını arzuluyordu. Çünkü Avrupa ve Batı Hint-Hitit ve giderek Hint-Avrupa köklerine aşağı yukarı 100 yıldan bu yana ırkçılığa kaçan bir tonda vurgu yapıyordu. Anadolu dillerinin (Lidyaca, Karyaca, Likyaca, Luvice, Hititçe) Hint-Hitit çıkışlı olmasının işlerinin kolaylaştıracağını düşündüler. En azından Anadolu'da çoğu yer adları Hint-Hitit köklerini çağrıştırmaya devam ediyordu.

Türkçe, bu coğrafyada Türklerin egemenlikleri altında olan birçok halkın Hint Hitit kökenine karşılık (Ermenice, Arnavutça, Slavca, Farsça, Kürtçe, Yunanca) yabancı bir unsur olarak görünüyordu. Mustafa Kemal, Batılı köksüzlüğe bir kök yaratmak üzere, Burjuva dünyanın değerler sistemini de ithal etmeye çalıştı. Güneş ve yıldız tapımına ilgisinin, Mevleviliğe olan eğiliminin bunlardan kaynaklandığı anlaşılıyor.

Ancak pragmatik ve teorik derinliği olmayan İttihat ve Terakki hareketi içinden gelen Mustafa Kemal için bunların fazla teorik göründüğü açıktır. Burada, onun Selanik köklerinin önemli olduğunu teslim etmeliyiz. Selanik, bir yandan masonik örgütlenmeler (ki burjuva devrimlere rengini bu örgüt vermiştir) diğer yandan bu kentte üstlenen kabalacı-sebatayist hareketin birikimlerini öğrenmiş olması ihtimal dahilindedir. Doğuyu bilmeden Batıcı olmak yeni modadır ve hiç olmazsa başlangıçta "doğu" hakkında asgari bilginin varolduğu anlaşılıyor.

Kemalist hareket, Avrupa ideolojisinin yönelimini sezmiş ve "Türk Tarih Tezi" ile Avrupa merkezci anlayışın karşına bir Türk merkezci anlayışla çıkmaya çalışmıştır. Başlangıçta çıkış noktaları doğrudur: Türk Tarih Tezi, Avrupa merkezciliğin karşısına Asya-Afrika eksenli bir tarih teziyle çıkar. Ancak bu şema içinde Turani halklar yoktur ve gerçekte Asya-Afrika ekseni içinde Türk unsuru yabancı bir unsurdur. Bütün Dünyayı Türkleştirme çabası ise o gün de bu gün de ço-

cuksu bir çaba olarak görünmekten kurtulamamıştır. Avrupa ırkçılığının bütün kurumlarıyla iyice yerleştiği bir zamanda, bu ırkçılığın olumsuz unsuru olan Türk imajı, bir daha doğrulamamacasına yıkılmıştır. Ancak bu kadarı bile Türk Tarihi Tezi'nde Avrupa'nın coğrafi olarak ayrı bir kıta olmadığının notunun düşülmesine yeterli olmuştur.[39] Avrupa, bir gün bunu öğrenecektir: O yalnızca Asya'nın bir uzantısıdır.

Ancak, burjuva düşüncesi genel olarak ırkçılıkla maluldür. Kendisine yer açmak isteyen Kemalistler de bundan kaçamamış ve genel Türkleştirme çabası içinde Mısır ahalisinin beyaz ırktan olduğu uydurmacasını kabul eder görünmüştür.[40]

Dolayısıyla, Türk Batılılaşma programı aynı ırkçılığın duvarına çarpmaktan kaçınamamıştır. Renan, bu ırkçılık duvarını net bir biçimde formüle etmektedir: Uygarlaşmış halklar, yani Ariler ve Samiler hiçbir zaman yaban hali tanımamışlardır, yaban halktan uygarlığa erişmiş olan hiçbir halk yoktur. "Bir Sami ya da Hint-Avrupa dili konuşan yaban bir ırk düşünmek çelişkili bir hayaldir."[41] Bu düşüncenin doğal uzantısı şudur: "Onu idare etmek için o ülkeye yerleşen üstün bir ırk tarafından, aşağı bir ırk ülkesinin fethedilmesinde güce gidecek hiçbir şey yoktur."[42] Doğunun fethi böyle başlamıştır ve bundan Batıya kaçarak kurtulmak mümkün değildir.

Bu ırkçı saldırganlığa rağmen aradan geçen zamanda Avrupa'nın gücünün Akdeniz'i bir iç deniz haline getirmeye yetmediği görülmüştür. Mısır, bugün Batıya siyasi yakınlığı bir yana Müslüman bir ülke olma özelliğini sürdürüyor. Hint-Avrupa dile yakınlığı dolayısıyla Ari ırkı içinde sayılan İran ise "İslam Devrimi" ile birlikte bu teoriye ihanet etmiş görünüyor. Geride, Batılının Ari modeli içinde sayılabilecek bir tek Kürtler ve türedi Yahudi devleti vardır. Kürtlerin durumu henüz bir netliğe kavuşmamıştır ve bunda tıpkı Yunanistan olayında olduğu gibi Avrupa'nın bir etkisi olup olmayacağı belirsizliğini sürdürmektedir. Asıl savaş alanı ise kuşkusuz Türkiye'dir. Bir Batılılaşma programını inatla sürdüren Türkiye, bu açıdan Batıyı ikna edici şartlardan yoksundur. Yani Ari model açısından yabancı bir unsurdur ve hâlâ barbar Turani

halklar kategorisinde görülmeye devam etmektedir. Öte yandan, bilinç altında Doğudan gelebilecek tehlikenin Türklerden kaynaklanacağı yönünde kuşkular da canlıdır. Türklerin Avrupa içlerine akınları sürmektedir ve Batı bundan kuşkulanmaktadır. Unutulmamalıdır, Roma topraklarına yönelik akınlar da başlangıçta aşağı yukarı böyledir; kıyılardaki bakir topraklarda kendine yurt arayan göçebelerin tehlikeli olduğuna inanmak için onların İstanbul kapılarına dayandığını gözlemlemek gerekmiştir.

Öyleyse soruyu tekrarlayalım: Türkiye'yi ne yapacağız? Sorunun mucidi olan Avrupa ideolojisi hâlâ ayaktaysa bunu Boğazlarda beklenen devrimin gecikmesine borçlu oldukları bellidir. Ancak Boğazdaki devrim, üzerinde durduğu toprakların yanında, bu soruyu da tepe taklak edecektir. Geleceğin sorusu şudur: Avrupa'yı ne yapacağız?

II.
Bölüme Ek

Tarihin Eşiğinde

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye Düşünce Tarihi'ni yazdığı eserinde aydınların toplumsal harekete aşırı bağlılığından söz eder. Belki de bu yüzden Türkiye'nin düşünce tarihi yeni fikirler ve yeni görüşlerin tarihi değildir. Türkiye aydını için sorunları henüz bir sorun olmadan önce kavramak diye bir kavram yoktur; o bizatihi oluşumunda kendi payı olmayan sorunların bir ürünüdür. O işe, deyim yerindeyse iş işten geçtikten sonra başlar ve burada onun sahip olduğu teori, hep gelişmelerin arkasından gider.

Osmanlı çökerken ancak üç tarz siyaset bulabilmeleri bunun en somut göstergesidir; kabiliyetleri ve yetenekleri bu kadardır. Tarz-ı siyasetlerinin hedefi basittir, çöken bir imparatorluğu kurtarmak. Aydınların bu çaresizliği Doğuyla Batı arasındaki Türk'ün çaresizliğidir, her ikisi de iki yön arasında bir seçim yapmak için hâlâ didinip duruyor ve bunun için teorik bir bakışı hâlâ geliştirememiştir. Toplumsal eylem içinde düşünmeye "fırsat bulamamış" olanların teorik derinlikleri budur.

Üç tarz-ı siyasetten en köklü olanı gibi görünen İslamcılığa ya da Panislamizme bakalım. İşe başlarken buraya yığınak yapanların hepsi dinsel İslamî bir kültür içinde bulunmalarına rağmen, bu konuda bir taşıyıcı olduklarının, bir birikime sahip olduklarının işareti de yoktur. Annelerinden öğrendikleri dinsel

bilgiyi yeterli görmeleri şaşırtıcıdır. İslamcılık siyaseti Anadolu-Rum köklerinden kopmuş, hayali bir dininin hayali bir kavranışı olarak ortaya çıkmıştır. Diğerleri ise Batı hayranlığı ile ayakları yerden kesilirken, onu var eden Aydınlanma'nın üzerinde durduğu mistik geleneği sezememişler, onu almanın bir biçim sorunu olduğu yanılgısı içinde bir yüzyıldan fazla bir zaman içinde en uygun deyimle debelenmişlerdir.

Çünkü İslamcının neden İslamcı, Osmanlıcının neden Osmanlıcı, Türkçünün de neden Türkçü olduğu belli değildir. Tarafların yerlerini değiştirdiğinizde yeni yerlerinde aynı rahatlık içinde yaşamayı sürdürebilirler. Bugün İslamcı ile Osmanlıcı aynı perişanlıkta birleşmiş görünmesine rağmen, Türkçü ile İslamcı'yı birbirinden ayırmakta karşılaşılan güçlükler bu tarihsel kökten kaynaklanmaktadır. Önemli olan devleti kurtarmaktır ve bunun için hangi tarz siyaset gerekiyorsa ona yığınak yapmakta sakınca yoktur. Bu tarihte düşünce bu temel eylemin süsüdür, çıkarırsanız bir boşluk doğmaz. Devlete yaslanmak ve toplumu bunun için kullanmak alışkanlıkları yüzünden her yerde kokuşmuşlardır.

Burjuva aydının üç tarz-ı siyaseti, devletle ilgili maceraları bir yana bir başarısızlıklar silsilesidir. Osmanlı'yı üç tarz-ı siyasetle kurtarmaya çalışıyorlardı; üç tarz-ı siyasetten en makbul olanı ilk önce çöktü. Osmanlıcılık, Osmanlı imparatorluğu ile birlikte tarihin öğütme makinesinde paramparça edildi. İslamizm ve milliyetçilik genç Türkiye Cumhuriyeti'ne oradan miras kaldı.

Yerine kurulan genç cumhuriyet de bir anlamda üç tarz-ı siyasetle yola çıkmıştı: Milliyetçilik ve batıcılık ya da daha iyisi milliyetçi-batıcılık yeni egemen sınıfın ideolojisiydi. Kendini, Osmanlıcılık ve İslamizme karşı kuruyormuş gibi görünmesine rağmen tıkandığı yerde islamizme sarılmakta hiç tereddüt göstermedi. Batıcılığın bir çıkar yol olmadığı görüldüğünde devleti korumak üzere "Türk-İslam Sentezi" milliyetçi batıcılığın yerini aldı. Şimdi o da çökmüştür.

Yeni bin yılın eşiğinde, burjuvazinin kurulu dengeleri veya dengesizliği budur. Milliyetçilik, islamizmle yeniden bir savaşa

tutuşmuştur ve belli ki bu savaşın galibi olmayacaktır. Olup biteni şöyle özetlemek mümkündür: Bir sınıf ve onun tarz-ı siyasetleri tarihin öğütme makinasının dişlilerine kuyruğunu kaptırmıştır. yüzyılın başında umut bağlanan üç tarz-ı siyasetin üçü de, geride koskaca bir enkaz bırakarak göçüp gitmektedir.

Şimdi öne çıkmış gibi görünen milliyetçilik ise bir yeni Osmanizmdir: ilk önce onun çekip gideceği anlaşılıyor. Bütün renkleriyle iktidardadır ve emperyalizme bütün cephelerde teslim olmuştur. Osmanizm bir çıkar yol olmamıştır, milliyetçilik bir çıkar yol olmayacaktır.

Ancak, Akçuraoğlu Yusuf'un hesaba katmadığı bir tarz-ı siyaset daha vardır; temelleri 1920 yılında Bakü'de atılmıştır. Devletin ve onun eteğinde gelişen hareketlerin bütün saldırılarına karşın 80 yıl sonra bugün Bakü ruhunun, siyasetin ana arterlerinden biri olduğu görülmektedir. Bu ruh, tıpkı yüzyılın başında milliyetçiliğin üstlendiği role benzer bir şekilde tarihin kıyısında tarihin kendisi olmak için beklemektedir. Silkinip güçlenmek için, geri çekilmiş ve yenilmiştir; ama muzaffer sınıfın zaferi de tarihi tersyüz etmesine yetmemiştir.

Yeni bir yüzyılın ve yeni bir bin yılın eşiğinde bir sınıfın tarz-ı siyasetleri tarih sahnesini trajik bir biçimde terkederken, Bakü ruhu bir ülkenin, bir sınıfın ve bir bölgenin tek umududur artık; geri çekilmiştir, bayraklarını yere düşürmüştür ama işte bir kez daha ayağa kalkıp düşmanına meydan okumaktan başka çaresi yoktur.

Üç kıtanın birbirine yaslandığı bu topraklarda ne Batıya ne de Doğuya gitmenin imkanı yoktur. Doğu ile Batı arasındaki yüzyılı aşan çaresizlik bu çoğrafyayı yeniden tarihin eşiğine getirip bırakmıştır. Dünya tarihinin bu topraklarda başladığını hiç akıldan çıkarmadan, Doğunun ve Batının kaderini değiştirmeye aday olmayan bir tarz-ı siyasetin artık bu topraklarda yaşama şansı yoktur. Ve bunu becerebilecek yetenek ve birikimin tek temsilcisi olan Komünist hareket şimdi yeniden Dünyanın kendisi olmaya adaydır.

Her tarz-ı siyaset bir meydan okumadır, yeni bir tarz-ı siyaset için imkanlar vardır ve bu görülecektir.

III.
BÖLÜM

Yeni Bir Aydınlanma İçin

Köklü bir devrim sadece köklü gereksinmelerin devrimi olabilir.
Karl Marx

Her çağda meşru olan, meşru görünen düşünme biçimleri, düşünme alanları olmuştur. Bu meşruiyetin yol açtığı entellektüel hiyerarşi aynı zamanda o çağın egemen düşüncelerini de ele verir. Örneğin Hıristiyan Ortaçağ, bize bu çağda düşünceye yön veren temel doğrultunun din olduğunu gösterir. Ortaçağ'daki düşünme, dinin kendisi üzerindeki vesayetini doğal ve meşru görmektedir; meşrudur çünkü egemenlik ilişkisi zaten a-priori toplumda kurulmuştur. Dinsel düşünme, kilise babaları sınıfının açtığı kapıdan girer sadece. Kapıyı açan sınıf kilise babaları olunca, dine hizmet eden teoloji, bizdeki adıyla ilahiyat temel düşünme biçimi olarak belirir. Bir kez böyle bir egemenlik ilişkisi kurulduktan sonra derhal bütün diğer disiplinler teolojinin bir parçası haline gelir. Felsefe, olabildiği kadarıyla fizik, kimya ve matematik ve elbette tarih, hepsi teolojinin içindedir ve varoluşları ancak bu ilişki ile ve bu ilişki içinde mümkün olabilir.

Ortaçağ'da entelektüel ortamın yaratıcıları olan keşişler, yerine göre bilim insanı, yazar ve filozof rolünü üstlenirler. İşlerinin arasında elyazması kitapları yazarak çoğaltmak da vardır ve Ortaçağın yazıcıları çoğalttıkları kitapların içerikle-

riyle ender olarak ilgilenirler. Kitap yazmak, genellikle dinsel ritüelin bir parçasıdır ve daha iyisi, bu kitaplar (basılmadığına göre) okunmak için üretilmezler, bunlar yazmak için verilen emek ve emek süresi ölçüsünde değerlidir ve ne anlattıkları hiç önemli değildir.

Ortaçağ'ın entellektüel ortamı kapalı ekonominin paralelinde, kapalı bir kültürün işaretini verir bize. Orada tek bir kitap vardır ve bütün disiplinler, bu tek kitabın şifresini çözmek içindir. Ortaçağ kültürü, bu hiyerarşi içinde az çok kararlılık gösterir. Kararlıdır, çünkü ortaçağda ilke olarak "yeni" bir fikir de üretilmez, çünkü ortaçağ "yeni"yi tanımaz. O yeni bir şey ürettiğinde de onun eski olduğu iddiasındadır, çünkü yeni, sapkınlık demektir.

Ardından gelen aydınlanma ise bütünüyle yenilik iddiasındadır; inancın yerine aklı geçirirken dünyayı altüst ettiğine değin köklü bir inancı vardır. Ama işte bir dönemi kendisi hakkındaki yargısına dayanarak algılayamıyorsak eğer, Aydınlanmaya da kendisi hakkındaki yargıdan kurtulduğumuzda gözlerimiz kamaşmadan bakabiliriz. Bir kez daha tekrarlayalım; boş inanca karşı amansız bir savaş açmış olan bu devrimci atılımı saygıyla selamlıyoruz ama yenmiş gibi göründüğü boş inancın yerine geçirdiği şeyin de boş akıl olduğunu söylemeyi bir borç biliyoruz. Böyle olduğu için, devrimci sınıf kendi devrimine yüz çevirip ihanet batağına battıkça, boş inanç ile boş akıl arasındaki mesafe gitgide kısalıyor. Ve biz boş aklın yerine tarihsel aklı geçirmenin kendisinin bizzat tarihsel bir iş olduğunun farkındayız. Işığı olmayanlar artık ışık tutamaz; ışık devrimi sırtlayan yeni bir sınıfın marifeti olabilir ancak. Ve bütün ezilen sınıfların en lanetlisi olan bu sınıf, eski devrimci burjuvaziden farklı olarak boş inançla birlikte boş akılla da mücadele etmeye zorunludur.

Bu ışıkla baktığımızda görebileceğimiz ilk şey şudur: hiç olmazsa "ilerleme" anlayışı Ortaçağa egemen olan dinden miras kalmıştır bize. Eski Ahit ya da diğer adıyla Tarih-i Kadim, Musevilerin eski tarihidir. Batılı Hıristiyan da tarihi, kendi dininden ödünç alır ve tarihin niteliği olarak ilerleme

fikrini dünyevileştirmekle yetinir. İnsanın, zamanın ve insani durumların niteliği ile ilgili bu tür bir tasarıma ulaşması Hıristiyanlık sayesinde mümkün olmuştur. Tıpkı Musevilik'te olduğu gibi Hıristiyanlık da tarihsel bir dindir; bir geçmişe dayanarak bugünü tanımlar. Öte yandan İsa bir kez kendini göstermiş ve gelecekte kendini tekrar göstermek üzere çekilmiştir. Böylece geçmişten gelen ve belli bir sona doğru giden tarih anlayışı ortaya çıkar.[1] Ve buradaki ilerleyen tarih anlayışı mesihçi içeriğiyle bugün de bilimlerin ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. İlerlemeye olan o köklü inanış olmasaydı ne Aydınlanma Çağı olurdu ne de Hegel'in tarih içinde dışlaşan ve insan faaliyetiyle sürecini tamamlayarak kendi kendinin bilincine ulaşan idesi. Nedensellikle birlikte ilerleme fikri bugün de bütün entellektüel oluşumların çekirdeğidir; bunlardan farklı gibi görünen irrasyonel yaklaşımlar ise hiç olmazsa karşı olmak anlamında bu ikiliyle ilişkilerini sürdürmektedir. Öte yandan bir tarihin sonudur bu. Devrimci burjuvazinin ihanetinin bir tezahürü olan irrasyonalizm, boş akıldan uzaklaşarak yeniden boş inanca rücu demektir.

"Tarihi" dinden öğrenen insanlık "nedenselliği" de antik düşünceye borçludur: "Yunan ve Roma dini bağımsız olarak doğa güçlerinin bu güçleri insanın iyiliği için işletmeye çalışma yöntemlerini de içeren yalın yorumlarıyla başladı. İlkel insanların düşünceleri genel olarak doğal bir nedensellik anlayışından yoksundur. Hiçbir doğa yasası yoktur, yalnızca ne oldukları önceden kestirilemez güçler vardır. Bu güçler ağaçlarda, kaynaklarda, taşlarda ve hayvanlardadır; her yerdedirler ve insanlar gibidirler. Eğer bir ilkel insan karanlıkta başını bir ağaca çarparsa, der ki: 'Bu ağaç bana zarar vermek istedi. Yatıştırılması gerek.'[2] İlkelden kopuş nedensellikle olmuştur ve insanlığın entellektüel serüvenini buradan başlatmak uygundur. Burjuvazinin aydınlanması, köleci toplumun aydınlanmasının üzerinde yükselir. Bu nedenle modern aydınlanmışlar, yüzünü Helen uygarlığına dönmüştür. Devralınan ve red edilen miraslar bunlardır.

Peki devrimci burjuvazinin omuzlarında gerçekleşen bu ko-

puştan sonra, dinsel ilerleme anlayışını bir yana bırakırsak felsefi anlamda bir "ilerleme" olmuş mudur? Kuşkusuz evet, sorulara verilen cevapların çeşitliliği artmıştır, ancak antik düşüncenin boy vermesinden hemen sonra Engels'in deyişiyle "her ilerlemenin görece bir gerileme olduğu çağ" başlar. Düşünce, Orta Çağ diye adlandırılan uzun bin yılda pek az mesafe kat etmiştir aslında, gerçeğe yaklaştığı o ilk anda bütün karanlık düşüncelerin boy verdiği o büyük bataklıkta kaybolmuştur. Demokritos'tan Plotan'a varan antik düşünce, bir büyük dinsel bataklığın da yaratıcısıdır. Bu yüzden onun ilerlediğine olan inancın yanında şu belirlemeyi de tekrarlamak gerek: "Bütün Batı felsefi geleneği üzerine en güvenilir genel nitelendirme onun Platon'a bir dizi dipnottan oluştuğudur."[3] Böyledir, tarihsel bir bakışla "yaratıcı felsefe" ve yenilik iddiasındaki Aydınlanma Çağı hâlâ bir dizi dipnottan ibarettir.

Belki de bu yüzden, tarih duygusunun keşfi hem tarihin, hem de felsefenin teolojinin uşağı haline gelişine eşlik eder. İnsanlık bulduğundan ürkmüştür âdeta, onu çamura bulamak için yüzyıllar boyunca uğraşmış ama ancak bulduğu mücevherin parıltısını yok edememiştir. Yine de Batılı Hıristiyan kültürü, İsa'dan öncesinin de bir felsefe çağı olduğunu yeniden keşfetmek üzere Yeni Çağ'a kadar bekleyecektir: evet Antik Çağ bir felsefe çağıdır, bu çağda, insanın en temel sorunun elverişsiz araçlarla çözmeye çalıştığı bir zamanda felsefe en parlak dönemini yaşamıştır. Felsefe, bugün de varolan sorunlarını hemen hemen İsa'dan önce formüle eder ve özellikle Platones-Sokrates-Aristotales döneminde din için ortamı hazırlayarak sahneyi uzun bir süre için terk eder. Mitoloji dine dönüşürken antik felsefenin varoluş koşulları ortadan kalkar; Tanrının felsefeye galebe çalması aslında bu felsefenin olanaksızlığını da ele verir.[4] Yani onun kat edebileceği yol kat edebildiği kadardır.

Ancak, antik felsefenin ve ardından gelen dinsel düşüncenin etkileşimi bir ve aynı yerdendir: mistisizm. Ana damarları bellidir: Konfüçyüsçülük ve Taoculuk (Çin), Brahmancılık (Hint), Hermesçilik (Mısır), Orfeosçuluk ve Pitagorasçılık

(Yunan). Hepsinin ortak özellikleri halka kapalı ve törenlerinin gizli olmalarıdır. Sırf Afrikalı olduğu için tarihten Hıristiyan Batı tarafından kovulan Mısır'ın dehası ya da Hermetizmin her ikisi üzerindeki etkisi hâlâ açıklanmaya muhtaçtır. Ancak Aydınlanma'nın açılımının bu sonuncusundan esinlendiğinin işaretleri var; inançla bulaşık akıl (Hermetizm), inançla mücadele eden akılla (Aydınlanma), inancın kurumu kilisenin baskısı altında buluşmuştur.

Dine Karşı Hermes

33. Dereceye ulaşmış bir mason olan felsefeci Orhan Hançerlioğlu "Dünya İnançları Sözlüğü"nde Hermetizm'e kaynaklık eden Üç Kez Hermes hakkında şu bilgileri veriyor: "Mısırlıların ay Tanrısı Thot'a Yunanlıların verdiği ad... Üç kez büyük Hermes anlamındadır. Yunanlılar onu eski Mısır kralı, din adamı ve büyücülüğün kurucusu saymışlardır. Yunan inançlarına göre astroloji ve simya bilimlerini de o kurmuş. Tevrat'a göre o altıncı kuşaktan bir peygamberdir ve adı Hanok'tur. Kur'an'a göreyse Adem ve Oğlu Şit'ten sonra gelen üçüncü peygamber İdris'tir. Kalemle yazı yazan ve dikiş diken ilk insan odur. Ondan önce insanlar hayvan derisini dikmeden ve olduğu gibi sırtlarına geçirirlermiş. İslam inançlarında ona 'göklerin esrarını bilen' denir ve Tanrının onu göğe aldığına inanılır." Hermes-Tot'un hem Helen hem de mason düşünce gelenekleri üzerinde inkar edilmez izleri olduğu görülüyor.

Ana Biritannica ise Hermes-Tot'un Tanrısal vahiy arayışı içindeki insanların yöneldiği Tanrılardan biri olduğunu kaydediyor. Bu dönemde Üç kez Hermes'e atfedilen metinler arasında astroloji, tıp, simya ve büyücülük vardır, hepsinin amacı insanın Tanrı'ya ilişkin bilgi aracılığıyla Tanrılaşmasını ya da yeniden doğmasını sağlamaktı. Ölümlü Tanrılar olmak ve ölümsüz insanların bilgisine ulaşmak: Giz budur. İşte bu Tanrı'nın bilgisini araştırma amacı, Aydınlanma'nın mistik, aynı anlama gelmek üzere karanlık yüzüdür. Daha yakın zamanlarda da bu amacın bilimlerin gelişmesindeki etkilerinin

sürdüğü biliniyor. Einstein ve Hawking tıpkı aydınlanma filozofları gibi bu bilginin peşindedir. İkisi de bir efsane haline getirilmişlerdir, çünkü biri "E=mc²", diğeri "Big bank" kuramıyla o Tanrısal gizi yakalamış gibidir. O eski batını düşünce bu ikilide ete kemiğe bürünmüştür böylece. İrrasyonalizm, bilimsel bilginin yanı başında bitiveren mistisizmin öz çocuğudur hep. Öte yandan Hermetizm 20. yüzyılın başında ortaya çıkan bir modernist şiir akımına da adını verecek kadar günceldir.

Ama yaratılan onca gürültüye karşın, kuşkunun kemirici etkisi işe koyulmuştur; o büyük teorilerinin arkasındaki ilkel idealizm sırıtmaktadır çünkü.

Batı'nın Hermetizmle bağı kuşkusuz çok daha gerilere gidiyor. İlk önce belirtilmesi gereken etki ilk Hıristiyanların Mısır hayranı Yahudiler arasından çıkmış olması. "Yahudiler Tanrıyı Platonik terimlerde ya da Aristotales'in 'devinmeyen devindirici'si olarak görmeyi de öğrendiler. Aralarından kimileri Musa ve Osiris'i özdeşleştiriyor ve Yunan felsefecilerinin ilk esinlerini büyük İbrani öğretmenlerden aldıkları düşüncesini yaratıyordu. Hıristiyanlık erken yandaşlarını büyük ölçüde kimi eski düşüncelerini bir yana atan bu tür Helenikleşmiş Yahudilerden bulacaktı."[5] Ama öte yandan Hıristiyanlık içindeki sapkınlıklar da Mısır düşüncesinden kaynaklanacaktı. Gnostikler, antik Yunan düşüncesini gizemcilik ve Hıristiyanlık'la kaynaştırmaya çalışıyorlardı. Gizemsel, sezgisel bir bilginin bilinebileceğini savunuyorlardı; Gnosis, Tanrının bilgisiydi, Logos da söz. Kutsal kitaba göre başlangıçta söz vardı. Yani Tanrı bir logos olarak ele alınıyordu.

Hıristiyanlığın oluşmaya başladığı yıllar bir büyük krize ve aynı anlama gelmek üzere bir büyük arayışa denk düşüyordu. Engels, tarihin bu ilginç dönemini şöyle anlatıyor: "Bu öyle bir zamanda oldu ki, Roma'da ve Yunanistan'da ama daha çok Küçük Asya'da, Suriye'de ve Mısır'da, en değişik halkların en kaba batıl inançlarının kesin olarak tehlikeli bir karışımı, herhangi bir inceleme olmadan kabul ediliyor, ve dindar hile ve doğrudan bir şarlatanlıkla tamamlanıyordu; bu-

rada mucizeler, kendinden geçmeler, hayaller, kahinlik, simya, kabala ve başka gizli büyücülükler başrolü oynuyordu. İlkel Hıristiyanlığın içinde doğduğu ortam böyle bir ortamdı ve bu da, bu hayallere herkesten daha çok açık olan bir insanlar sınıfı içinde oldu. Çünkü Mısır'ın Hıristiyan gnostizm taraflıları başka şeylerin yanında Leyde papirüslerinin tanıtladıkları gibi, MS II. yüzyılda kendilerini adamakıllı simyaya verdiler ve öğretilerine simya kavramlarını kattılar."[6] Bütün bunlar da Hermetik düşüncenin yönlendiriciliği iddiasını destekler niteliktedir; "ilk simyacı"nın "Üç Kez Hermes" olduğu unutulmamalıdır.

Belki de bu duruşlarının bir ürünü olarak Gnostikler'in hiç de dinsel sayılmayacak bir tavrı vardı: "Kilisede özellikle İsa'nın insanlığını yadsıyanlardan kaynaklanan heretiklikler doğdu. Bunlar İsa'nın yalnızca görünüşte insan olduğunu ileri sürüyorlardı; ruhu gerçekte hiçbir zaman özdek ile birleşmemişti. Heretik oldukları bildirilen bu öğretmenler tüm özdeğin bir yanılsama olduğuna ve Eski Ahit'in ya kötü ya da modası geçmiş olduğu için terkedilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Kendi aralarında ateşli anlaşmazlıkları olan bu heretikler çoğunlukla Gnostik çevrelerden geliyorlardı. Gnostizm bir Yunan felsefi kültüydü ve Hıristiyan-olmayan bir kökeni vardı. Öyle görünmektedir ki Gnostisizm Gnostiklerin türlülüğüne karşılık düşen bir türlülük göstermiştir. Gnostisizmin yandaşlarından yalnızca kimileri Hıristiyanlık ile ilişkiye girdi ve bunlar da kendi paylarına onu yeniden şekillendirmeye çalıştılar. Gnostikler için esenliğin birincil temeli Tanrısal düzenin gnosisi ya da bilgisidir. Yalnızca çok az insan bu bilgiye yeteneklidir, çünkü gnosis yalnızca kült ile tanışık olanlara verilen gizli bir bildirişti... Kimi biçimlerinde soylu bir idealdi; başka biçimlerinde ise okkültizm, büyü ve boşinançtan başka bir şey değildi. Gnostisizm ilk üç Hıristiyan yüzyılda Hıristiyanlığa baskın çıkma gözdağını verdi. Bu gözdağı sonuçsuz kaldı ama Gnostisizm Hıristiyanlığı çilecilik, gizemcilik ve ussal-üstücülük yönlerinde derinden etkiledi. Hıristiyanlar İS. 5. yüzyıla dek Gnostisizm ile çarpışmayı sürdürecek-

lerdi."[7] Onlar, Tanrısal düzenin bilgisinin peşindeydi: bulup bulamadıklarını bilmiyoruz ama arayışları gnoseloji ya da epistomoloji adı altında modern felsefe içinde hâlâ sürüyor. Peşinde olunan şey, ilahi gücün bilgisi, Tanrısal düşünce ya da felsefenin diliyle saltık gerçektir. Gizemcilik ortaçağ gnostik düşünürleri ile modern çağın felsefecilerini birleştirmektedir.

Şimdiye kadar, her aydınlığın bir karanlık yanı bulunması bu düşüncelerin ortak yanları olan sınıfsallıkları ile yakından ilgilidir. Ezen sınıfa dayananların aydınlığı hep yarım karanlıktır; ve karanlığı göremeyen ışığı asla göremez. Bu yarım aydınlanma ile ilgili olarak şimdilik şu kadarını aktarmakla yetinelim: "Mısır dininin Helenik putperest devamı olan neo-Platonculuk ve onun Yahudi-Hıristiyan karşılığı olan gnostisizmin zorlamasından sonra, Hıristiyan düşünürler Mısır dinin bir felsefe haline getirerek evcilleştirdiler. Bu süreç, Mısır Bilgelik Tanrısı Thot'un evimerizasyona uğratılmış ve rasyonelleştirilmiş versiyonu olan Hermes Trismegistos (Üç kez Hermes. O.G.) adlı bir kişi ile özdeşleştirilmektir. Thot ile ilgili görülen ve Mısır dininin son yüzyıllarında yazılan bir dizi metin Hermes Trismegistos tarafından yazılmış kabul edilmektedir... Nitekim, bütün ortaçağ boyunca, Hermes Trismegistos Kitab-ı Mukaddes dışında kalan ya da kafir felsefe ve kültürün kurucusu olarak görülmüştür. Bu inanç bütün Rönesans boyunca devam etmiştir. 15. yüzyılda Yunan araştırmalarının canlanması, Yunan edebiyatına ve diline karşı bir sevginin ve Yunanlılara benzeme isteğinin doğmasına yol açtı; fakat, hiç kimsenin aklına Yunanlıların, Mısırlıların öğrencisi olduğu gelmedi. Oysa onlara karşı da aynı ölçüde, belki de daha tutkulu bir ilgi duyuluyordu. Bu eski bilgeliğin küçük bir bölümünü muhafaza ettikleri ve aktardıkları için Yunanlılara hayranlık duyuluyordu. Paracelsus ve Newton gibi insanların deneysel etkinlikleri, bir ölçüde, bu kayıp Mısır kökenli, yeni Hermesçi bilgiyi yeniden elde etmek amacıyla geliştirilmişti. Bütün karanlık çağlar ve ortaçağ boyunca, Hermesçi Metinler'den pek azının Latince çevirisi bulunuyordu; bun-

ların birçoğu 1460'ta bulunarak Floransa'daki Cosimo di Medici sarayına getirildi ve burada sarayın önde gelen bilgini Marsilio Ficino tarafından çevrildi. Bu metinler ve içlerindeki düşünceler, Ficino tarafından başlatılan ve kendisi de Rönesans hümanizminin tam merkezinde bulunan neo-Platoncu hareket için büyük bir önem taşımaktadır"[8] Burada not edilmesi gerekenler şunlardır: İlki Rönesans hemen hemen Hermesci metinlerin bulunup Floransa'ya getirildiği yıllarda başlar; ikincisi bu yeniden doğuşun başlangıç noktası Floransadır. Üçüncüsü ise döneme adını veren "yeniden doğuş"un, Hermetizm ile birebir uyuşmasıdır, çünkü Hermetik felsefenin can damarı ruhsal olarak yeniden doğma fikridir. Böyle olduğu için Rönesans düşünürleri hermetizm, kabala, simya gibi "gizli ilimler"in bir karışımı olarak karşımıza çıkıyor; ve elbette hümanisttirler.[9] Hümanisttirler, çünkü o gizli bilime göre "insanlar ölümlü Tanrılardır".

Bu kısa özetin anlamı şu: Hermetik düşünce, hem antik felsefe ve hem de dinsel düşüncenin kaynağıdır ve "sapkın" bir düşünce olarak dinsel ortaçağ boyunca varlığını ve çekiciliğini korumayı sürdürmeyi başarmıştır. Kopernikus matematiği Mısır kökenli Tanrısal güneş düşüncesinin canlanmasıyla ortaya çıkmıştır ki bunu yaratan Hermetizmdir. Daha iyisi Kopernik'in Güneş sisteminin merkezinde Dünya'nın değil de Güneş'in bulunduğuna dair çarpıcı iddiası bir keşif değil, kendisinin bir İtalyan Üniversitesinde Hermetik/Eflatuncu felsefe öğrenimi gördükten sonra yaptığı bir seçimdir. Kopernik'in 1543'te yayımlanan Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine adlı eseri Üç Kez Hermes'in şu sözü ile başlar: Güneş Görünen Tanrı'dır.[10] Bruno ise, özgün ya da doğal dine, yani Mısır dinine dönülmesini savunmuş, bu nedenle de 1600 yılında Engizisyon tarafından yakılarak idam edilmiştir.[11] Listeyi çoğaltmak mümkündür; ancak unutulmaması gereken asıl şey Aydınlanma Çağı'nın hemen bütün önde gelen düşünürlerinin mason olmasıdır. Masonluk kendi dinini Mısır dini olarak, kendi işaretlerini hiyeroglif olarak, kendi localarını Mısır tapınakları olarak ve kendilerini Mısır rahipleri olarak görüyor-

lardı.[12] Hıristiyanlık düzenine en radikal saldırının onun Mısır düşüncesinin yanlış anlaşılması olduğunu iddia eden Fransız bilgini Charles François Dupuis'den geldiğini de burada not edelim. Onunki bir iddia elbet, ama gerçek olma ihtimali oldukça yüksek olan bir iddia. Dupuis, Heredotos'un izinden giderek, Yunan mitolojisi ile aynı gördüğü Mısır mitolojisini esas olarak takımyıldızların hareketleri için uydurulmuş simgesel anlatımlar olarak, Hıristiyanlığı ise sadece bu büyük geleneklerin yanlış anlaşılmış parçalarından oluşan bir derlemeden ibaret olarak görüyordu.[13] Özetle, Rönesans'la başlayıp Aydınlanma ile süren kilise karşıtı mücadelenin arkasında hiç kuşku duymadan bir batıni tarikat sayabileceğimiz Hermetizmin izleri vardı.

Yeri burası olmamakla birlikte İslam geleneği içinde de Sühreverdi'den Hallac-ı Mansur'a uzanan aydınlanmışlar içinde de Hermetizmin izleri takip edilebilir. Mansur'un "Enelhak"ı ile Hermetik gizemin "İnsanlar ölümlü Tanrılar, Tanrılar ölümsüz insanlardır; ölümlü Tanrılar da ölümsüz insanlar da olmak bizim elimizde" sözü birbirine benzemiyor mu? Şaşırtıcı değildir, İslamın İdris peygamberi Hermes'ten başkası değildir.

Aydınlanmanın Simyası

Rönesansın, giderek Aydınlanma'nın bir sekülerleşme, bir düşüncenin dünyevileşmesi ve rasyonelleştirilmesi hareketi olarak sunulması tamamen yeni sınıfın kendisi hakkındaki bilincine dayanmaktadır. Öyledir, her türlü gizzemciliğin özgürce boy verebilmesi için giderek totaliter bir hal alan dinin kontrol altına alınması gerekir. Zaten onun öncülü olan tüccarlar da ancak liberal görüşlü kentlerde boy vermemiş miydi? Böylece Hıristiyan kilisesi tarafından lanetlenen sapkınlıklar, olağan düşünme biçimleri haline gelir.

İlginçtir, kabala, hermetizm, simya gibi "gizli bilimleri" taşıyanlar da, tüccarlar da aynı dinsel topluluk içinden, Yahudilerden çıkar. Merkezi hiyerarşiden kopmuş liberal kentler yani o meşhur deyimle "Sivil toplum", âdeta bir Yahudi top-

lumudur. Bu yüzden bu sivil Yahudi toplumu, içinde geliştiği ortamdaki her türlü ayrıcalığı ortadan kaldırarak kendini ayrıcalıklı hale getirir. Çünkü doğuştan ayrıcalıkların kalkması, paranın ayrıcalıklı hale gelmesi demektir. Paranın ayrıcalığı ise bezirganın ayrıcalığıdır. İşte size insan haklarının gerçek toplumsal temeli; doğuştan hakları ortadan kaldırmalı ki, hakkı paradan kaynaklanan bezirgan Yahudi özgür olabilsin. Ne diyordu Marx: İnsan hakları insanı dinden kurtarmaz, din özgürlüğü sağlar insana, mülkiyet hakkı mülkiyeti ortadan kaldırmaz, ama tam tersine mülkiyet hakkı sağlar insana...Kapitalizmin bir Yahudileşme, Yahudileşmenin ise bir kapitalistleşme anlamına gelmesi, eski aydınlanmanın ikici yapısına uygundur. Burada da aydınlık karanlık ile iç içedir. Ve Marx'ın dediği gibi Yahudiliğin toplumsal kurtuluşu da, toplumun Yahudilikten kurtulmasına bağlıdır.

Marx, bu yüzden aydınlanma ile birlikte Hıristiyan düşüncesinin sekülerleşmesini genel bir Yahudileşme olarak ele alır. Yani Hıristiyanlık, Yahudi dininden doğmuştur ve şimdi tekrar kendini gene Yahudi dinine döndürmüştür. Şöyle sürdürür Marx: "Nedir Yahudi'nin bugünkü dünyamızdaki temeli? Pratik ihtiyaçlar, bencil çıkarlar. Nedir Yahudi'nin bu dünyadaki ibadeti? Bezirganlık. Nedir Yahudi'nin bu dünyadaki Tanrı'sı? Para. Pek güzel. O halde bezirganlıktan, paradan kurtuluş, yani gerçekteki Yahudilikten kurtuluş, zamanımızın kurtuluşu olacaktır."[4] Türkçesi, burjuva toplumdan kurtuluş, öyleyse sivil toplumdan ve onun insanının haklarından kurtuluşla mümkündür.

Aydınlanma'nın felsefesi, bütün bu nedenlerle, sivil toplumun ve onun soyut insanının felsefesidir. Her ikisinin de –bezirganları saymazsak- pratik karşılığı yoktur. Bu felsefe "insan" derken, ezilenleri hiç hesaba katmaz. İnsan, eski organik toplumun yükümlülüklerinden kurtulmuş olan yeni bezirgan sınıfıdır. Onun topluma karşı hiçbir ödevi ve sorumluluğu yoktur, alıp satmakta tamamen özgürdür, sermayesini nereye yaratacağına kişisel olarak karar verir. Toplumsal ihtiyaçlar için değil kâr için üretim yapan insan işte odur. Para

sahibi olarak, bir alıcı veya satıcı kılığında özgür ve eşittir. Bu felsefe, özgürlük ve eşitlikten söz ederken tam tamına demek istediği budur: dünyevidir ve olumsuz anlamda maddecidir. "Burjuva toplumunun üyesi olan bir insan, kendisini gerçekten insan, vatandaştan (Citoyen'den) farklı olarak bir insan (homme) sayıyor; çünkü maddi, kişisel ve dolaysız varlığı olan biridir. Oysa siyasi insan, soyut, yapma insandır, allegorik ve moral bir kişiliktir. Aktüel insan bencil kişiler şeklinde, gerçek insan ise soyut vatandaşlar şeklinde görülüyor."[15] Demek ki burada insanın insan haline gelmesi için toplumdan kopması, giderek inorganik bir varlık haline gelmesi gerekiyor. Öyleyse, "burjuva toplumu" da eninde sonunda bir toplum olmama halini ifade ediyor, burada toplum para aracılığıyla yeniden yan yana getirilmek üzere bencil bireyler halinde dağıtılıyor. Burada toplum, kendi bencil çıkarları peşinde koşan insanların gerçek faaliyetlerinin bir yan ürünü olarak beliriyor.

Böyle bakıldığında onun ilk bilimsel eleştirisinin bir sosyalizm ve bir komünizm olarak belirmesi şaşırtıcı değildir. Bir inorganik yapıya karşı yapılacak en yıkıcı eleştiri onu yeniden toplum olmaya, yeniden organik hale gelmeye davet etmektir. Onun soyut insanına toplumsal güçlerini hatırlatmaktır: Demek ki burada "düşünce" aydınlanmanın özgürlük ve eşitlik tanımlarından da ayrılmayı istiyor, çünkü bu bambaşka koşulları talep etmektir. "İnsanlık özgürleşmesi... ancak ve ancak, kişi soyut vatandaş olmaktan çıktığı zaman, günlük hayatında, işinde, durumunda insan türünün bir üyesi haline geldiği zaman, kendi 'force propre'larını tanıdığı ve düzenlediği zaman, kendi gücünü toplumun güçlerinin bir parçası olarak tanıdığı ve bunlar siyasi güç olarak kendisinden ayrılmamış bir hale geldiği zaman gerçekleşebilir."[16] Öyleyse insan özgürlüğünden farklı olarak insanlığın özgürlüğü, toplumun özgürlüğüdür.

Demek ki toplumun dışında ve onun karşısında bir özgürlük ve eşitlik tanımı mümkün değildir. Demek ki İsis tapınağının tepesine paranın gücüyle çıkanlar, bize özgür ve eşit

olmak için yılanlar ve çıyanlarla dolu dehlizlerde yaşamayı reva görmektedir. Evrensel bilgi, terzi Hermes'in o özenle diktiği pantolonun yan cebinde değildir; gerçek, yaşayan somut insanlardan yola çıkmayan her düşünce dün olduğu gibi bu gün de eli Hermes'in cebindeyken yakalanmaya mahkumdur.

Bu yüzden bir yeni aydınlanma talep etmek boş inançlarla birlikte boş akıllarla da mücadele talep etmektir. İşte size gerçek bir tarihi karşılaşma: Üç Kez Hermes'e karşı bir kez Marx... Boş akılla mücadele etmek o aklı yaratan koşullara karşı mücadele etmektir. Felsefenin eleştirisini teorik olarak yapmak, kapitalist düzenin eleştirisini pratik olarak yapmadan mümkün değildir.

Gerçekte, modern çağın kültürüne şeklini veren bu boş düşünce, daha çok Aristo ve Platon felsefesi biçiminde, dinsel bir kabuğa bürünmüş olarak Ortaçağ boyunca varlığını sürdürdü; sonra yeni çağla birlikte tekrar bağımsızlığını elde etmeye başladı. Kendi egemeni olan dine ve teolojiye başkaldırdı, kendisine, Tanrının yerine koyduğu aklın kılavuzluğunda yeni bir yol açtı. Giderek dindeki o büyük gizemi çözdüğü ölçüde, yeni egemen haline geldi. Kilise babalarının teolojisini ortadan kaldırdı, herkesi bir teolog haline getirdi.

Din Dışı Felsefenin Sınırları

Bu felsefenin çözdüğü giz nedir? Din, insanla doğa arasındaki ilişkiye bir açılım getirmişti; İnsanı da, doğayı da yaratan Tanrıydı, ilişkilerini de o düzenliyordu. O insanı yaratmaya karar vermişti ve olsun demişti. "Göklerin ve yerin yaratıcısı odur. O, herhangi bir şeyin olmasını isterse ona 'ol' der; o da oluverir." Böyle diyor kutsal kitaplar ve özneye varlık hakkında olabildiğince sade bir açıklama sunuyordu. Ezen de ezilen de Tanrısal bir düzen içindeydi.

Felsefe ise, her ne kadar içinden çıktığı dinsellikten arınmamış olsa bile, insana, kendi aklını kullanmayı önermekte ve onu doğayla karşı karşıyaya bırakmaktadır. İnsan, demektedir, doğayla doğrudan ilişkiye girer, onu dönüştürür, üretir ve tüketir. Dolayısıyla felsefenin insanı düşünür de, üstelik

düşündüğünü bilir. Felsefenin insanı, Tanrısal bir güç olan düşünmeye sahiptir ve tarihi ele almak üzere, kutsal kitaplara değil, düşünmeye başvurmaktan geri durmaz. Devrim budur, insanla doğa arasındaki ilişkinin açıklanmasında Tanrıyı aradan çıkarmak ve bu ilişkiyi açıklamak üzere aklı devreye sokmak. Bilimi de felsefeyi de olanaklı kılan gelişme böyle başladı; ancak sonsuza kadar böyle gitmeyeceği açıktır.

Dolayısıyla hem insan ve doğa ilişkisini açıklama iddiası nedeniyle, hem de artık, teolojinin yerine başat bir disiplin olarak ortaya çıktığı için o ele aldığı ve adına konuştuğu insanın tarihi üzerinden de konuşur. Ancak tarih bizzat bu felsefi uğraşın bir yan ürünü gibi göründüğü için, tarih burada, tarih felsefesi olarak ortaya çıkar. Tıpkı, Ortaçağ'da aynı tarihin, tarih teolojisi olarak belirmesi gibi. Gerçekte, Ortaçağ'da inanıldığı gibi, insanların doğayla ilişkisinde Tanrının aracılığı, kazma sallayan köylünün yükünü azaltmamıştır. Felsefenin söylediği gibi doğayla doğrudan, dolaysız ilişkiye geçen bir insan türü de olmamıştır. İnsanlar, hem teolojinin egemen olduğu çağda, hem de felsefenin onu genel olarak kavramlaştırdığı çağda, doğayla değişik biçimlerde ilişki kurar.

Felsefenin algılayamadığı şudur: Köylünün, işçinin doğayla ilişkisi ile efendilerinin doğayla ilişkisi hep farklı olmuştur. Oysa, onun insan kavramı bize bu ayrıntıları vermemektedir. İnsanın, feodal ayrıcalıklardan kurtulup, genel, soyut, eşit, özgür bir hale gelmesi, öyleyse felsefenin insanın da önkoşuludur. Felsefe, üzerinden konuşmak üzere yeni sınıfsal dengenin kurulmasını beklemek zorunda kalmıştır. Bu denge ise kurulmasını felsefeye değil bayağı maddi koşullara borçludur.

Felsefi aklın eleştirisine öyleyse, bu soyut insan kavramından başlamak gerekir. Felsefeye insanın pratik karşılığını göstermesini önermek ve eğer biliyor ise onu nasıl soyutladığını sormak, bilmiyor ise onu kendi alanına çekilmeye zorlamak eleştirimizin ilk somut temelidir. Biz "ölümlü Tanrılar"dan, gerçek yaşayan insanlara ancak böyle varabiliriz.

İnsan, felsefenin hem devrimci hem de tutucu yanıdır. O, insandan yola çıktığı için aydınlanma çağında militan bir biçimde teolojinin egemenliğine karşı savaşmıştır ve yine bu nedenle tarihin karşısına dikilmiştir. Bu nedenle felsefe, insanla başlamıştır ve insanla birlikte sona erecektir. Marx, Feuerbach'ın incelediği soyut bireyin aslında belirli bir topluma ait olduğunu söyleyerek onun sınırlarını gösterir bize. Belirli bir toplumda ise, hiç olmazsa felsefî anlamıyla, soyut insanın karşılığı yoktur.

Felsefeye ilk itirazımız şudur: İnsan doğayla, pratikte sınıfsal bir ilişki kurar. Dolayısıyla, bir ücretli işçi ile bir burjuvanın doğayla ilişkisi birbirinden tamamen farklıdır. İşçi doğal zorunluluklarla daha açık bir biçimde karşı karşıyadır; onun özgür işçi olması bu zorunluluğu azaltmamıştır. Oysa, burjuva doğa karşısında görece özgür kılmıştır kendini; onu yönetir, kontrol eder, nimetlerinden yararlanır. Açıkça, doğa karşısında özne olan insan odur, felsefedeki özne de odur. Çünkü düşünmek için gereken serbest zamana bir tek o sınıf sahiptir.

Doğayla girilen bu sınıfsal ilişkiye rağmen, işçiyi de burjuvayı da birbiriyle eşit ve bir iradeye sahip olmak anlamında özgür kılmak, felsefenin bir hokus fokusu değildir. Felsefe, insan derken, bunun bir karşılığı olduğunu hissetmektedir. Doğa ile gerçek ilişki alanı olan üretim alanında, herhangi bir sınıfa dâhil olan insan, burjuva düzeninde özgür bireyler haline dönüştürülmekte ve genel olarak ele alınmak üzere soyut bir insan, bir kişi haline getirilmektedir. Fabrika ve üretim alanı değil, dolaşım alanıdır burası, bizi dönüştüren odur. Burada proleter sonsuz sayıda dolaşım odaklarından biri olarak proleter belirlemesini yitirir. Burada her birey, birer alıcı ve satıcı kimliğiyle bulunur ve bir para sahibi olarak diğerleriyle eşittir.

Öyleyse, felsefe, onun adına konuşmadan önce, sınıfını belirlemelidir; çünkü üretimde onu olanaksız kılan ayrıcalıklar

olduğu gibi el değmeden durmaktadır.

Felsefe, bir sınıf adına konuşacaksa, üretimi, dolaşımı, emeği, ücreti, toprağı ve sermayeyi tanımlamalıdır. Felsefe, bunun yerine doğa der ama onu toprak sahipleri işgal etmiştir ve doğa artık özel mülk olduğu için, işçi onunla ilişkiye geçmek üzere emek gücünü dolaşım alında satılığa çıkarmalıdır. O sermaye dediğinde de bu, mülk edinilmiş üretim araçlarından başka bir anlama gelmemektedir. Sözünü ettiği emek ise düpedüz bir hayalet, gerçek, yaşayan insanın düpedüz bir soyutlaması, onun bir yeteneğine, işgücünü kullanabilme yetisine indirgenmesidir. Bu tartışma bizi o ünlü formülün kapısına getirip bırakır; toprak, emek, sermaye... Üretim artık bunların sihirli bir alanda yeniden bir araya gelmesiyle mümkün olacaktır. Ve burada insan, yeni kılığıyla, işçi olarak, toprak ve sermaye sahibi olarak belirir.

Yine de felsefe bizi kendi aşamayacağı sınırlara getirip bırakır; yolu açmada devrimci bir iş görür. Düşünce tarihi içinde, tarih düşüncesi ilk önce felsefi olarak belirir; teolojiden aldığı bayrağı dik tuttuğu sürece ilerler ve bayrağı yere düşürdüğünde tarih sahneye çıkar. Dikkat edilmesi gereken şey bu tarih içinde felsefe ve iktisat arasında, ikincisinin ilkinin içinden çıkmış olması anlamında zaten varolan tarihsel bağın ötesinde kurulu paralelliktir. İkisi de varolan bir somut toplumsal tarihsel sistemle ortakyaşardır. Bu yüzden iktisadın, felsefeye göre daha somut bir disiplin izlenimi vermesinin tersine, soyut ve gizemli olması anlamında örneğin bir "emek" kavramı ile "özne" kavramı arasında fark yoktur. Bunlar birbirlerine çevrilebilirler ve biri ancak diğeri olduğu için vardır. Ve her ikisi de gerçekte karşılıksızdır ve "düşünme"nin ürünüdür.

Her ikisi de o burjuva toplumunun üzerinde yükselen Novus Ordo Seclorum'un, Yeni Seküler Düzen'in ürünüdür ve bu düzen dünyevi niteliğini sürekli öne çıkarmasına rağmen, yeni bir mistisizmi ve gizli bir dini besler. Dolayısıyla bu düzenin paralelinde yürüyen modern felsefenin, teolojiden türemiş olması bir yana, onun tutarlı bir devamı olması şaşır-

tıcı değildir. Bu dinsel kültürü, biri idealist diğeri materyalist olmak üzere iki ana kanala ayırmak ve bunlardan materyalizmi bir din dışı öğreti olarak tanımlamak da tamamen bir söylencedir. Marksizm için yararlı iş gördüğü o kısa dönem bir yana, onun son temsilcilerinden Feuerbach'ın sonunda İsa rolüne soyunmuş olması öğreticidir. Öte yandan onun pek çok temsilcisinin, uygarlık tarihinin ilkçağlarından kalma tarikatların müritleri olmaları hem materyalist olmanın hem de dinsel bir tutumun bir arada sürdürebildiğini gösteriyor bize. Son derce bulaşık bir tarihle karşı karşıyayız şimdi; kimyanın simyadan, bilimin büyüden türetildiği bir tarihtir bu ve hiçbir düşünür bu tarihin üstüne çıkarak kehanette bulunamamıştır. Demokritos'un atomlarının ruhlar aleminden ödünç alındığı ve terzi Hermes'in öğretilerinin de modern bilimle tanışık kulaklara bile çok yabancı gelmediği unutulmamalıdır. Doğanın ve toplumun zorunlulukları en mistik düşünürü bile nesnel davranmaya zorlayabilir; ama bu boş inançlardan ve bu boş akıldan feyz aldığı sürece bu onun niteliğini değiştiremez. Bilimin büyüye, felsefeye borcu ödenmelidir artık.

Tarih bize, insanlar için olmayan bilgeliğin ne anlama geldiğini öğretmiştir:

"Mısır yoksul kalacak.
Her kutsal ses susturulacak.
Karanlık aydınlığa tercih edilecek.
Gözler gökyüzüne çevrilmeyecek.
Saf olanların aklını kaçırdığı düşünülecek
Ve saf olmayanlar bilge diye saygı görecekler.
Deliye cesur gözüyle bakılacak
Ve kötüler iyi sayılacak."[17]

Böyle söylüyor Hermes. Söz doğru çıkış noktası yanlıştır: Mısır, Hermes'in gizli bilimini kaybettiği için değil, tarihin inişli çıkışlı seyrine ayak uyduramadığı için kehanet gerçekleşmiştir. Hermes'in içine battığı mistisizm içinde göremediği

şeyi Marx çok sade bir biçimde özetler: Kurtuluş da, yıkılış da tarihsel bir iştir.

İdealizm veya materyalizm, tercih ne olursa olsun tutum değişmez. Felsefi aklın eleştirisi, felsefenin ancak onun dışına çıkılarak eleştirilebileceğini gösterir bize. Emek değer teorisi ve materyalizm sınıflı bir toplumda ulaşılabilecek gerçek sınırdır; devrimcidir ancak içinde geliştiği toplumun sınırlılığı ile malüldür. Sınırın ötesine geçmek için ikisinden de kurtulmak gerekir. Oysa emek değer teorisi iktisadi aklı, materyalizm ise felsefi aklı reddetmez; ikisi de gerçek bir olumlamadır.

Marksizm hem felsefi, hem de iktisadi akla yöneltilmiş en yıkıcı saldırıdır. Kapital, her ikisinin de üzerinde durduğu kapitalizmi deşifre eder ve bu toplumun tarihini kurar. Ancak bu tarih belli bir süre için ne iktisattan ne de felsefeden kaçıp kurtulabilir.

Sorunumuz açıktır. İnsanın yeniden insan haline gelmesine hizmet etmeyen her bilim eninde sonunda kendi geçmişine ihanet edecektir. Doğrunun, gerçeğin pusulası ise Güneş Tapınağı değil, devrimci sınıfın ta kendisidir; bu pusulayı yitirenler için İsis tapınağının dehlizinde yazılı o kehanet hâlâ geçerlidir... "Bilim ve güç isteyen deliler burada gebermişlerdir."

Evet, biz de ışığı gereksiniyoruz ama bu tarihin bahçesinde aylak aylak dolaşmak için değil. Toplum, tarihin şafağında yeniden aydınlandığında ışığın anlamı da değişecektir.

IV.
BÖLÜM

Yeni Simyacılar

Marx ve Chomsky'e sevgi ve hayranlıkla

"En başarılı başarısızlık"; böyle söyleniyor; Bazen çok başarısız olup aynı zamanda çok başarılı olabiliyorsunuz. Başarısızlıkta o kadar başarılı oluyorsunuz ki. uzun kuşaklar boyunca sizin başarısızlığınızı tartışmak artık mümkün olamıyor. Yalnızca durumunuzu bir ihtiyaca denk düşürmeniz gerekiyor; hepsi bu kadar.

Bunun Kafka için söylendiğini biliyoruz, "20. yüzyılın en başarılı başarısızlığıdır" deniyor. Ancak onaylamamız ya da reddetmemiz burada mümkün değildir; çürümeyi yazmış olmak ve üstelik bunu bir daha yapılamayacak bir biçimde yapmak herhalde başarıdır. Yazarını, yazdığı çürümeden sorumlu tutamayız.

20. yüzyılın başarı ve başarısızlığı hiç kuşkusuz bu yüzyılın kendisiyle de ilgili. Tarih kendi rolünü oynamadan bunlar mümkün olamıyor. Başarı ve başarısızlık öykülerine öyleyse bu yüzyılın kendi tadını katmak ve bunları bu tatla birlikte algılamak durumundayız.

Kafka ne yana denk düşüyor? Sorumuz budur.

20. yüzyıl hem umut ve hem de umutsuzlukla birlikte doğdu. İnsanlık Ekim Devrimi ile ileriye doğru sıçramaya hazır-

lanırken, artık tekelcileşmiş kapitalizmi ile çürümenin işaretleri de görülmeye başlanmıştı. 20 yüzyıl, bir yanda devrimci edebiyatın yeni insanı, bir yanda Kafka'nın hamam böceği ile karşılandı. Her ikisinin de derin karşılıklarının olması kaçınılmazdır ve hamam böceği Samsa yazıldığı edebi ton bir yana, sırf bir tip olarak çizilmiş olması nedeniyle de bu derin karşılıklardan birine denk düşüyor. Başlayan değil bitmiş insanın hikâyesidir.

Sadece tekelci kapitalizm nedeniyle mi? Kafka için durumun daha karmaşık olduğu bellidir. Evet, çağın yeşerttiği umut ve umutsuzluğun ortasında, ve fakat bütün bunların ötesinde de derin anlamlar taşıyan bir hayat. Kafka, yaşam öyküsüyle bize yüzyılın damgasının dışında aynı zamanda başka bir şeyi daha işaret ediyor: Hıristiyan bir ülkede Yahudi olarak doğmuş ve Almanca yazan bir Çek yazar: Sürgün ve yabancıdır. Beş evlilik girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, veremli bir beden, yarım bırakılmış, tamamlanamamış birçok çalışma: Yalnız ve umudu kırıktır. Bir sigorta şirketinde geçen memur bir hayatın gölgesinde kalmış ve bir dosta ancak yakılmak üzere bırakılmış tomar tomar yazılar. Adı ölümünden sonra duyulan bu yazar, yazılarını ancak yakılmak üzere bırakmaya cesaret edebilmişti. Yarattıklarından çok ürktüğünü tahmin edebiliyoruz: Samsa ürkütücüdür.

Dostunun bunları, Kafka'dan arta kalanları, yakmayıp yayınlama yolunu seçmiş olmasını da "kader"e bağlayamayacağımızı biliyoruz. Devrimin durdurulması, faşizmin iktidarı alışı ve yaşanan yeni bir dünya savaşı, açılışını mümkün kılmıştı. Veremli bir hayat ve veremli bir toplumsal durum birbirine yaslanarak hayatlarını uzatmayı becerebilmiştir. Kafka'nın denkliği budur: Tam zamanında gelmiştir. İşte, yakılması gereken romanların dünya edebiyatının şaheseri haline gelmesinin kısa öyküsü. Varsa başarı ve başarısızlık budur.

Kafka'yı tartışmak niyetinde değiliz; çünkü yazdıkları gerçeğin bizzat kendisi haline gelmiştir. Bunu bir "doğrulama" saymak uygundur ve Kafka doğrulanmıştır. Her şey Marx'ın işaret ettiği gibi ama ters yönde burada gerçekleşmiş gibidir.

roman burada gerçek olmaya yönelmiş, gerçek de romanlaşmıştır. "Kafkaesk" süreç dedikleri herhalde böyle bir şeydir; Samsa'nın toplumsal seri üretimine girişildiğinde bu Kafka'nın da seri üretimini mümkün kılmıştır. Kafka'nın başarısı başarısızlığındadır.

Öyleyse bireysel bir iş sayamayız. Kafka bir yansımadır yazdıkları da; kültür konusundaki bu Marksist önermenin çok ısrarlı saldırılar yüzünden artık büsbütün unutulmaya terk edilmesi dünyanın içine girdiği çöl iklimi nedeniyledir. Toplumsal ve tarihsel karşılığını unuttuğumuzda yazılarının keşfedilmiş olmasının bir açıklaması yoktur. Yansımadır ve kimse hayatın vurduğu bu damgadan kaçıp kurtulamamıştır.

Kimse hayatın gerektirdiğinin ötesinde hayal kurma hakkına da sahip değildir. Bu yüzden her düşünür, en spekülasyon yapanları dahil çağının çocuğudur: Çağımızla sınırlıyız biz. Bunların karamsar, ötekilerin iyimser olması ancak çağlarının işaretlerini verir bize; kişisel bir sorun değildir hiçbiri.

Kafka çürürken, çığlıklarını kağıda geçirmişti, şimdi Kafka'nın çığlığının evrensel bir acı çekmenin tezahürü olduğunu biliyoruz. Yazmasa olmazdı, elinde değildir.

Tarihin karşı durulmaz büyüsüdür bu, o çoğu zaman amacına ulaşan bir simyacı gibi çalışır; bazen kırık bir hayatta edebiyatın ve bazen de bir büyücüde bilimin doruklarına ulaşır.

Hermes'ın Çocukları.

Öldüğünde bütün çağların en büyük bilim adamı olarak kutsanmıştı:

"Doğa ve Doğanın yasası, karanlıkta saklıydı.
Tanrı: Newton olsun! dedi ve her şey aydınlandı."[1]

Mezar taşında bunlar yazılıdır. Tarihini anlayabilmek için mezar taşındaki Tanrı'nın yerine Hermes Tot'u koymamız şarttır. Simyadan kimya çıkaranların en ünlüsüydü, bunda Tanrının payı bilinmez ama evrenin sırlarını Hermes Tot için aradığı kesindir. Yaşamının son yıllarına kadar simyasal ve

teolojik sorunların peşinde koşmuştu, karanlığı bilmeden yırttı. Derin araştırmaları sonucunda şu yargıya varmıştı: "Bu güneş, gezegenler ve kuyruklu yıldızların uyumlu dizgesinin her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen üstün bir varlığın buyruğundan doğması gerekir. Tanrı her zaman ve her uzayda hazır ve nazırdır. Böyle olmakla da zaman ve uzayı meydana getirmiştir."[2] Aradığı budur ve bulduğu farklıdır.

Orhan Hançerlioğlu'nun belirttiği gibi iki kafası vardı, ancak ona özgü değildir, iki kafalılık bir tarihsel durumdur. Çünkü burjuva sınıfı iki kafalı bir sınıf olarak doğmuştu; bir yandan seküler bir yaşayış ve düşünüş tarzı, bir yandan da mistisizm içinde debelenme.

İsis tapınağının bir kaçkınıdır. İki kafalı Newton, gelenek olduğu üzere, dönemin gizemci gizli derneklerinin üyesiydi. Düşünceleri Yahudi mistik geleneğinin içinde gelişmişti; Kabala'ya (Gelenek) inanıyordu. Araştırmalarını gizemci geleneğe uygun olarak "kaybolmuş bilgiye-gizli ilimlere" ulaşmak için yapıyordu; sonradan Royal Society adını alacak olan Invisible College de bu ilgileri yüzünden dahil oldu. Newton bir büyücüydü.[3]

Bitmiş ve yitik Kafka'nın tam tersine, Newton erken gelmişti, burjuvazi yeni bir sınıftı, ihtiyaçları dünyanın sekülerleşmesini gerektiriyordu; dolayısıyla o da dinsel değil doğal bilginin peşindeydi. İnvisible Collage (Görünmez-gizli Okul) bu ihtiyaçtan doğmuştu. Topluluk, pozitif bilimin gelişmesi için gizlice örgütleniyordu. Ortam uygundu, bir süre sonra gizli okul The Royal Society of London for The Improvement of Natural Knowledge (Doğal Bilginin Geliştirilmesi için Londra Kraliyet Derneği) adını aldı. Isaac Newton derneğe 1671 yılında kabul edildi, 1703'te başkan seçildi. "Doğal bilgi", bu tür örgütlerde masonluğun ve kabalanın kanatları altında gelişti. Hayat, bir büyücüden bir bilim adamı, bir veremli kafadan bir edebiyatçı yaratmaya her zaman muktedirdi.

Şimdi, iki başarı öyküsüyle karşı karşıyayız: İkisini de kapitalizmin tarihinden ve onunla büyük ölçüde örtüşen Yahudi mistisizminden ayırmamızın olanağı yoktur. Hayat ikisine

de damgasını vurmuştur ve burada, bu damga edebiyatın olduğu kadar fiziğin de omuzundadır.

Eğer böyleyse bizim için yeni bir okuma gereği ortaya çıkıyor: Bu düzende bilim büyünün gölgesindedir ve büyük ölçüde birbirine bulaşık olduklarını akıldan hiç çıkarılmamalıdır. İki kafa ve iki düşünüş tarzı, şizofren bir yaşam. Eco, bu ikiliği kahramanın ağzından şöyle dillendiriyor: "Büyü dünyasını, bugün olgular dünyası dediğimiz dünyadan ayırmak gittikçe daha güç oluyordu benim için. Okulda, matematik ve fiziği aydınlattıklarını öğrendiğim kişiler, boş inanların karanlığında yeniden karşıma çıkıyorlardı. Onların bir ayakları Kabala'da, bir ayakları laboratuvarda çalıştıklarını keşfediyordum. Tarihi şu bizim Şeytancılar'ın gözüyle yeniden mi okuyordum yoksa? Ama ardından, olgucu fizikçilerin, üniversiteden çıkar çıkmaz medyum seanslarına, yıldızbilim çevrelerine nasıl bulaştıklarını, Newton'ın evrensel çekim yasalarına, gizli güçlerin varolduğuna inandığı için (onun, Gül-Haç evrenbilimi alanındaki araştırmalarını anımsıyorum) ulaştığını anlatan kuşku götürmez metinlere rastlıyordum. Bilimsel kuşkuyu ilke edinmiştim, ama bana kuşku duymayı öğretmiş olan hocalarıma bile güvenmez duymaz olmuştum şimdi."[4] Kapitalist düzenin herkesi şizofren yaptığı kesindir.

Burada, bu yazıda sorunumuz bu değil; sorunumuz büyü ile bilimin, varsa ayrışma noktasını bulmak. Giderek soruyu şöyle uzatabiliriz: Newton baz alındığında daha sonra gelenlerin daha öncekilerden ne ölçüde temiz olduğunu saptamak.

Felsefe için bunu saptamanın daha kolay olduğunu belirtelim. "En azından şurası açık; mitolojinin, dinin, felsefenin "tarihleri" belli sınıfsal, toplumsal ilişkilerin doğuşu, gelişimi ve çöküşü ile paralellik arz ediyor. Gerçekte niteliği farklı olan ve henüz entelektüel işbölümünün oluşmadığı pek erken bir aşamada ortaya çıkan antik felsefeye ve onun bazı temsilcilerinin teoloji kılığında ortaçağ boyunca etkinliklerini sürdürmesine bakarak, felsefi bir süreklilik hayal etmek doğru değildir. Birbirinin üstüne basarak hep ilerleyen düşünceler tablosunun kaynağında da dinsel inanışlar vardır ve örneğin

sırf daha sonra yaşadı diye, sonra gelenlerin düşüncelerinin önce gelenlerinkinden ileri, üstün ya da daha gelişmiş olduğu söylenemez. Felsefede cevaplar sorulardan daha hızlı gelişir ve çoğu zaman sorular ortaktır. Düşünce tarihleri bütün felsefelerin birbirleriyle çağdaş olduklarını gösterir. Bu yüzden dönüşler, gelgitler kolaydır; modern felsefe en uç noktasında dine dönüş sinyalleri verebilir. Felsefe sanıldığı gibi dine, teolojiye karşı efsunlu değildir, birbirlerinin içinden çıktıkları gibi birbirlerine dönüşebilirler."[5] Bir olasılık değil, bir durum saptamasıdır ve modern felsefenin yönünü büyük ölçüde dine ve mistisizme çevirdiği biliniyor.

Felsefe için hal böyle iken, başka alanlarda, örneğin fizik için bu sürecin birbirine daha kapalı olduğu sanılabilir. Burada sanıyı oluşturan şey fiziğin felsefeye göre daha kurallı ve sınırları belirli bir sistem olduğu yönündeki boş inançtır. Oysa irrasyonalizm ve onun temelinde yatan mistisizm, felsefede olduğu kadar fiziğin alanında da rahatça at koşturabilir. Çünkü felsefe yapan "akıl"la fizik teorileri kuran "akıl" aynı akıldır. İki kafalılık tarihsel bir durumdur; ve bu koşullar altında hepsi sınıflı bir toplumun ürünü olarak damgalanmışlardır.

Şimdi, böyle bakıldığında Eco'nun kurgusunun bir salt bir kurgu olmadığını saptamak kolaydır. Ama önce bir haksızlığı düzeltmemiz gerek. 20. yüzyılın "en başarılı başarısızlığı" olarak Kafka'yı göstermek haksızlıktır. Önce Einstein var; kişiliğinin önüne Kafka'dan daha fazla yığınak yapıldığını bilerek tartışma gereğini burada hatırlatalım. Biz, şimdi onun teorilerinden sonra bir trenin fren yapıp yapmadığından emin değiliz ancak şundan eminiz Einstein 20. yüzyılın en başarılısıdır. Onun başarısından bize, bir tren fren yaptığında trenin değil, çevresindeki doğanın durduğuna ya da tam tersine belirlenen yönü doğrultusunda hareket edenin tren değil üzerinde durduğu kara parçası olduğuna inanmak kalmıştır. Başarı budur.

Yalnızca yanlışlığı nedeniyle değil: Kafka bir talihsizdi, Einstein ise bu talihsizliği bir talih haline getirmeyi başarmıştı. Başarısını perçinleyen "Özel ve Genel Görelilik Kuramı"

ilgilenenler için artık Türkçe'de var ama konumuz için çevirmeninin bu çalışmaya yazdığı önsözün kitaptan daha önemli olduğunu belirtelim. Aziz Yardımlı önsözde çok net bir tipleme çiziyor: "Bilimsel nesnelliği çiğneyen kafa yapısı bilimsel dürüstlüğü de çiğner. Einstein özel görelilik ilkesini ilkin Poincare'den ve başkalarından öğrendi. İlkenin yanlış yorumu ilkenin çalınması ile dolaysızca ilgilidir. Tıpkı Newton'un Kepler'e ve Descartes'a ve başkalarına borcunu ört bas etmesi gibi, o da öncellerine haklarını teslim etmekten kaçındı, giderek sık sık kendini güç durumlara düşürme pahasına bu eğirilik tutumunda diretti."[6] Hırsız, Yardımlı'nın terbiyesinden söylemekte sıkıntı çektiği sözcük budur. Önceli olan Newton'un da aynı kişilik yapısıyla kıskançlık nöbetleri geçirdiğini ve her türlü ahlaksız yolu malını çaldıklarının hırsız olduğunu ispatlamak için kullandığını biliyoruz. Başarısızın başarılı olabilmesi için ahlak düşkünlüğü şarttır.

Şimdi bu "en başarılı başarısızlığın" evrimini aynı kaynaktan takip edelim: "Einstein'in özel görelilik kuramı 1905'te Devinen Cisimlerin Elektrodinamiği başlığı altında yayımlandı. Genel kuram daha sonra 1916'da geldi. (Einstein Nobel ödülünü görelilik kuramı ile değil, ama nice kuramı alanında foto elektrik etki üzerine çalışması ile kazandı). Einstein'ın katkısının ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için, yüzyılın dönüşü sırasında yer alan gelişmeleri anımsamak gerekir. Poincare görelilik ilkesini Paris'te ve ABD, St. Louis'te beş yıl önce bildirmişti (ve Einstein 1905 yazısında Poincare'nin adından bile söz etmez). Fiziksel nesnelerin 'boy kısalması' 1892'de Lorentz ve Fitzgerald tarafından Michelson-Morley deneylerine bir açıklama getirmek üzere ileri sürülmüştü. Bir ışık kaynağı ile göreli devimin sonucu olarak 'zaman genişlemesi' 1900'de J. Larmor tarafından ileri sürülmüştü ve formülasyon Einstein'ın kuramında kullanılan ile aynıdır. 'Mişli geçmiş' kipinde sürdürmek zorundayız. Devinen parçacıkların 'kütle artışı' 1901'de Kaufmann tarafından keşfedilmişti ve görelilik kuramının bir sonucu değildi. A. Pais ve Lorentz bu kütle artışı için matematiksel formülasyonlar ileri sürmüşlerdi

ve bunlar da Einstein'ın kuramında yer alır. E=mc² formülü Einstein'dan yıllar önce Lorentz, Poincare, Langevin ve başkaları tarafından ileri sürülmüştü. Işığın değişmez bir hızla yayılması olgusu ise onyedinci yüzyıldan bu yana sürekli olarak daha büyük sağınlık kazanan ölçümlerle saptanmıştı ve Maxwell'in elektromanyetik ve optik olayların yayılım hızlarının bir ve değişmez olduğunu göstermesi ether kuramının mantıksal sonucuydu."[7] Liste budur ve dışında kalanların yetmeyeceği açıktır. Peki Einstein'i bu kadar başarılı yapan ne?

Bunun nedenini kuşkusuz fiziğin dışında aramamız gerekiyor; burada da bir çoğrafya ve elbette bir tarih sorunu var. Einstein'ı, giderek onun da içinde yer aldığı "yeni fizik" akımını tartışmak üzere bu çoğrafyayı ve bu tarihi hep akılda tutmak gerekiyor.

Tarih ise çok başka yerde ve düşündüğümüzden daha nesnel olarak karşımıza çıkıyor. Kaynak "Yahudi Tarihi"dir ve tarihe "Yahudi Katkısı"nı belirlemek için yazıldığı önsözünde açıklanıyor. Konuya "dostça" yaklaştığını akılda tutarak kahramanımızın tarihini kaynağımızdan izleyelim:

"Einstein, dini yükümlülüklerine pek fazla riayet etmiyordu. O yönüyle Freud'a benziyordu. Ancak, Freud gibi Tanrı fikrini reddetmiyordu, yeniden tanımlamaya çalışıyordu. Entelektüel açıdan tamamen Maimonides'le Spinoza'nın* Yahudi-rasyonel çizgisine paraleldi. Buluşları tecrübeye dayanan bir bilim adamıydı; Teorilerini, doğrulanmalarına imkan verecek şekilde formüle ediyordu ve görüşlerini herhangi bir geçerlilik kazanmadan önce gerçekleşmesinde ısrar ediyordu. Ancak, doğrulanmasına imkan olmayan bazı gerçeklerin de varlığına inanıyordu. Bu hususta Freud'dan daha dürüsttü. Mesela ken-

(*) Maimonides-İbn Meymun İspanya'da doğmuş bir Yahudi tanrıbilimcisi. Haham ve hekimdir. İbranice adıyla Moşeh ben Maymon Yahudilerce Moşeh haz-Zaman (Çağdaş Musa) olarak adlandırılmıştır..Yahudi ve Hıristiyan dogmalarını mecazlarla yorumlayarak dine akılcı bir temel bulmaya çalıştığı belirtiliyor. Bir başka Yahudi düşünür Spinoza'yı büyük ölçüde etkilediği iddia ediliyor.

disi mistisizmini korurken. Freud mistik gerçeği inkar ediyordu. Einstein kendi rasyonelliğini korurken. mistik bir alanın varlığını kabul ediyordu. 'En derin mantığın ve en göz alıcı güzelliğin ötesinde mantığımızın ancak en ilkel şekillerini anlayabileceği erişilmez gerçekler yatmaktadır. Gerçek dini duygular, ancak bunun bilincine varmakla oluşur' diye iddia ediyordu ve bu anlamda çok dindar biriyim diyordu."[8] Görülüyor, son büyücü Newton değildir ve yeni büyücülük düşünce berraklığı açısından Newton'dan geridir.

Başında ve sonunda "büyücülük" nitelemesinin bu satırların yazarının bir fantezisi olduğu sanılmasın, genel ve özel görelilik kuramının çıkış noktası Yahudi büyücülüğü (Kabbala) dür ve bu kaynağımızda aynı açıklıkla not ediliyor: "Einstein'ın görüşüne ve çalışmalarına göre, sezgi bir fikrin öğesini yarattıktan sonra, bilim ve mantık hakim oluyordu. 'Tanrının bu dünyayı nasıl yarattığını öğrenmek istiyorum' diyordu. Ancak bu bilgiye astronominin doğrulayacağı matematiksel bir formülle ulaşmak mümkündü. Aslında, Einstein, kabbalahcılar'ın yapmaya çalıştıklarını yapıyordu: Yaradılışın sayılarla tarif edilmesi."[9] Nedir bu sayı: $E=mc^2$.

Başarıya, bununla birlikte biraz daha yaklaşmış oluyoruz. Anlamı şudur; Havking türü popüler bilim yazarları ile Einstein türü bilimcilerin "Big bang" kurguları $E=mc^2$ formülleri yaradılışı basit formüllerle tarif ettikleri için önemsenmektedir ve insanlık çoğrafyasının bir kısmında bu kodlar "gizli bilim-Tanrısal bilgi"nin keşfi anlamına gelmektedir. Burada fizikteki başarısızlığın kabaladaki başarı tarafından örtüldüğünden şüphelenmemiz için yeterince kanıt var. İtici güç öyleyse Yahudi mistisizmine bağlı olmalarıdır.

Bu varsa yöntem bellidir; önce sezgi ile bir fikrin öğesini yaratmanız gerekiyor. Sonra, bilim (matematik ama yalnızca sezgiyi destekleyecek şekilde) ve mantık yardıma çağrılıyordu. Böylece Tanrının icrasını nasıl yaptığının bilgisine ulaşmak mümkündü. elbette astronominin doğrulayacağı matematiksel bir formülle. Yalnızca astronominin doğrulayabileceği bir matematiksel formülü kim tartışabilir? İşte size hem

ruhsal hem de fiziksel olarak yükselmenin kesin bir yolu!

Tıpkı simyacı Newton'ın kaballaya uygun dünya görüşü gibi o da maddi dünyanın bütün fiziksel bağlantılarını birkaç sayfalık denklemlerle tarif etme peşindeydi. İsviçre patent bürosunda başlayan özel merakın fiziği altüst etmesi için gereken büyü budur.

Özeti şöyledir: "Aslında başarısı izafiyet teorisinin kabul edilmesiyle noktalandı. Bu gerçek defalarca ispat edildi ve geçen altmış yılı aşkın süre boyunca bilimsel bilgi külliyatında önemli bir yer tuttu. Fakat genel olarak, izafiyetle relativizm ve özellikle ahlaki relativizm birbirine karıştırıldığından, zihinlerde yeni ve büyük bir karışıklık meydana geldi. Einstein Freud'la birlikte, Einstein'ın derinden inandığı Judah-Hıristiyan ahlak sisteminin bazı kesin alanlarının en azından halkın algılayış seviyesine yıkıcı bir darbe vurdular."[10] Yalnızca bu değil, hiç okunmayan "çok satar"lardan Foucault Sarkacı'nda onun Orta Çağdan kalan gizli bir örgütün üyesi olduğu da belirtiliyor.[11] Akıl bozulması kişisel bir sorun değil toplumsal bir çürümenin tezahürü olarak ortaya çıkıyor.

Önem atfedilen yazılarının hepsi Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden öncedir; bütün hayatı boyunca o yıllarda yazdıklarının gölgesinde yaşadı. Kendi durumunu şöyle özetlemişti: "Yahudiler için ben bir azizim, Amerikalılar için bir gösteri parçası, iş arkadaşlarım için ise bir şarlatanım."[12]

Doktorluktan vazgeçip şifa dağıtıcı pozisyonuna geçen Freud'la birlikte başarı zihinsel ve toplumsal ahlak düzeninin yıkılmasıyla sonuçlanmıştı, bu söyleniyor. Freud ve Einstein, insanlığın Ekim Devrimi ile birlikte yeni bir serüvene giriştiği yüzyılın başında entelektüel ahlakı bozmak üzere bulunup desteklenmişler. Başarı kaçınılmaz oluyor ve başarının ağıdını düzmek bir başka Yahudiye, Franz Kafka'ya kalıyor. Hamam böceği fiziği ve hamam böceği tıbbı yükselişe devrimin halesinde giriyor.

Quantum Mechanics is Magic!

Meymun ve Spinoza: yeni fiziğin peygamberinin yolunun her

noktada bu ikiliyle kesişmesi asla bir rastlantı değildi. Yahudi tarihinde, onun Spinoza'ya büyük bir yakınlık duyduğu, ondan 300 yıl sonra geldiğine göre başarıya ulaşma şansının bulunduğunu düşündüğü ısrarla belirtiliyor.[13] Başarı dediği; Evren hakkında olağanüstü bir gerçek ya da "bilimsel bir Tevrat" ihtiyacını karşılamak. O da tıpkı Meymun ve Spinoza gibi bir Judah summası, sade ve evrenin anlamını ortaya çıkaracak bilimsel bir summa arayışı içindeydi.

Bu arayış içinde kuantum kuramı ile de ilgilendi. Genel teorisinden sonra kuantum mekaniğini uygun hale getirecek bir genel alan teorisini aradığı, fakat bulamadığı belirtiliyor. Burada alanın mistisizmin sızmasına karşı daha tahkimatlı olduğu bellidir. Dolayısıyla başarı, izafiyet teorisi ile tamamlanmış oluyor.

Önce yöntemsel bir sınır var: Bir büyücü gibi baktığı için makro dünya ile mikro dünya arasında bir fark olmadığına ya da Tanrının bu iki evreni aynı yasalarla yönetece̊ğine inanıyor.

Tam bir simyacı tavrıdır: "Einstein, makro kozmosla mikro kozmosun aynı yasalarla yönetilmesinin gerektiğine ve Genel İzafiyet Teorisinin bütün elektromanyetik alanları yöneten birleşik bir teoriye dahil olacağına inanıyordu."[14] Oysa daha 19. yüzyılda ayrıntıya, "mikro kozmosa" inildikçe rastlantının egemen olduğu ve belirsizliğin arttığı ilke olarak biliniyordu. Kuantum Teorisi'nin kurucusu olarak kabul edilen Max Planck, Relativite ile Kuantum teorilerinin "birbirlerine tamamıyla yabancı, hatta bir anlamda birbirine ters düşen teoriler" olduğunu belirtiyor.[15] Ama asıl önemlisi, Planck'ın, bütün kayıtlarına rağmen izafiyet teorisini klasik fizik içinde sayma eğilimi. Ona göre "Yapısındaki olağanüstü güzellik ve uyumla göze çarpan" Relativite Teorisi fizik içinde geleneği yırtan bir özellik taşımıyor. Asıl sorun "patlayıcı yabancı bir cisim gibi duran" Kuantum Teorisinde. "Kuantum Teorisi, Relatiflik Teorisi gibi içeriği saydam, kendi içinde kapalı ve basit bir dökme kalıp gibi ortaya çıkmadı. İlkeler açısından çok anlamlı olsa bile, fi-

ziğin o zamana dek bilinen kavram ve ilişkilerine pratikte ancak önemsiz bir müdahalede bulunabilen Relatiflik Teorisinin tersine, bu yeni teori başlangıçta ısısal ışıma yasalarını açıklamak gibi çok sınırlı bir alanda, yani klasik teorinin büyük şaşkınlığa düştüğü yerde ortaya çıktı, böylece bir kurtarıcı olarak belirdi. Ama teorinin foto-elektrik, özgül ısı, iyonlaşma, kimyasal reaksiyonlar gibi klasik teorinin büyük zorluklarla karşılaştığı sorunlara da bir çırpıda çözüm getirdiği ya da geliştirici katkıda bulunduğu meydana çıkınca, teorinin artık sadece bir model varsayımı olarak kalamayacağı, tam tersine yeni ve köklü bir fizik ilkesi olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşıldı. Mikro-dünyadaki olaylarda oynadığı rolün önemi iyiden iyiye kabul gördü."[16] Planck ayrım noktalarını bu şekilde çizdikten sonra bir de durum özeti veriyor.

Şudur: "Kuantum Varsayımı klasik teoriye gerçekten de her bakımdan üstünlük, hiç değilse eşitlik sağlayacak durumda olsaydı, klasik teoriyi hepten feda etmek için ortada hiçbir engel olmayacaktı, ama durum hiç de o kadar değildir. Çünkü fizikte öyle alanlar var, hele dalgaların girişimi konusunda var ki, klasik teori bu alanlarda en duyarlı ölçümlere rağmen bütün ayrıntılarına kadar tutarlılığını koruyor. Oysa Kuantum Teorisi bu alanda hiç değilse bugünkü biçimiyle çözümsüz kalıyor, uygulanması açısından değil, ama verdiği belirli sonuçlar deneylerle şimdilik uyuşmuyor."[17] Güzel, teorinin ve varsayımlarının henüz sınamaya muhtaç, dolayısıyla tartışmalı olduğu anlaşılıyor.

Öte yandan Kuantum Kuramı "mikro kozmos" ile ilgilendiğine göre, ilke olarak alanın rastlantılara, belirsizliklere açık olduğunu daha başından kabul etmemiz gerekiyor. Şundan: sosyoloji ile psikoloji arasında da bu tarz bir yöntemsel ayrılık olduğu biliniyor. Bu nedenle genel eğilimlerle ilgilenen sosyoloji ile tek tek bireylerle ilgilenen psikolojiyi birbirine karıştırmamak gerekiyor. Yani bir psikoloğun kişiliğin oluşumunda rastlantıların oynadığı role bakarak sosyolojik kuralların artık geçersiz olduğunu ilan etme-

si daha başında bir kural hatası anlamına geliyor.*

Bunları birleştirme çabasının, öyleyse hem bilimler tarihi hakkındaki bilgisizlikten ve düşünce temelindeki köklü irrasyonalizmden başka nedeni yoktur. Akıldışıdırlar.

Başarıda, düzenin irrasyonalizme duyduğu ihtiyacın etkisi var mı? Böyle bakabiliriz. İrrasyonal bir temelden beslenen yeni fizik, yüzyılın başında, kapitalizmin büyük bunalımında açılmışlardı. Bu "teorik devrim"in, bunalımın aşılamayacağı inancının yaygınlaştığı 1930'lu yıllara doğru artık aşamayacağı sınırlara gelip dayandığı anlaşılıyor. Daha 1930'lu yılların başında Max Born bir arkadaşına yazdığı mektupta umutsuz bir çerçeve çiziyor, 1930'dan önce kuram alanındaki yaratıcı etkinlik patlamasının ardından deneyin öne geçmesi ve kuramın da gerileme süreci içerisine girmesinin doğal olduğunu söylüyordu. Born, o mektubunda artık Amerikalılara sunabileceği "gerçekten yeni" hiçbir şeyinin olmadığını sözlerine ekliyordu.[18]

Tablo gerçekten ürkütücüdür: Sosyalist sistem büyük sıkıntılarla karşı karşıyadır ve yayılma eğiliminin bittiği görülmektedir. Yenilginin yarattığı psikolojik ortamın itmesiyle Avrupa'nın her yerinde gizemci ve elbette akıldışı faşist hareket hızla gelişmektedir. Hem yeni fiziğin hem de faşizmin yollarının kesiştiği ülke, Almanya, irrasyonalizmi hayatın kendisi yapmak üzere bir mistiğin peşine takılmış ve dünyanın en karanlık macerası için kolları sıvamıştır.

Faşizm yılları fizikçiler için de yeni kırılmaların ve yeni teslimiyetlerin yıllarıdır. Kozmosu açıklamak için yola çıkan koca adamların faşizme selam durduğu yıllar: "Sanırım, Stuttgart'da, Kaiser Wilhelm Metal Enstitüsü'nün açılışındaydı. Planck, Kaiser Wilhelm Gesellschaft'ın başkanı olarak açılışa

---

(*) Yeni Freudcu okulun temsilcilerinden Wilhelm Reich sınıf kavramı yerine devrimci kavramının geçirmeyi önerirken bunu yapıyordu. Oysa sınıf (burada proletarya)kapitalist toplumun, birey piyasanın bir ürünüdür. Bireyi açıklamak için kesinlikle sınıfa başvurmak gerekir.

gelmişti. Bir konuşma yapması gerekiyordu. 1934 yılı içindeydik. Hepimiz Planck'a bakıyor, açılışta ne yapacağını görmek istiyorduk. Çünkü o sıralarda bu tür açılışlara 'Heil Hitler' ile başlamak resmi bir tutum haline getirilmişti. Planck kürsüde ayakta duruyordu. Elini yarım yukarı kaldırdı ve sonra indirdi. Bunu ikinci bir kez daha yaptı. Sonra, nihayet, eli tamamen kalktı ve 'Heil Hitler' dediği duyuldu."[19] Yine ünlü bir fizikçi P.P. Ewald, yeni kırılmanın en tepe noktasını anılarında böyle anlatıyor.

Faşist selamı veren Planck Alman'dır, kırılma Yahudi kökenli çoğunluk için daha acı verici olur. Einstein yurtdışına çıkmış, savaş karşı pasifist bir tutum almış ve siyonizme açık destek vermeye başlamıştır. İçeride kalanlar için ise fatura daha ağırdır.

1930'lu yıllar yeni fizikçilerin anlatıldığı bir çalışmada şöyle çiziliyor: "Milliyetçiliğin politikadan önce geldiği yolundaki inançlarına ve mesleki atamalarda sessizce uyguladıkları anti-semitizme ek olarak, Weimer dönemi akademisyenlerinin büyük çoğunluğunda belli belirsiz kavranmış bir 'Materyalizm'e karşı bir tutum da görülüyordu. Akademisyenler bu sözcüğü, Alman toplumunun bütün hastalıklarının kaynağını gösteren belirsiz bir ibare olarak kullanmaktaydılar. Materyalizm, büyük ölçüde, tüccarlık ruhunu, paraya olan ilgiyi endüstriyi, ve teknolojiyi ifade ediyordu. Bu sözcük genel bir ahlaki ve toplumsal çöküşle ve zihinsel, tinsel değerlere karşı saygısızlıkla eş anlamlı kabul ediliyordu. Materyalizm, kütlelerin kaba beğenilerini beslemek ve onları milliyetçi duygulardan yoksun kılmaktan sorumlu tutuluyordu."[20] Budur, öyleyse Yahudi kökenli fizikçiler için materyalizmden, giderek determinizmden kurtulmaktan başka çıkar yol yoktu. Daha sonra yine Yahudi kökenli olan Frankfurt Okulu kökenli teorisyenlerin bu yıllarda nasıl bir dönüşüme uğradığını, hatta bazılarını kitaplarını adını değiştirmekten, Marksist teorinin adını değiştirmeye, bazılarının da açık baskılar yüzünden çalışmalarında Marx'tan hiç söz etmeme, söz ettiği yerlerde de olmayacak eleştiriler imal etmek yolunu seçtiklerini göreceğiz.[21]

Faşizm Yıllarında Fizik ve Fizikciler

Fizikçiler bu kırılmayı daha önce yaşadılar, çünkü onlar toplumsal ve siyasal gelişmelere karşı Frankfurt Okulu çevresine göre daha kayıtsızdılar. Olup bitenler. Nazi Döneminde Bilim üzerine bir çalışmada şöyle özetleniyor: "Bütün bu nedenlerle fizikçi ve matematikçiler Almanya'da kendilerini son derece düşmanca bir entelektüel ortamda buldular. Özellikle bunlar akademik çevrelerde, birçok profesörün sonuçta, götürüp iğrenç bir materyalizme bağladığı mekanik materyalizm kavramından sorumlu tutuluyorlardı. Forman'a (Paul Forman'ın Kuantum Fiziğinin tarihi ile ilgili araştırmasına atıf yapılıyor -O.G.) göre Weimer dönemi fizikçi ve matematikçilerinin bir kısmı bu eleştirilerden öyle etkileniyorlardı ki, kendi çalışmalarında bunlara cevap verme gereğini duydular ve 1920'lerin ortalarında tanık olunan ve kuvantum kuramını yeni kavramlar ışığında gözden geçirmeyi amaçlayan çabaların bir parçası olarak kozalitenin yadsınmasını onaylamakta da gecikmediler.* Böylece kendilerini determinizmin yükünden

---

(*) *"Mikro evrensel etkileşmenin 'niceliksel' olarak çözümlenemeyişi ve 'ölçen' ile 'ölçülen' şeylerin 'epistemik bakımdan karışması', etkileşen tanecikler arasında 'kozal bağlantı'nın bozulmasına yol açar. Bozulmuş olan bu 'kozal bağlantı' ve dolayısıyla 'kozalite ilkesi'nin yerine, N. Bohr, 'komplementarite ilkesi'ni, 'genelleştirilmiş bir kozalite ilkesi' olarak ileri sürmüştür. Ancak, kompementarite ilkesini kabul etmek, mikro-evrensel nesnenin dinamiğini dile getiren mekanik teorilerinde 'bozulmuş bir kozal bağlantı'yı ve dolayısıyla 'epistemik determinizm'i zaten kabul etmektir. Bu bakımdan, kuvantum teorisinde ortaya çıkan 'epistemik indeterminizm'i, 'komplementarite ilkesi' üzerine temellendirmek mümkün değildir. Aksi halde, epistemik indeterminizmün, epistemik indeterminizm üzerinde temellendirilmesi gibi bir prensip petisyonuna düşülecektir. Diğer yanda, Paris okulu, kronolojik bir sıralama içinde konuya iki farklı biçimde yaklaşmıştır. Bu yaklaşımların ortak iki özelliği, 'mevcut kuvantum mekaniğinin mikro-evrensel realitenin tamamlanmış bir betimlemesini vermediği' ve 'epistemik bakımdan determinist bir kuvantum teorisinin kurulabileceği'dir."* ***Yalçın Koç / Doğa'nın Kuvantum Mekaniksel Betimlemesi ve Ölçme Sorunu. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayını. İst. 1983. s. 167.***

ve sorumluluğundan sıyırmış oluyorlardı. Forman, modern fiziğin 'esas olarak, Alman fizikçilerinin bilimsel çalışmalarını, entelektüel çevrelerinin değer yargılarına uydurma çabası olduğunu' ileri sürmüştür."[22] Korku, kayıtsızlık, onaylanma güdüsü, demek ki kuantum fiziği içinde yer alan irrasyonel önermeleri tartışırken artık bu kavramları da yardıma çağırmak zorundayız.

Bu kırılmayı, düpedüz faşizme hizmet etme mevkiine yükseltenler de vardı. Heisenberg Nazi rejimi için canla başla çalışmış, Hitler için Nükleer bombanın imalatına girişmişti. Bir yanlış hesaplama yüzünden çok şükür başarılı olamadı. Ama faşizm işbirlikçisi Heisenberg'in başarılı olduğu konular da vardı: Bilimsel nedensellik ve determinizmi reddediyordu. Determinizm ve nedensellik korku ile silinmiş, yaranmacılık ile yerine indeterminizm ve kesinsizlik gelip oturmuştu.

Himmler, Heisenberg'deki cevheri hissetmişti, SS'in ondan "dünya buz kuramı" araştırmasında yararlanabileceğini düşünüyordu.[23] Naziler, buz kuramınca insanlığa "Tanrıların nihayet bakabileceği bir yüz" imal etmek amacındaydı. Bu nedenle bilimi büyünün emrine vermişler ve aklı düşman ilan etmişlerdi. Hitler bunu, "Bizi, düşüncenin düşmanları olarak lanetliyorlar. Evet öyleyiz. Ama burjuva bilimin, o ahmakça gururu içinde asla kavrayamayacağı kadar derin bir anlamda öyleyiz"[24] diye yanıtlıyordu. Üstün insanlar ya da Tanrı-insanların gelip yüzlerine bakması için toplumun insan olmayanlardan (Yahudiler, Çingeneler vb.) arındırılması gerekiyordu. Heisenberg'in sonunda gelip fizikten kovduğu bütün kurallara Naziler de karşıydı. Ari fizikle, mistik fizik öyleyse yan yana iş görebilirdi.

Devam edelim; Durumu bir başka fizikçi şöyle özetliyor: "Kuantum dünyasında gerçekten ne olup bittiği, onu nasıl gözlemlemeye karar verdiğimize bağlıdır. Dünya basitçe, bizim gözlemimizden bağımsız olarak var değildir, neyin var olduğu, kısmen, neyi görmeyi seçtiğimize bağlıdır- gerçeklik kısmen gözlemci tarafından yaratılır."[25] Görüldüğü gibi, özne, düşünce, ide, söz, adı her neyse, yeniden maddenin önüne

geçirilmekte, o eski hastalık, bu kez fizikçi kılığında yeniden nüksetmektedir. Eğer gerçekliği gözlemci yaratıyorsa, doğayla kurulan ilişkinin anlamı nedir? Elbette hiçbir şey: "Fiziğin görevinin doğanın yapısını keşfetmek olduğunu düşünmek yanlıştır. Fizik bizim doğa konusunda neler söyleyebileceğimizle ilgilenmektedir."[26] Bu özet de Niels Bohr'undur. Demek ki burada söz konusu olan şey kelimenin yalın anlamıyla fizik değildir; nesnesi kavramlar olan bir alanla, felsefeyle karşı karşıyayız biz. Ve umulabileceği gibi en bayağısından bir idealizmle. Ernest Rutherford korkusunda haklıdır: Zeus aşkına, Stoddy bizi simyacı sanacaklar!

İki kafa ve iki şapka açıkça görülüyor. Evet "Modern fizik... belirlenimci anlayışı büyük ölçüde terkedip nedenselliği bir olasılık kipi içerisinde değerlendirmeye geçmiştir. Ancak nedenselliğin bu olasılıkçı yorumunu fiziği sokanlar (Planck, Bohr, Heisenberg), bunu bilim adamları kimlikleriyle değil, filozof kimlikleriyle yapmışlardır."[27] Bunların filozof kimliklerini ise metafizik, gizli bilimler, solipsizm ve irrasyonalizm ile oluşturmuştur.

İrrasyonal tutarsızdır, sonuçta ortaya çıkan şey fiziği bir bilim olarak reddetmekle kalmamakta felsefi olarak da tutarsız olmaktadır: "Fizik bilimin en temel postülatı, 'fiziksel nesnelerin evreni'nin 'objektif' olduğunun kabul edilmesidir. Metafiziksel nitelikte epistemik ve ontolojik özellikler taşıyan bu postülat, fizik biliminin başlıca inceleme alanı olan fiziksel nesneler evreninin, söz konusu bu evreni ölçüp-biçen gözlemciden bağımsız varolduğu düşüncesini dile getirir."[28] İrrasyonal fizik, fizik biliminin en temel postülatını reddetmektedir.

Sonuç nedir? Teoriye boş ver, yasayı unut, gözlem ve tahmin yap, istatistik ve olasılık ile yetin! "Büyük anlatılar"dan kaçın, anlam ve gerçeklik kavramlarını terk et, kaosun sihrine bırak kendini. Hesinberg'in bildirdiği ayete göre "Nedensellik yasası bundan böyle kuantum teorisinde uygulanamaz." Yani hiçbir neden yoktur, varolan sadece mucizedir! Bunu başka bir yeni fizikçinin daha özlü bir biçimde şu sözlerle ifade ettiği kaydediliyor: "Quantum Mechanics is Magic" (Ku-

antum Mekaniği Büyüdür)"[29] Akılın sürgünüdür bu.

Bu felsefenin en çok mistikleri heyecanlandırması boşuna değildir: "Doğunun kadim felsefeleriyle Batı'nın ortaya çıkmakta olan felsefeleri arasında birçok paralel kavramlar vardır. Birtakım kavramlar o kadar benzerdir ki bazı ifadelerin bir mistik tarafından mı yoksa bir fizikçi tarafından mı ortaya konduğunu ayırt etmek imkansızlaşır."[30] Bilimden büyüye kesin dönüştür bu; şizofren bir kafanın ürünün de iki ruhlu olması kaçınılmazdır.

İster büyü, ister öznel idealizm adına her ne denirse, ortaya çıkan şeyi yine bir fizikçi Max Planck tarif ediyor: "Görüyoruz ki Tek-Bencilik (Solipsizm) diye anılan bütün bu düşün sistemine salt mantık araçlarıyla söz geçirmenin olanağı yoktur. Tek-Benci, kendi Ben'ini tüm olayların her türlü bilginin odak noktasına koyar, onun hiç kuşku duyulmayacak kadar sağlam ve gerçek saydığı şey sadece ve sadece kendi yaşadıklarıdır. Kendi yaşantısı dışında kalan her şey boş ve ikincildir. Solipsist akşam uykuya daldığı anda tüm dünya da sessizliğe gömülür, ertesi sabah uyandığında dünya da onunla birlikte yeniden doğar sanki. O böyle düşünür, dünya geceleyin yaşamını sürdürmüşse sanki onun hatırı için gizliden gizliye yapmıştır bu işi. Tekbenciliği tüm saçmalıklarıyla saf dışı etmek için konuyu biraz daha derinlemesine açmak yeter. Çünkü aslında durum tam tersine. Öyle ya, dünyanın solipsist uyuyor mu uyanık mı diye hiç aldırdığı falan yok, hatta gözlerini hepten yumacak da olsa gidişini tasasız sürdürmekte olduğu belli."[31]

Sonuç mu? Yeni fizikçilerin büyük bir kısmı Almanya'dan kaçtılar. Kalanların gücü Hitler'e atom bombası hediye etmeye yetmedi. Ancak ABD, bu yöndeki araştırmalara büyük paralar yatırmıştı. Savaşın sonuna doğru bir mühendis ordusunun yardımıyla sonuca yaklaşılıyordu. Fikir zincirleme reaksiyonu bulan Macar fizikçi Leo Szilard'dı. Ancak Szilard'ın projesinin konunun yukarıdaki kısmıyla ilgisi yoktu; bu yöndeki fikirleri hiç destek görmemiş, üstelik Rudherford bu dü-

şüncesini dinlediği fizikçiyi ofisinden kovmuştu. Szilard son çare olarak Einstein'e başvurmuştu, onun popüler kimliğinin kapıları açacağını umuyordu. Öyle de oldu. Savaşın sonuna doğru bombanın yapımı tamamlandığında Szilard bombanın yenildiği kesin olan Japonlara karşı kullanılacağını anlamış, çaresiz çırpınışlarla bunu engellemeye çalışmıştı. Bomba, Sovyetler Birliği'ni durdurmak üzere 6 Ağustos 1945 günü Hiroşima'nın tepesinde patladı.

Bomba, aynı zamanda aklın yıkımın da tesciliydi. Kıyamet görülmüş, bütün iş mesihin tarifeli uçağının dönüş saatine kalmıştı.

Felsefe ve Fizik

Öyleyse karşı karşıya olduğumuz şeyin ne olduğunun teşhisi, onun iç mücadelesine katılmaktan daha doğrudur. Bütün bunlar, Einstein'in teorileri, kuvantum kuramı, kesinsizlikler veya belirsizlikler hepsi ilerleme inancını yitirmiş bir düzenin düşünme biçimleridir; fizik değil felsefedir. Genel olarak Hegel ile bitmiş sistemler felsefesinin, bilim kılığına bürünmüş olarak yeniden ayakları üzerine dikilme denemesidir. Ve elbette zorunlu olarak metafiziktir; doğunun kadim felsefelerine dönüş, yeni bir felsefe yaratamayacak olan sınıfın çırpınışıdır.

Ancak tarihin o yasası hâlâ şaşmaz bir kesinlikle yürürlüktedir; "Eğer bu felsefenin ötesine herhangi bir ilerleme olacaksa, bunun felsefenin kendisinin ötesine ve aynı zamanda, felsefenin kendi yazgısını bağlamış olduğu toplumsal ve politik düzenin ötesine bir ilerleme olması gerekiyor." Böyle olduğu için şimdi yüzünü felsefeye dönen yeni fizik, fiziksel dünya hakkında felsefe kadar bir şey söyleyemiyor; söyledikleri ise ancak spekülatif felsefelerin doğruluğu ölçüsünde doğrudur. Öte yandan fiziksel dünya hakkındaki bu çekingenliği onu teolojik önermeler ileri sürmekten alıkoymuyor. Big bank kuramıyla bir yaratılış öyküsü icat ediyor, küresel ama mutlak sonlu uzay tasavvurları ise eğer Tanrıya yer açmak için uydurulmuyorsa, kesin bir darkafalılığın işaretleri olarak ortaya dökülüyor.

Burjuva düşüncesinin labirentidir bu: Düşüncenin o hazin tutsaklığına daha önce defalarca tekrarlanan yeniden bir geri dönüş. Felsefenin çemberine yeni fiziği sokan da aynı toplumsal temeldir; Caudwell'in deyişiyle "Bu çember, eylemden ayrılmış düşüncenin çemberidir; saf aklın kafesidir."[42] Bu toplumsal temel, felsefenin kendisinin ötesine gidebilecek yalnızca bir tek düşünceye izin verebilirdi; tahkimat burayadır. Yeni fizik, freudizm, antropoloji, deneysel psikoloji, siyaset bilimi, yeni felsefeler, hepsi şimdi doğmakta olanı boğmak içindir. İşte bu yüzden hepsi kapsamsız ve tutarsızdır çünkü bunları mümkün kılan temel ve o temel üzerinde yükselen güven yok olmuştur.

Bulanık, belirsiz ve mistik bir dünya ile karşı karşıyayız biz; çünkü burjuva için dünya budur. Bulanık, belirsiz ve mistiktir.

Onun son peygamberlerinden biri olan Ludwig Wittgenstein, felsefenin esasında bir saçmalıktan ibaret olduğunu savunan kitabıyla peygamber olmuştur, burjuva kendisine ve kuramına gerçekten inanmamaktadır artık.

Bu düzen ve bu bilim giderek daha fazla kendini savunmak üzere bir "karşı devrimi" örgütlemek zorundadır. Bunun için bilim ve felsefe hurafelerle doldurulur, aklın kalelerini en hızlı ve en fütursuz saldırılarla terk edenler ödüllendirilir. Bilimin büyüye döndürülmesi, aklın kovulması, dinin ve mistisizmin reenkarnasyonu bunlar bu sınıfın artık bir felsefe yaratamayacağının işaretidir. Bu felsefe bu sınıfla birlikte bitmiştir.

Başarı ve başarısızlığın diyalektiği işte bu salınımda gizlidir; biten felsefeye, biten fiziğe ve biten edebiyata bu arsız tapınma altan alta süren sınıf çatışmasının bir tezahürüdür. Determinizmi reddedenler, ölümün soğuk yüzü tarafından belirlenmişlerdir. Birleştirici payda, dinlerinin, teolojilerinin, felsefelerinin, fizik felsefelerinin, edebiyatlarının, iktisatlarının, hepsinin sınıflı bir toplumun ürünü oluşlarıdır. Değişirler ama özleri değişmeden kalır. Bunlardan ezilenlerin ve bilimin tarafına doğru firarlar olmuştur, bunlara zaman zaman ezilenle-

rin acıları katılabilmiştir. ama o kadar.

Şimdi bu düşünce giderek bütün olarak burjuva dünya görüşü bir büyük krizin içindedir. Çünkü Newton'dan bir bilim adamı imal eden süreç tersine işlemektedir. Artık şu teoremin doğru olup olmaması değil, sermayeye yararlı mı yoksa zararlı mı, gerekli mi yoksa gereksiz mi, siyasal bakımdan tehlikeli mi tehlikesiz mi olduğu söz konusudur. Marx'ın yıllar önce belirttiği gibi tarafsız incelemelerin yerini ücretli yarışmalar, gerçek bilimsel araştırmaların yerini kara vicdanlı ve şeytanca mazur gösterme eğilimi almıştır.

Aklı tutarsız olanın yaşamı da tutarsızdır. Tarihin içindeyiz, tarih tarafından yapılıyoruz ve tarihi yapmaya soyunuyoruz. Bu düzen bizi kirletiyor, aklımızı kirletiyor, yaşamlarımızı sakatlıyor. İdeal insanı Samsa olan bir düzen ayakta kalamaz, kalmamalıdır. Tarihi durduracak bir büyü yoktur!

Evet Samsaları çoğaltıyorlar ama ölüm yaşayanı yakalar!

IV
Bölüme Ek

Büyük Birleşik Teorinin Gereği
Prof. Dr. Sedat Koca

Fizik'in anlamı yaşamın özünü anlamaktır. Daha doğru anlatımla evrenin insan tarafından anlaşılmasıdır. Algılanmak asla. Büyük birleşik teori öncelikle var olmak zorundadır. Sırası geldikçe değineceğim.

Bilimsel bilginin üretilmesinde iki temel yol vardır. İlki gözlemsel yol, ikincisi deneysel yol. Bilgiye bu iki yoldan da varılabilir. Buradaki mihenk taşı, üretilen bilginin ve/veya sonuçlarının sınanmasında (bilerek beraber yazdım) yenidenüretilebilirliliktir. Fiziksel koşullar aynı olduğunda her doğa olayının -buzun erimesi dünyanın her yerinde aynı sıcaklık derecesinde olması gibi-değişmeden kendisini yeniden göstermesidir. Yerküremizde geçerli fiziksel olay kümeleri-yasaları da evrensel ölçüde geçerli olmalıdır. Eğer olamıyor ise bulunduğumuz yerde -evrensel ölçüde bakarsak bu galakside, en azından bizim bulunduğumuz 'yerde' farklı koşullar mevcuttur. Bu farklılık yine de genel geçerliliği olan yasalardan bağımsız değildir. Ancak ve elbette o yasaların tanımlayabileceği özel durumları içerir. Suyun düdüklü tencerede kaynaması ile tencerede kaynamasındaki farklılık gibi. Doğa olaylarının insan beyninde/aklındaki yansıması bilgi, kavrayış ve sonuç çıkart-

maktır. Bilginin sistematize edilmesi bilimi oluşturmalıdır. Sistematizasyon yöntemi de içermelidir. Yöntem hem kendi içsel tutarlılığı hemde bilginin sistemizasyonundaki tutarlılığı sağlar. Bu yöntem hemen her zaman matetematiktir. Matematik kimi kez hız=yol/zaman gibi formüllerle kendini gösterir. Kimi kez ise karmaşık istatistiksel yöntemleri içerir. Sıklık, olasılık, dağılım gibi. Olasılık gerçek nedeni bilemediniz/algılanmamış/ açıklanmamış doğa olaylarının gerçekleşme sıklığı konusunda fikir verdiği gibi (stabil bir subatomik parçacık olan protonun parçalanma zamanı), nedenini bildiğimiz, oluşma mekanizmalarını kavradığımız bazı olayların hangi koşullardan, ne oranda etkilendiğini hesaplamada kullanılır (deprem tahmini). Hız formülü, hacım hesabı vs somut-hergünki gerçeklik olarak çabuk kavrandığı için daha tartışılmazdır. Protonun 1035 yılda parçalama olasılığı zamansal uzunluk ve doğrudan görsel algılamanın dışında olduğundan somut olgu olmasına rağmen teorik kavrayışı gerektirir. Klasik mekanikte ışık aynaya geldiği açı ile eşit açı ile yansır. Deneyin kendisinde-yöntemin tanımıda kullanılan açı kavramını incelediğimizde, açı üç nokta ile tanımlanır. Dolayısı ile ışığın yansıması yalnızca ve tek bir noktadadır. O nokta da aynanın yüzeyindeki belirli bir noktadır. Işık tek bir noktadan-kaynaktan doğrusal olarak yola çıkıp aynaya çarpıp perde üzerinde bir noktaya düşer. Yansıma noktası doğallıkla aynanın ortasında bir yerdedir. Quantum mekaniğine baktığımızda ışık ayna yüzeyindeki birçok noktadan yansıma olasılığına sahiptir. Sonuçta ayna yüzeyi ile ışık kaynağı ve perde arasında birçok nokta ve bu noktaların aralarında oluşturduğu sonsuz sayıda açı, ışığın takip ettiği sonsuz sayıda yol. Bu yolları topladığımızda ise bazı yolların birbirini yok ettiğini, bazı yolların ise birbirine eklenip güçlendirdiğini görebiliriz. Bu mevcut olasılıkların aynı yöndekilerinin birbirini güçlendirmesi ile sonuçta klasik mekanikteki ışığın yolu ile bir/tıpkı olan yol bulunur. Tüm bunlar canı sıkılan bir matematikçinin vakit harcama yöntemi gibi de düşünülebilir. Ancak mikroevren olarak adlandırdığımız subatomik büyüklükteki parçacıkların özellik-

lerini de ancak bu yöntemle açıklayabiliyoruz. Deneysel ve gözlemsel veriler de bu teorik hesaplamaların doğruluğunu ispatlamakta.

Bilim tarihi incelendiğinde 'olayların açıklamasında' teorik fizikçilerin tümünün, adı üstünde; laboratuar verilerinden sonuç çıkartmadığı, daha farklı bir anlatımla, önerilen teorilerin sınanmasının bir deney düzeni içinde gösterilmediği, tersine - Newtonun başına düşen elmayı saymaz isek- önce teorinin oluşturulduğu daha sonra deneylerle/ çoğu kez gözlemlerle doğrulandığı görülür. Peki bu Tanrısal vahiyi -yada teori- biz sıradanlara bildirilmesi hangi şanslı kullara 'denk'düşmektedir? Kapitalizmin kör ettiği şizofren kafalara mı? Ya da Kabala'nın gizli kodlarını çözen-öteden beri çözmüş bulunan- bilge kişilere mi? Ya da bilimsel bilgi ile neredeyse tamgün uğraşan bilim adamlarına mı?

Önce Teori asla vahiy, Teorik fizik ise din değildir. Sonra Gökdemir'e katılıyorum, fizik biliminin kendisi, fiziksel nesneler evreninin, objektif olmasını gerektirir. Ancak ölçenbiçen gözlemciden bağımsız değildir. Bizzati gözlemcinin kendisi evrenin bir parçasıdır. Tanrı değildir ki ondan bağımsız olsun! Gözlemleri onun algılaması ile sınırlıdır. Algılamanın kişileşmesinin önüne nasıl/ne geçmelidir? Ölçü ile. Ölçü gerçekte var olmayan tümüyle teorik bir varsayım/önermedir. O zaman ölçütlerin değişmezliği ya da nesnelleşmesi zorunluluk olmalıdır. Ölçü nesneldir. Gözlemcide çoğu kez bias vardır. O bir taraftır. Ölçümde nesnellik sağlandığı oranda algılanan 'şey' olmaktan çok anlaşılan 'şey' olur. Objektivite/nesnellik kaçınılmaz olarak bilimin temelinde var olmak zorundadır. Dolayısı ile klasik teorik fiziğin temel ölçüm sistemi nesnelliğini burada tartışmayacağımız metrik sistemdir. Tümüyle teorik ancak nesnel ve aynı zamanda malesef virtüel. Tüm bilimsel bilgiler bu temelde anlaşılır hale gelmiştir. Sorunu çözen uygun bir araç.

Quantum Mechanics is Magic

Evreninin mikro ya da makro belki bir süre sonra market ti-

pi süper, giderek hiper gibi bölümlenmesi didaktik olarak uygun olmakla birlikte temelde yanlıştır. Evren tek ve bütündür. Kendi ölçülerimizle -bugün metrik- parçalamak zihinsel karmaşanın temelidir. O zaman sormak gerekir niye Büyük Birleşik Teori olmasın?

Bilgi nasıl/niçin üretilir? Bigbang, yaratan da bu evrende yer açan bir darkafalılığın üretimi/icadı mıdır? Ya da quantum mekaniği/dinamiği genel geçer olarak quantum fiziği kadim doğu felsefesinin sert kırılmaz klasık fiziğin içine yerleştirilmiş yeni bir biçimi midir? Yoksa giderek evreni daha iyi anlamamıza yardım eden bir bilimsel gereksinim mi? Quantum Fiziğinin doğu felsefesi ile benzeşim paralelliğinin ana nedenlerinden biri ışığın kimi zaman tanecik kimi zaman dalga olarak tanımlanmasıdır. Bu DUAList yaklaşım insanları rahatsız eder. Quantum fiziğinin temel kuralı enerji madde, madde enerjidir. Kuram parçacıkların davranışını olasılık dağılımları olarak tanımlar. Hiçbir parçacığın tam hızı ve tam konumu bilinemez (Belirsizlik ilkesi). Klasik mekanikte ya da günlük yaşamda rahatsız edici bir durum daha. Teoriye göre bir durumun saptanması olası başka durumların saptanan duruma yaptıkları artı veya eksi yönde katkıların toplamıdır. Başka bir bakış açısı ile olabilir tüm durumlardan en olabilir olanıdır. Gene başka açıklama ile en olası durum. Temelde belirsiz ama belirsizliği belirleyen koşulların en olası toplamı. Kimyanın tümünü quantum mekaniği sayesinde biliyoruz. Tüm kimyasal bileşiklerin birleşmelerinin temel kurallarını açıklıyor. Biolojik olayların hemen tümünü de kimyasal bilgilerimizi kullanarak öğrenebiliyoruz-açıklayabiliyoruz. Ama milyonlarca kimyasal bileşikten oluşan insan davranışlarını açıklıyamıyoruz. Böyle bir matematiksel denklem elimizde yok!

Bilimsel üretim tartışılmaz biçimde gereksinim-bilimsel-gereğidir. Eğer hâlâ subatomik parçacıkları bilmeseydik Quantum fiziğine de gerek olmayacaktı. Çünkü bizi rahatsız eden sorunlardan birini bilmeyecektik. Örnek olarak veriyorum. Pozitif yüklü birden fazla protonun atom çekirdeğinde yan yana kardeş kardeş birbirini itmeden durduğunu bilmiyor

olacaktık. Rahatlık güzel şeydir. Bilgisizlik ferahlatıcıdır.

Quantum fiziği Klasik mekaniğin açıklayamadığı sorunların yanıtını verdiği için doğdu. O sorular orada hep vardı. Ancak okumasını bilmiyorduk. Magican Okumayı başardı.

Fiziğin tarihinde farklı biçimlerde var olan şeylerin gerçekte aynı şeyin farklı algılanması olduğu gösterilmiştir. Newton devrinde fiziksel olaylar hareket, ısı, ışık, ses, kütle çekimi idi. Newton klasik mekanik teorisini açıkladıktan sonra sesin gerçekte hava moleküllerinin bir hareketi olduğu anlaşıldı. Ses hareketin içinde eridi. Zaman içinde elektirik, manyetik olayların varlığı ortaya çıktı. Maxwell elektromanyetik dalga kuramı ile ışık ve optiğin kurallarınıda birleştirdi. Başlangıçtan o güne elde üç temel yasa kaldı. Hareket yasaları, elektromanyetik alan yasaları ve kütle çekimi. Bunlar birbirleri ile birleşmiyorlardı... Kendi içinde tutarlı matematik bir modelle doğruluğu kanıtlamış Teori eğer açıklıyamıyor ise yapılan ilk iş deney verilerinin/gözlem sonuçlarının yanlışlığının tartışılmasıdır. Gözlem sonuçlarının kestirim ile uyuşturmak için teori modifiye edilmeli bu yeni duruma da uydurulmalıdır. Mükemmel bütünsellikten uzaklaşan teori artık çatırdamaktadır. Bu noktada artık duruma kabalanın yeni bir kahini el koymak zorundadır. Gökdemir'in sözünü ettiği Einstein önceli Michelson -Morleyin yaptıkları gibi. Gözlem sonucu dehşet gülünçtü. Işık kaynağına doğru yürüyen insanın ölçtüğü ışığın hızı ile kaynaktan uzaklaşan insanın ölçtüğü hız tam olarak aynı idi. Bunun üzerine klasik teoride modifikasyonlar başladı. Özel durumlar tanımlanmaya başlandı. Bazı fizikçiler klasik teoriden vaz geçmeden, çok yüksek hızda hareket eden nesnelerin kısaldıkları vb. önermelerde bulundular. Teori bir kez çatırdamaya başlamıştı. Einstein ise zamanı uzayla bütünleştirip dört boyutlu hale getirdiğinde sorun çözülüyordu. Klasik mekanik yasaları ile elektromanyetik yasalar gerçekte tek bir 'şeyin' algılanan faklı biçimleriydi. Bu sorun da anlaşılarak çözümlendi.

19. yüzyıl sonunda radyoaktivitenin bulunması, atomun yapısının aydınlanması ile işler gene karıştı. Elektronların çekir-

dek çevresinde dönmesi gezegenlerin güneş etrafında dönmesi ile açıklanan klasik mekanik yasalarına uymuyordu. Teoriye göre elektronların elektromanyetik dalga yaymaları gerekiyordu. Yayılan bu dalgalar enerjinin azalmasını, giderek negatif yüklü elektronların pozitif çekirdek üstüne çökmesi sonucunu doğuracaktı.

Eğer Heisenberg, kurduğu modelde elektronların neden hâlâ çökmediğini açıklamışsa, bu model de teorik ve matematik tutarlılığa sahipse söylenecek çok şey kalmaz. Bu durumda Heisenberg Belirsizlik ilkesinin bilimsel yıkımının sorumlusu mudur? Tüm olarak doğanın/evrenin bir belirsizlikler bütünü olması sonucu mu insanı rahatsız etmektedir. İnsanı temel rahatsızlığı mutlak zamanın yadsınmasıdır. Mutlak zaman içinde belirli bir durumda var olabilme alışkanlığı, uzayzaman içinde varolunabilecek birçok durumdan en olası olanında bulunmak, insanı gerçekten rahatsız eder. Mutlak uzay ve mutlak zaman kavramı kullanıldığında elimizdeki pusula ile dünyanın kuzeyini bulabiliriz. Çünkü dünyanın manyetik alanı pozitif ucu itip-çekerek kuzeyi bize gösterecektir. Bu itip çekme atom çekirdeği boyutuna inildiğinde işlememekte. Bunun bir gereksinim olmadığı -ki doğrudur kimse atomik boyutta pusula kullanmayacaktır- öne sürülebilir. Ancak bu olguyu quantum fiziği ile anlaşılır kılmaktayız. Atom hâlâ ayakta olduğuna göre gerçek. Gizemcilik bunun neresinde? Ölçümde klasik mekanikte metrik sistemi kullandığımızı söylemiştik. Bu gerçekte kendi yarattığımız bir ölçme biçimi. Quantum fiziğinde ölçüyü olasılıkları hesaplayarak yapmaktayız. Bu da yine bir referans sistemi değil mi?

Determinizim klasik mekanik açısından kutsaldır. Bugün akşam ayın saat kaçta doğacağını bilmek, yarın hangi gezegenin bize ne kadar uzaklıkta olacağını hesaplamak ve bundan emin olmabilmek! Beri taraftan saniyede onbin milyar kez hidrogen atomunun çevresinde dolanan elektronun davranışlarının saptanması... Çağdaş bilim açısından determinizmin tartışılması başkaca bir yazı konusudur. Olasılık tanımı zorunluluğun gereği çağdaş bilimin içine girmiştir.

Tümüyle bakıldığında fiziğin tek bir teorisi var olmak zorundadır. Güçlü, zayıf nükleer kuvvetler, elektro magnetik kuvvet ve çekim kuvveti; adını ne koyarsak koyalım farklı açıklama biçimleridir, tek bir dizgenin özel durumları için geliştirilmiş didaktik amaçlı formülasyonlardır. İnsanın bilgisi geliştikçe, belki insan aklına değil, ama algılamalarına karşı gelen aykırılıkların, sonunda tek bir fomülün içinde eritilebilinecektir. O da doğanın en temel yasası olacaktır. Buradaki temel sorun zamanın kendindedir. Zaman klasik mekanik teoriye göre, bizim algılamamıza uygun olarak tek yönlü ve sabit değişkendir. Relativite ile değişmezliğinin olmadığı gösterildi. Belki de ilerde boyutsal anlamda ihmal edilebileceği özel bazı durumların varlığı tanımlanabilir. Bu soruların cevabı olmaksızın tartışmaların bitmeyeceği açıktır.

Bilim adamlarının kendinden öncekileri/öncellerini kaynak gösterip göstermemesi, bilimsel aşırmacılık, kopyacılık, salamizasyon yüzyıllardır var olan ve hâlâ ne yazık ki devam eden bir tür alışkanlıktır. Bilimsel bilginin özünü tahrip etmediği sürece etik bir sorundur, afişe edilmelidir. Bu alışkanlık yanlızca Musevilere mal edilmemeli, İsevi ve Muhamedilerde de miktarı bol örneğe sahiptir ve başka bir yazı konusu olmalıdır.

V.
BÖLÜM

Soğuk Savaşın Işıksızları

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından hızla örgütlenen karşıdevrim üzerine yazan ilk kişi, savaşın faturasını Amerika'ya göç ederek ödeyen bir Alman Yahudisi olan Marcuse'dü. O, daha savaşın dumanı tüterken "Artık kapitalist sistemin savunulması karşıdevrimin ülke içinde ve dışında örgütlenmesini zorunlu kılar" diye yazmıştı, "Kapitalizm bütün devrimler içinde en radikal olanın tehtidine karşı örgütlenmektedir."[1] Bu satırlar yazıldığında karşıdevrim çoktan bir kehanet olmaktan çıkmıştı. Savaştan sosyalizmin başarıyla çıkması, daha savaş bitmeden karşıdevrim için yeni ittifakların yolunu açmıştı. Nazi istihbaratçısı General Reinhard Gehlen sonradan karşıdevrimin en acımasız örgütü olacak olan CIA (ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı)'nın temellerini OSS (Stratejik Hizmetler Bürosu, CIA'nın selefi) içinde atmaya başlamıştı bile.[2] Amerikan imparatorluğu için bütün enerjisini yönelttiği tek bir hedef vardı artık; komünist yayılmanın durdurulması ve mümkünse yok edilmesi.

Bunun için gereken ideolojik donanım birbiri ardına büyük paralarla oluşturulan projelerle giderilmeye çalışılacaktı. Adını Kral Arthur'un efsanevi sarayından alan ve psikologla-

rı biraraya getirerek psikolojik harbi formüle etmeye çalışan CAMELOT, psikolojik savaş taktiklerini geliştirmek amacıyla ordunun ve CIA'nın güvenilir bulduğu seçkin sosyal bilimcileri biraraya toplayan TRUVA, American Way of Life'ı yaymayı amaçlayan Barış Gönüllüleri projesi bu ihtiyaçtan doğmuştu. Sosyal bilimlerin soğuk savaşın emrine verilişini 1965 yılında Amerikan Kongresi şu başlık altında rapor ediyordu: "Soğuk Savaş'ı kazanmak: ABD'nin İdeolojik Taarruzu."[3] Ama karşıdevrimin asıl başarısı, bu örgütlenmenin geniş bir aydın kesimi "ikna" etmiş olmasındaydı. Bu o kadar öyleydi ki karşıdevrimi ilk kez not eden Marcuse hakkında dahi bu örgütlenmenin ideoloğu olduğu yönünde söylentiler dolaşıyordu.[4]

Kahrolsun Materyalizm(!)

Tablo, karşıdevrimin askeri olmayanların önemli bir kesiminin de sansürün koruyucu kollarında huzur aradığını gösteriyordu. Karşıdevrim kendi "entelektüelini" henüz yetiştirmemişti ve var olanı hizaya getirerek kullanmak için kolları sıvamıştı.

Gerçekte çoğunluğu politikaya kayıtsız olan bilim adamlarını ikna etmek büyük çabalar da gerektirmemişti. Nazi döneminde bilimin durumunu konu alan bir çalışma, modern fiziğin kurucularından Max Planck'a Nazi selamı verdiren bu kayıtsızlığı anlatarak başlar. Bu kayıtsızlığın ortaya konulan bilimi etkilememesi de mümkün değildi. Beyerchen, "Nazi Döneminde Bilim" adlı çalışmasında, materyalist olmakla suçlanan fizikçilerin determinizm yükünden nasıl kurtulmaya çalıştıklarını anlatır.[5] Böylece modern fizik makalelerinde determinizm hakkında yazılan reddiyeler, suçlamalardan kurtulmanın yaygın bir yöntemi haline gelmişti.[6] Buna karşılık daha "kırılgan" olan felsefecilerin genel olarak ırkçılık veya doğrudan nazizm ile flörtleri ise yaygın olarak bilinmektedir. "Hume ve Kant, her ikisi de insanlık için utanç verici ırkçı bildirimleri ile kuşkuculuğun insanı yalnızca beyninde değil ama fiziksel varlığında da nasıl küçülttüğünün örneklerini verirler. Benzer olarak, irrasyonalist Heidegger ve Heisenberg

durumunda Nazizm. Wittgenstein durumunda savaş tutkusu ve fiziksel olarak saldırgan karakter. pozitivizm ve kişilik arasındaki ilişki üzerinde ciddi olarak düşünmeye götürmelidir."[7] Fizik makalelerini felsefeyle dolduran bir iktidar tutkusu-korkusunun, sosyal bilimleri ve felsefeyi daha doğrudan etkilemesi kaçınılmazdı.[8] Bilimde ve felsefede irrasyonalizm, kapitalizmin 'rasyonel' ihtiyaçları tarafından kışkırtılmaktaydı.

Wittfogel Komünistleri İspiyonluyor!

Bu etkinin pratik tezahürleri için düşülmüş iki notu buraya alalım. İlki Nazizmden kaçıp ABD'ye yerleşen Antropolog Karl August Wittfogel ile ilgili. Bir zamanların Komünist Partisi ve Frankfurt Okulu üyesi Wittfogel Columbia'daki bir öğrenci çalışma grubunun üyelerini komünist olduğu gerekçesiyle ihbar etmekten geri durmamıştı.[9] Wittfogel'in ifadeleri yüzünden yüzlerce öğretim üyesi işini kaybetmiş, bir çoğu ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve aralarından bazıları intihar etmişti.

İkincisinin kahramanı ise Karl Polanyi'dir: "Karl Polanyi, çalışmalarını sansürlü sürdürmek zorundaydı, çünkü bir zamanlar komünist olan karısının Amerika'ya girmesine izin verilmiyordu."[10] Polanyi, baskıdan kurtulmak için çalışmalarında Marx'tan söz etmeme yolunu tutmuştu. Polanyi, Marx'tan her söz ettiğinde eleştirel olmaya da özel bir dikkat göstermişti.

Bu kişisel öykülerin not edildiği çalışmada ABD'de 1946'dan 1970'e kadarki Amerikan Antropologlarından Seçme Yazılar'da Karl Marks'a bir tane bile atıfta bulunulmadığına da dikkat çekiliyor.

Marksizm Yerine 'Eleştirel Teori'

Bu kader Frankfurt Okulu'nun göçerleri için de geçerlidir: "Enstitünün Columbia Üniversitesi'ne taşınmasından sonra bu eda giderek kötümser yönde değişmeye başlamıştır. Zeitschrift'teki makalelerde, artık 'Marksizm' ya da 'komünizm' gibi kelimeler kullanılmamaya, bunların yerine, 'diyalektik materyalizm' ya da 'materyalist toplum teorisi' sözcükleri kulla-

nılmaya başlanmıştır. Yayıncılıkta çok dikkatli bir yazımlama başladığı için, düşüncelerinin yol açabileceği devrimci etkilerin olabileceğini özenle saklamaya çalışmışlardır. Enstitünün Amerika'da hazırlanan bibliyografyasında Grossmann'ın kitabının başlığı 'Kapitalist Toplumda Birikim Yasası' (The Law of Accumulation in Capitalist Society) olarak değiştirilmiş; orjinalde yer alan 'çöküş yasası' sözcüklerine yer verilmemiştir. Hiç şüphesiz, bu değişiklikler, biraz da Enstitü üyelerinin Columbia'daki durumlarının çok hassas oluşundan kaynaklanıyordu. Fakat, aynı değişiklikler Enstitü'nün Sovyet Bloku'ndaki ortodokslukla eşit saydığı Marksizm türüne karşı duyduğu hoşnutsuzluğu da ortaya koyuyor; ayrıca Marksistlerin proletaryanın devrimci potansiyeline karşı duydukları güven ve inançtan uzaklaştıklarını da ifade ediyordu."[11] Sınıftan vazgeçmenin, karşı tarafa geçmenin ilk belirtisi olduğu anlaşılıyor.

Almanya'da faşizmin hizaya getirdiklerinin aksine asla nazi selamı vermeyecek gibi görünenler önce proletarya, sonra Marksizmden vazgeçirilmiş, içleri boşaltılınca da birer ihbarcı haline dönüştürülmüştür. Bu türden "sol tandanslı" felsefecilerin 'Sovyet Marksizmi' ve işçi sınıfının devrimci rolü üzerine eleştirileri Pax Americana'ya verilmiş birer af dilekçesidir; bu açıktır.

Stalinizme Saldır(!)

"Sovyet Marksizmi"ne ve daha inceltilmiş bir yöntem olarak Stalinizme yönelik eleştirilerin entelektüeller arasında birdenbire popüler olmasında karşıdevrimin eylem planının doğrudan etkili olduğu yönünde başka işretler de var. Bunlardan biri "psikolojik harp" için ABD devletince geliştirilen Truva Projesi ile ilgilidir. Proje kapsamında bir araya getirilen sosyal bilimciler 81 sayfa tutan çok gizli nihai raporu 1951 yılında Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyor. Truva Projesi ile, Amerika'nın Sesi yayınlarını etkili hale getirme yollarını aramakla görevlendirilen bilimciler Sovyetler Birliği'nden Batı'ya kaçanlarla ilgili şu önerilerde bulunuyordu: '... Rapor sabır ve hiç değilse bir nebze hoşgörü tavsiyesinde bulunuyordu.' Ya-

zarlar, 'açıkça ya da ima yoluyla, komünizmin kötü olduğu veya komünizmi küçümsediğimizi gösterecek bir konuma düşmekten kaçınmalıyız' diyordu. 'Daha ziyade, Stalinizmin, Marksizmin Batı'da aslında barışçı bir evrim geçirmiş olan belli ideallerine ihanet ettiği görüşünü savunmalıyız. Sovyet toplumunun entelektüel temellerine açıktan ve topyekün bir saldırı görüntüsü verilmemelidir."[12] Bu bilgileri veren yazar, tavsiyelerin CIA ve Ford Vakfı'nın onayından geçerek entelektüel camianın onayına sunulduğunu da not ediyor. Anti stalinizm, soğuk savaşın laboratuvarlarında imal ediliyor.

Bilimlerin soğuk savaşın emrine verilmesinin yol açtığı çürüme belki de en trajik sonuçlarını "Marksizm kıraathanesi" olarak adlandırılan Frankfurt Okulu üyelerinde açığa vurdu. Artık Marks'tan korkan Marksistler haline gelen kıraathane sakinleri giderek daha fazla psikanalize yakınlaşacaklardır. Bizde de her askeri darbenin ardından yeniden açılan Freud ve Freudcu okul, Marksizme bu kıraathane aracılığıyla ve soğuk savaşın emrine girmeye başladıkları bir zamanda sokulmuştur.[13] "Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün Neo-Marksist Eleştirel teorisine psikanalizi katma girişimi cüret isteyen ve alışılmamış bir işti. Bu aynı zamanda Enstitünün artık kendisine dar gelmeye başlayan gelenekselleşmiş marksist anlayışları aşıp geride bırakmak isteğini de gösteriyordu."[14] Artık kıraathane Marks'ı kişileştirmenin ve yumuşatmanın bir yolunu araştırmaktadır. Fromm, "Özgürlükten Kaçış"ı tam da böyle bir zamanda yazdı. Kitabın özü, karşıdevrimin ihtiyaçlarıyla çakışıyordu. Çünkü o sıra "Amerika otoriteryanizme karşı savaş açmıştır."[15] Otoriter olan ise elbette ve kuşku götürmez bir biçimde komünizmdir.

Marcuse Sovyetlere Saldırıyor

Bir başka Freud düşkünü, Marcuse ise 1950'lili yıllarda yayınladığı bir çalışmasında amaca daha doğrudan hizmet edecek bir başlık koymuştu: "Sovyet Marksizmi." Devamı şöyle: "Klasik Marksizmin politik ülkülerine bağlı olduğu halde bu yolda savaş veren bütün etkin toplumsal güçlerden tama-

men uzak duran Marcuse Amerika'da, sonunda, işçi sınıfının ileri kapitalizmle yapısal olarak 'bütünleşmesi'nin, dolayısıyla çağımızın tarihinde sosyalist düşünce ile proletaryanın eylemi arasındaki uçurumun aşılmazlığının teorisini yaptı. Teori ile pratik arasında yirmilerin sonunda Almanya'da pratik alanında sessizce başlayan kopma, altmışların ortasında Tek Boyutlu İnsan'ın yayımlanmasıyla teori alanında da gürültülü bir şekilde ilan edildi."[16] Amerikan Kapitalizmi artık eleştiri için daha doğrusu "eleştirel teori" için kapıları sonuna kadar açmıştı. Çünkü "eleştiri"de artık Marksizm ve komünizm yoktu.

Enstitü ve üyelerinin bu trajik dönüşümü bir başka kaynakta şöyle anlatılıyor: "1933'teki Nazi zaferi böylece Enstitü'yü sürgün etti, ama onu bir merkez olarak yok etmedi. Horkheimer, 1934'de Enstitü'nün New York'taki Columbia Üniversitesi'ne bağlandığı Birleşik Amerika'ya resmen aktarılmasına karar verdi; bütün yakın çalışma arkadaşları da İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasından önce Amerika'da ona katıldılar. Enstitü'nün ABD'ye göç etmesi onu sosyalizme biçimsel olarak bile bağlı olmayan bir yığınsal işçi sınıfı hareketinden de, sağlam bir Marksist gelenekten de yoksun bir politik ortama götürdü. Enstitü bu durumuyla yeni çevresinde sürekli olarak yerli burjuva düzenine ayak uydurma yoluna sürüklendi, yerli akademik ya da ortak duyarlığa uymak için eski ve yeni çalışmalarının yayımlanmasını yasaklayarak alışılmış anlamıyla pozitivist nitelikte sosyolojik araştırmalara yöneldi. Yeni yerinde kendini kamufle etmek için politikadan neredeyse bütünüyle uzaklaştı... Enstitü'nün 1949-50'de yeniden Frankfurt'a dönmesi, toplumsal işlevinde ve doğrultusunda Amerika'da meydan gelen temel değişmeyi düzeltmedi. Çünkü savaş sonrasının Batı Almanya'sı politik ve kültürel bakımdan artık Avrupa'nın en gerici büyük kapitalist ülkesiydi: Nazi şovenizmi ve Anglo-Amerikan baskısı ülkenin Marksist geleneğini yıkmıştı, işçi sınıfıysa o gün için eylemsiz ve edilgendi. AKP'nin yasaklandığı, SDP'nin de Marksizmle resmen bütün ilişkisini kestiği bu ortamda Enstitü iyice politikasızlaştırılmıştı: ABD'de akedemik hayat içinde izole bir ada

olan kurum Batı Almanya'da devletçe alkışlanıyor, korunuyordu. Otuzlarda Horkheimer tarafından savunulan 'eleştirel teori'nin sosyalist pratikle olan bütün bağları açıkça kopmuştu artık. Horkheimer'ın kendisi, sonunda, emekliliğinde kapitalizmi utanç verici bir şekilde savunacak kadar seviyesizleşti."[16] Frankfurt Okulunun entelektüelleri artık Pax Americana'ya teslim olmuştu.

Bilimler ABD'nin Emrinde

Bütün bunlara ikna edilenler arasında solun önemli bir kesiminin de olduğu düşünülürse ortaya çıkan görüntünün pek eğlendirici olmadığını teslim etmek gerek. Daha eğlendirici olanlar var. Nazizmin determinizmi, soğuk savaşın Marksizmi boğmaya başladığı bir zaman aralığında, artık zaptu rapt altına giren sosyal bilimler, üzerine boca edilmeye başlanan dolarların etkisiyle hızla doğurmaya başlamıştır. Sosyal Antropoloji, Sosyal Psikoloji ve özellikle Davranışçı Okul, Siyaset Bilimi, Kalkınma İktisadı ve elbette iletişim araştırmaları giderek daha büyük bir hızla ve komünizme karşı mücadelenin gereğine göre bilimler hiyerarşisi içindeki yerlerini almıştır. Daha doğrusu "imal edilmişlerdir." "Neredeyse istisnasız olarak, Amerikan devletinin rolü, en fazla uluslararası araştırmalar, kalkınma araştırmaları gibi yeni interdisipliner alanlarda belirgindi. Soğuk Savaş'taki rakiplerin sindirilmesinde etkili taktikler sunduklarına inanıldığı için bu alanların herbiri devlet tarafından finanse edilip geliştirilmişti. Çatışmayı besleyen mitosların kendi yalanlarının ağırlığı altında çökmemesi için, bu alanların her birinde Soğuk Savaş üniversitelerinin dezenformasyon özelliği üretilmek ve sürdürülmek zorundaydı."[15] Bu destek elbette genellikle doğrudan istihbarat örgütleri ya da Rand Corparation türü onların yan kuruluşları aracılığıyla veriliyordu. Bunlardan biri olan Donanma Araştırma Dairesi'nin Psikolojik Bilimler Bölümü, araştırma projelerini bireysel ve grup etkinliği, etkileşim, sinirsel/algılama süreçleri, tepki mekanizmaları, insan mühendisliği, temel özellikler ve eğitim öğretim başlıkları altında listelemişti. Hava Kuvvetleri,

programın çerçevesini disipliner kavramlarla tanımlamıştı. Bunlar arasında: antropoloji, iktisat, tarih, hukuk, operasyon ve sistem analizi, siyaset bilimi, psikiyatri, psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji bulunuyordu.[16]

Bu ihtiyaçlar nedeniyle üniversitelerin bünyesinde de yeni kürsüler icat edilmişti. Harvard'da bir istihbarat örgütleri ortak girişimi olan ve Carnegie Corporation tarafından finanse edilen Rusya Araştırmaları Merkezi, MIT'te Truva Projesi kapsamında Kurulan Uluslararası Araştırmalar Merkezi (CENIS) bunlar arasındaydı. Hatta tektonik plakalar ve yer kabuğu ile ilgili modern gelişmeler soğuk savaşın bir gereği olarak oluşturulan bir araştırma grubu tarafından keşfedilmişti.[17] Bu gruplara katılarak çalışanlar arasında Talcott Parsons, Walt W. Rostow gibi ünlü isimler de vardı. Sonuncusu CIA adına araştırmalar yapıyor, bunları rapor haline getirerek örgütüne sunuyordu.

Sınıf Yok, Kültür Var

Bu disiplinler arasında Sosyal Antropoloji sömürgeciliğin hizmetkârı rolüyle en sabıkalı olandı. Bu projelere en çabuk uyum sağlayanlar da onlar oldu. Antropologlar, Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID), CIA'nın İleri Araştırma Projeleri Ajansı (ARPA), Sosyal Sistem Araştırmaları Merkezi (CRESS) ve devletin diğer araştırma kuruluşlarında sorunsuzca çalıştılar. İlgi alanları Alaska'dan Tayvan'a kadar yayılıyordu. Araştırma konuları köylülerin hangi koşullarda ayaklandıklarından, komünist tehdite karşı kırsal kalkınmaya kadar değişiyordu. Bu çalışmalar sonucunda hayatımıza yepyeni kavramlar giriyordu. Toplumların modern ve geleneksel olarak ikiye ayrılması, özgürlük ve totaliterlik arasındaki husumetin körüklenmesi, temel sorunların yerini çok kültürlülük, cinsel tercihler, feminizm gibi konular alması, siyaset bilimi tarafından liberalizmin meşrulaştırılması, kapitalist emperyalizm için en hayati eğilim olan 'tüketizmin' tek ölçü haline getirilmesi, özelleştirme ve globalleşmenin meşrulaştırılması, anti stalinizm vb.

Bir başka moda kavramın nasıl üretildiği ise bir çalışma-

da şöyle anlatılıyor: "89.500 dolar gibi pek fazla olmayan bir para ödeyerek, Amerikan ordusu 1965 yılında, ABD'ne 'gelecekte dünya hegemonyasını elde tutma' olanağı verecek yolların araştırılması üzerine bir çalışmayı başlatmıştır. Bu incelemeye verilen Pax Americana adı çok kışkırtıcı bulunduğundan, bunun yerine daha karışık ve anlaşılmaz şu formül bulunmuştur: 'Stratejik Sıralamalar ve Askeri Amaçlar.' Bu çalışmayı gerçekleştirmek için Pentagon, 1967 yılında 2.100 milyon doları bulan kontratlarla, savunma için çalışan teşebbüslerin başında gelen Douglas Aircraft Corparakar'un araştırma servislerine başvurmuştur."[18] Pax Americana kavramı daha sonra daha az kışkırtıcı olan Yeni Dünya Düzeni'ne dönüştürülecektir.

Bütün ortaçağ boyunca basit madenleri altına dönüştürecek bir formül arayan simyacıların rüyası âdeta gerçek olmuştur. ABD dolar demetleri aracılığıyla bütün bilimleri ve bütün kavramları hizaya sokup onları antikomünist haline getirmektedir. Bu tür 'bilimsel kavramları' geliştirmek için yapılan örgütlenmelerin başına dolar yağdırmak geçerli tek formüldür. "Merkezlere ve interdisipliner projelere, dönemin akademisyenlerinin çok iyi bildiği bir dizi vakıftan fonlar akıyordu. Bu vakıflar arasında Ford Vakfı, Carnegie şirketi, Rockefeller kardeşlerin çeşitli fonları, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi gibi kuruluşları sayabiliriz. Sosyal bilimleri finanse eden biri dizi vakfın, CIA'nın paravan kuruluşları oldukları daha sonra ortaya çıktı. Bunlar, devletin, pek de hoş olmayan görevlere ilgisini gizlemek amacıyla kullanıldılar. Bu görevler şunlardı: Fiziksel duygulardan uzun süreli mahrum olmaya gösterilen fiziksel ve psikolojik tepkiler, gelişmiş polis sorgulaması, radyasyonun savaş esirleri ile yoksullar üzerindeki etkileri konusundaki 'bilimsel' araştırmalar ile dünyaya tıbbi yahut sosyal bilimsel araştırma olarak takdim edilen diğer bilimsel istismar türleri."[19]

Yeni Aydına Örnek: Kissinger

Bu tür çabaları doruğuna ulaştıran kişi ise bir Alman tarihi

doçenti olarak kariyerine başlayan Henry Kissinger'dı. Sonradan çok etkili olduğu ikinci vatanı Amerika'da hem sosyal bilimlerin soğuk savaşın emrine girmesinde çok etkili roller üstlenen şirket vakıflarının, hem de bunların bağlı olduğu üst kuruluşlar olan CFR, Trilateral Commission ve Bilderberg gibi örgütlerde önemli roller üstlenen bu eski Nazi, bu tür bilim kurullarından birinde; Washington Psikolojik Savaş Önderliği -Şubesi (Psycholigical Strategy Board) hayatının teorisini geliştirmişti. Tam da soğuk savaşın sıcak yıllarında Harvard'da bilimsel kariyerine başlayan Kissinger "Kontrgerilla Operasyonları" adlı el kitabını hazırlayan bilim kurulunun başkanlığını da yapmıştı. D. Galula müstear imzasıyla çıkan kitabın organizatörü oydu. Kitabı yayınlayan Frederick A. Praeger Puplisher Inc. ise elbette bir CIA paravan kuruluşuydu.[20]

ABD, yayıncılık sektörünü de soğuk savaşın emrine vermiştir. U.S.I.A. (United States Information Agency) özel olarak bu amaç için yaratılmıştır. İşte bu kirli yayıncılık faaliyetleri ile ilgili birkaç örnek: "1965 yılında, U.S.I.S. (U.S. İnformation Service) dünyaya 14.453.000 (Yazıyla ondörtmilyondörtyüzelliüçbin -O.G.) kitap dağıtmak için milyonlarca dolar harcamıştır. Böyle bir pazar, tabii yazarına, U.S.I.S. tarafından para ödenen, metni de ismi belirtilmeden aynı ajans tarafından gözden geçirilip düzeltilen kitapları yayınlamayı kabül etmiş Amerikan yayımcılarının iştahını kabartmıştır. Başka birtakım yayımcılar da konu bakımından U.S.I.S.'nın propaganda amacıyla binlerce nüsha ısmarlayabileceğini umdukları eserler yayınlamaya çalışmışlardır. Tabii bu yayımlar, şu ya da bu kitabın masraflarının imparatorluk yönetimi tarafından karşılandığını belirtmekten sakınan yayımcının sorumluluğu altında yapılmaktadır. Bu kitaplar dış ülkelere propaganda amacıyla parasız olarak dağıtıldığı gibi, yine hükümetin propagandasına hizmet ettikleri ABD'nin içinde de satılabilmektedir."[21]

En Büyük Yayıncı CIA

"1956 yılında U.S.I.A., 'Ajansın teşviki olmadan ticari piyasa için ne yazılabilecek, ne de yayınlanabilecek' 104 kitaba pa-

raca yardım etmek için 570.850 dolar ayırmıştır, ayrıca aynı yıl U.S.I.A. kendi talimatına göre ve kontrolü altında yine 46 kitap yazdırmak için 183.905 dolar harcamıştır. ... yazar ve yayımcı, hiçbir durumda ve ne olursa olsun, ajansın müdahalesini açıklamamaya zorlanmaktadır. U.S.I.A.'nın isteği üzerine yazılmış kitaplar arasında, Time dergisi muhabiri Jay Mallin tarafından yazılmış ve Caribbean Crisis: Subversion Fails in the Dominican Republic başlığı altında Doubleday yayınları tarafından yayımlanmış The Truth About the Dominican Republic de bulunmaktadır. Aynı Jay Mallin, D. Van. Nostrand yayınlarında çıkan Terrors in Vietnam'ı yazmak için U.S.I.A.'dan 4.946 dolar almıştır... Praeger yayınları, 1965 yılında U.S.I.A. tarafından paraca desteklenen ve ısmarlanan onaltı kitap yayınlamış, hatta CIA tarafından masrafları karşılanan onbeş ya da onaltı kitap çıkardığını kabul etmiştir. Praeger yayınları, bu önemli ölçüdeki mali yardıma rağmen yaşayamamış, ismine rağmen bir Amerikan teşebbüsü olan Encyclopedia Britannica tarafından satın alınmıştır..."[22] Görüldüğü gibi karşıdevrime hizmette sınır yoktur.

Saygın Britannica bir yana, solcu yayınlar da hizmette kusur etmemiştir. "U.S.I.A. eskiden solcu olan haftalık The New Leader'a, The Strategy of Deception A study in Worldwide Communist Tactics adlı, 1963 de Farrar Stranss yayınlarından çıkan bir kitabı yayınladığından ötürü 16.500 dolar ödemiştir. Kitabın yazarı Kirkpatrick'tir. Bu kadın sonradan American Political Science Association'ın müdürü olmuş ve yine hem U.S.I.A.'dan para almış, hem de CIA'ya paravanlık eden iki vakıftan yararlanmış Operation and Policy Research adlı bir örgütün başında bulunmuş eski bir istihbarat memurunun karısıdır. Kitap 25.000 nüsha satılmış ve geniş ölçüde dağılmasını sağlayan Book of Month Club (Ayın Kitabı Kulübü) tarafından taktir edilip ayın kitabı seçilmiştir."[23] Görüldüğü gibi USIA, CIA, bir dizi şirket vakfı, her yolla bir aydınlar aygıtı kurup finanse etmekte, bunların yükselmesi ve ünlenmesi için tamamen keyfi bir değerler sistemi imal etmektedir. Entelektüellere karşıdevrimin hizmetine girmek dışında her yol

kapatılmaya çalışılmaktadır. Uygulama, "komünizm yenildi" çığlıklarına karşın bugün de kesintisiz sürmektedir. Örneğin CFR (Council of Foreign Relation) tarafından yayınlanan Foreign Affairs gibi dergiler birer aydın imal merkezi gibi iş görmektedir. Bu tür yayınların temel hedefi psikolojik harbi günün gereklerine göre sürdürmek ve yeniden üretmektir. Bunların en ünlüleri, çoğu bankaların kontrolünde olan yayınevleri tarafından Türkiye piyasasına da sürülmektedir. Başta Kissinger, Samuel P. Huntington, Francis Fukuyama, Zbigniew Brzezinzski CFR çıkışlı aydınlar olarak ve anti komünist kimlikleriyle "düşünce üretmeyi" sürdürmektedir. Sonuncusu CIA'nın Polonya'daki sosyalist rejimi devirme operasyonunda oynadığı rol nedeniyle "Polonya fatihi" olarak anılmaktadır.

Burada önemli olan karşıdevrimin safında açıkça yer almış, ona hizmet etmiş, ruhunu şeytana satmış birçok entelektüelin hâlâ bizim tarafta gösterilmesi, ihanetlerinin üstünün örtülmesi, bunların entelektüel yenilik olarak sunulmasıdır. Karşıdevrim ideolojik saldırısını sürdürüyor; Truva projelerinin 'tahta atları' ise bizim kalelerimizde içlerini boşaltmayı bekliyor.

V.
Bölüme Ek

Doğuda Avrupa İdeolojisi

Lukacs, Gramsci, Althusser, 1844 Elyazmaları ve belki Kant ve Hegel. Türkiye'de sol dediğimiz bütünün felsefi-ideolojik altyapısını düşündüğümüzde hemen akla gelen eserler bunlar. Bunların Marx dışında tamamının felsefi alanda ünlerini yapmaları, Marks'ın da felsefi bir çalışmasıyla gruba katılması elbette bir rastlantı değil. Burada işleyen sürece, felsefenin kolay ve hızlı bir teoloji sunması damgasını vurur; bütün tarihi, insanlığın bütün tarihsel serüvenini felsefeye dayanarak açıklamak, tarihin kendisinde bulup göstermekten hep daha kolay olmuştur. Boşlukları felsefi ideolojiden ödünç alıp doldurmak ve az-çok tutarlı bir açıklama bulmak, acelesi olanlar için uygundur. Ancak ortaya çıkan görüntünün bir felsefeden çok bir teolojiyi çağrıştırması nadiren yürüyenleri rahatsız eder. Çünkü hiçbir bilimsel kuram kitleleri arkasından sürükleyememiştir ama işte burada, felsefenin bu uçsuz bucaksız alanında her akla uygun bir açıklama her zaman vardır. Ve, herkesin meşrebince algıladığı bir felsefenin, burada ve Avrupa'da bir "eylem felsefesi" (praksis!) olarak algılanması, felsefenin bir eylemi olamayacağına göre, akla uygundur. Kutsal amaçla kutsal Tanrının izlerinin birbirine karıştı-

ğı yerdir burası.

Oysa Marksizmin felsefeye katkısı aradan geçen onca zamana rağmen hâlâ tartışmaya açıktır. Felsefe alanı söz yerindeyse burjuva bir alandır. Felsefe, bu sınıfla tarihsel bağı nedeniyle proletaryaya ancak arkasından itilirse hizmet edebilir. Tartışılmalıdır. Tartışılmayan şey ise Marksizmin insanlığın tarihsel serüvenini açıklayan tek yaklaşım olmasıdır. Onu eylemsel belirişini yenilgiye uğratanlar da bu yüzden felsefenin sonunu değil tarihin sonunu ilan etmiştir. Bu düşünce, toplum ve tarihe büyük açıklık getirdiği için devrimcidir. Her şeyi kendi torbasında arayan felsefi akla karşı tarih, ele aldığı tarihi, tarihin kendisinde bulup göstermekle yükümlüdür.

Ancak işte, felsefeden kaynaklanan teolojiler sadece sola değil, herkese her zaman çekici gelmiştir. Belki burada Althusser'e katılabiliriz: Marksizm'de "bilim" lehine bir doluluk vardır. Ama Fransız tarihçi Vilar'ın saptaması da hâlâ geçerlidir: "Bir tarihçi olmaktan daha çok daha ender bir şey varsa, o da marksist tarihçi olmaktır."

Demek ki eğilim kolay oluşturulmuş açıklamalar yönündedir ve felsefe bize kolay bir teoloji sunduğu için öne çıkmıştır. Demek ki, solun kültürel temellerinin felsefi sınırlılığının kişisel tembellikten kaynaklanmadığı açıktır. Marks'ı örneğin bir Alman İdeoloji'sinden okuyup, belki bir miktar ilerledikten sonra Kapital'in kapağını açmadan ya da ilk elli sayfasından yılgınlığa kapılıp yeniden 1844 elyazmalarına dönmenin yalnızca "teknik yetersizlik"ten kaynaklandığını söylemek çok açıklayıcı değildir. Hep başa dönmenin tarihsel-sosyal bir açıklaması olmalıdır.

Açıklama için şimdi bazı tarihlere ihtiyacımız var. Yukarıda saydığımız marksist filozofları Türk soluna propaganda eden temel kaynak olan Murat Belge ve bu anlayışın bir tezahürü olan Birikim dergisi solun bu felsefi renginin oluşmasında önemli roller üstlenmişti. Althusser üzerinden yürütülen sola felsefe bombardımanın yalnızca bir ideolojik duruşun eseri olmadığının işaretleri var. Örneğin, 1844 Felsefe Yazıları'nın çevirilerinden birini de Murat Belge'ye borçluyuz biz.

Aynı çevrenin yayını olarak çıkan Grundrisse ise hem bir yarım çeviridir, hem de bu bombardıman altında okunduğunda daha çok felsefi yanlarıyla görüleceği de kuşku götürmez. Sorun bunlar değil, sorun bu tek yanlı çeviri-okuma işleminden sonra ilgileri sınırlı olan bir sol kuşağın bir daha asla Kapital'i okuma ihtiyacı duymamasındadır; belki de bu nedenle Kapital çok satılmasına karşın en az okunun kitaplardan biridir.

Batı'da da '68 esintisi ile Türkiye'dekinden bir süre önce ortaya çıkan bu felsefi ideolojik duruş Kapital'i gereksiz bir çalışma noktasına düşürmüştür. Örneğin, bu dönemde, Kant-Hegel ve Marks arasında dolaşan ve teorik önermelerini bu zemin üzerinde kuran Marcuse'in öne çıkması tamamen bu kültürel oluşumla ilgilidir. Devrim yakındır ve tartışacak araştıracak zaman yoktur! O kadar öyle ki okunmayan eserler üzerine kitapların yazıldığı bir dönemdir bu. Kapital üzerine yazıyormuş taklidi yapan Althusser'in, aklını bozmasına yakın bir zamanda Kapital'i okumadan onun üzerine yazmış olduğunu açıklaması bir "hezeyan" değildir; okumamıştır çünkü okumasına gerek yoktur. Bütün bu dönem boyunca solun Marks bilgisi Alman İdeoloji ve Grundrisse'de geçerken zoraki olarak okunanlardan ibarettir.

Türkiye solunun bunlarla tanışmasının ise daha yakın ve daha ilginç bir tarihi var. Birikim yayınları öncülüğünde yapılan bu neşriyatın bazılarının yayın tarihleri şöyle: John Lewis'e Cevap- Mayıs 1978, Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi-Şubat 1984, Lenin ve Felsefe-birinci baskı Birikim Yay. 1976, ikinci baskı İletişim yayınları 1989, Gramsci ve Sivil Toplum 1982, Aydınlar ve Toplum Gramsci 1983, Modern Prens 1984, Gramsci ve Tarihsel Blok 1982.

Bu yayınlar Türkiye tarihinin yakın dönemindeki iki tarihsel olayının hemen arkasından geliyor. Hemen hemen ilk baskıların yayın tarihi 12 Mart 1971 darbesinin sıcağındadır. İkinci baskılar ise 12 Eylül darbesinin evlerde kitap avına

çıktığı 1980'li yılların hemen başında oluyor. İki darbe oluyor ve Marksist ikinci el felsefeciler darbelerle birlikte öne çıkıyor.

Darbeler önce örgütleri dağıtıyor, yalnızlığı ve korkusu içinde "birey olduğunu keşfedenler" için bu felsefi açılımı başka kaynaklarla beslemek gerektiğinde Fromm, Reich gibi Yeni Freudcu'ların ve Freud'un çalışmaları da hemen hemen bunların üstüne geliyor. Bunların öğrettiklerini kabaca şöyle özetlemek mümkündür: Birincisi Marksizm bir felsefedir ve bu felsefenin sorunları vardır. İkincisi, Marksizm bir toplum kuramıdır ve bunu oluştururken bireyin rolünü es geçmiştir.

Devam edelim: Aynı tarihlerde değişik kaynaklardan Türkçeye kazandırılanlar arasında Georg Lukacs da var. Estetik'in 1 ve 2. Ciltlerinin baskı tarihleri sırasıyla 1981 ve 1985 tarihlerini taşıyor. Asıl şaşırtıcı olan Batı marksist geleneğinin en ilginç simalarından biri olan Christopher Caudwell'in "Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler"inin 1981 ve 1983 yıllarında Türkçeye kazandırılmış olması. Sonraki bütün seçimlerinde âdeta Caudwell'i tekzip eden seçimler yapan Metis yayınlarının bu tercihi hâlâ sıradışı bir iş olarak ortada duruyor. Daha doğrusu ortada durmuyor. Bu çalışmanın ilk cildi basıldıktan kısa bir süre sonra sahafiye bir kitap haline geldi. İkinci cildin basılıp basılmadığı dahi anlaşılamadı; bilinmediğinden aranmıyor, bilip de arayanların şansı ise çok düşüktür. Ancak, yayınevi bu çalışmayı bir daha basmayı nedense düşünmedi. Kayıptır.

Bir rastlantı sayabilir miyiz? En azından yayıncıları için bunların okunması için ortamın hazır olduğu yönünde bir duygu oluştuğunun işaretleri var. Artık bunların okunacağı düşünülüyor. Ancak, 12 Mart darbesinin etkilerinin sınırlı kalması, bunların da etkilerinin sınırlı kalmasına yol açıyor.

Başka nedenleri de var: bütün bu dönem boyunca Türkiye solunun önüne koyulan Batı sol düşünce geleneğinin bir yenilgi döneminin izlerini taşıması, büyük bir yükseliş içindeki Türkiye solunun yönünü Che Guevera gibi daha militan

kaynaklara yönelmesiyle sonuçlanıyor.* Sığındıkları üniversitelerin güvenli ortamında ağır felsefi bir üslupla marksizm hakkında "ahkâm" kesen bu düşünürler için ortamın hazırlanması gerekiyor.

Ortamın hazırlanması ise 12 Eylül darbesinin arkasından mümkün olabiliyor. Bu döneme doğru solun yükselişi sona eriyor ve 12 Eylül tam bir bozgunla sonuçlanıyor. Marx ve Lenin okumanın suç ilan edildiği bir dönemde, her biri bir Avrupa üniversitesinde ders veren batı sol düşünce geleneğinden düşünürler için ortam hazırlanmış oluyor. Bunlar hem sakıncasız görünüyorlar, hem de yazılarının arka planına sinmiş yenilgi psikozu algılanmalarını yenilmiş sol için kolaylaştırıyor. Batı solunun yazarı P. Anderson bu kuşağın ortak özelliğini gizli bir kötümserlik olarak açıklıyor. Ne yazmış olurlarsa olsunlar koyu bir umutsuzluk bütün yazılarına siniyor. Türkiye solu bunları ancak koyu bir umutsuzluğa kapıldığında kabul edebiliyor.

Bu okuma biçiminin birikimi şudur; Türk solu felsefi bir soldur. Marks'ı bir filozof olarak algılar ve en sonuncu felsefe diyalektik materyalizm artık çözümleri nihai olarak bulmuş bir felsefe olarak döngüyü tamamlar.

Bu tarzın gelişmesinde başka faktörlerin de etkili olduğunu düşünebiliriz. Örneğin, düşünsel bir gelenek üzerine oturmayan ve geç gelişen Türk solu için felsefi tarz "açıklama"da kolaylıklar sağlamıştır. Tarihi ve toplumu felsefi ideolojiden ödünç alınmış terimlerle açıklamak her zaman olguları bulup onun üzerine bir açıklama inşa etmekten daha kolaydır. Bu

(*) "... İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Marksist teori neredeyse bütünüyle üniversitelerin eline geçti; üniversitelerse, hem dış dünyadaki politik mücadelelerden uzak durmak isteyenlerin, hem de bu mücadelelerden uzaklaştırılanların sığınağı ve sürgün yeri oldu. Bu dönemde Lukacs, Lefebvre, Goldmann, Korsch, Marcuse, Della Volpe, Adorno, Colletti ve Althusser üniversitelerde profesörlük düzeyinde görevler yüklendiler." P. Anderson, Batı'da Sol Düşünce, s.79

yüzden Türk solu felsefi ideolojinin terimleri ile bilimin terimlerini hep birbirini karıştırmış, örneğin felsefi madde kavramı ile fiziğin madde kavramını birbirinin yerine ikame etmeye çalışmıştır. Solun giderek daha fazla dinsel bir tutum içine girmesi bu karışıklık nedeniyle daha kolay olmuştur: Tıpkı İslamcıların her modern bilimsel yeniliğin Kuran'da olduğunu iddia etmesi gibi, sol da örneğin bir kuantum kuramıyla diyalektik madde kavramı arasında paralellik olduğuna inanmıştır.

Yapısı, birikimi, konumu ne olursa olsun alıcı Türk solu bunlardan genel bir iyimserlik ve büyük bir umutla ayrılabiliyor. Yazılanları ve kendisi için çevrilenleri hep kuşkuyla karşılamış olmaları bu kötümserliği ve umutsuzluğu anlamış olmalarından değil, Marksist geleneğin iyimser yapısına yakın olmalarındandır.

Güven vericidir ancak yeterli değildir. SSCB çöktüğünde siyasal iktisatla, "tarih bittiğinde" felsefe ile ilgili sorunlarımız olduğunu artık pratik olarak da anlamış durumdayız. Elimizde, Smith'in, Ricardo'nun, Kant'ın ve Hegel'in söylediklerinden ayrı ve ileri ne olduğuna artık karar vermek zorundayız. Salt felsefe, bizi ancak dine götürür çünkü ne kadar dünyevileşmiş görünürse görünsün aralarındaki ilişki ve birbirlerinin yerine geçebilme kabiliyetleri yüksektir. Belki bizim, solun, çok fazla bir dinsel topluluğa benzemesi bundandır.

VI.
BÖLÜM

İktisat İdeolojisi

"M. Proudhon'un garip bir biçimde, Avrupa'da yanlış anlaşılma bahtsızlığı var. Fransa'da iyi bir Alman filozofu diye itibar gördüğünden, kötü bir iktisatçı olmaya hak kazanmıştır. Almanya'da ise, en yetenekli Fransız iktisatçılarından biri olarak itibar gördüğünden, kötü bir filozof olmaya hak kazanmıştır... Biz aynı zamanda hem Alman ve hem de iktisatçı olduğumuzdan, bu ikili hatayı protesto etmek istiyoruz. Bu nankör çalışmada Alman felsefesini eleştirmek ve aynı zamanda ekonomi politik üzerine bazı gözlemler verebilmek için, sık sık M. Proudhon'u eleştirmeyi bir kenara bırakmak zorunda kalmış olmamızı okur anlayışla karşılayacaktır."

Karl Marx

Marx eleştiriden azade mi? Elbette değil; daha ilerisi, Marks'ı eleştirmeden onu anlamak da mümkün değil. Burada "eleştiri" bir anlama çabasını da içeriyor. Ancak burada eleştiriyi Marks"ın kullandığı anlamda da yöneltmek mümkün; bu da bir reddiye anlamına geliyor. Yapanlar var; bizde Hilmi Ziya Ülken bunu denedi. "Tarihi Materyalizme Reddiye" Marksizmi reddetmek üzere yapılan ve "sorununu" doğru yerinden yakalayan bir çaba olarak önümüzde duruyor. Eleştirmek isteyenler ciddiye almalıdır. CIA patentli "Tarihin Sonu" daha az ciddiyet taşımakla birlikte o da sorununu doğru yerden yakalıyordu. Marks reddedilecekse buradan reddedilmelidir; mümkündür. Ancak bu tür çabaları bir bilim kılıfının içine sığdırmak mümkün değildir; her ikisi de sınıfsal kinlerini zaten saklamıyor. Sözü geçen her iki çalışma da Marksizme sağdan girişilen bir taarruzdur ve destek gücü kapitalizmdir.

Tarihsel Materyalizm ya da liberal solun pek beğendiği Althusser'in deyişiyle bilim alanı, Marksizmin düşünce tarihine net katkısıdır. Felsefe ve siyasal iktisat da var ancak bu netliği bulmak mümkün değildir. Hâlâ tartışılıyor ve tartışmaya muhtaç. Bu nedenle eleştiriye tarihten başlayanların en

azından düşmanlarını tanıdıkları açıktır. Bir meziyet mi? Tanımak için bilmek gerekiyor. Hayatını bir tımarhanede noktalayan L. Althusser, Kapital üzerine yazdığında Kapital'i okumamış olduğunu büyük bir cüretle yazabilmiştir. Cüretinin karısını boğarak öldürmeye kadar götüren deliliği ile ilgisi var mı tartışmalıdır ama bu cüretin ardından onun hâlâ bir Marksist olarak ciddiye alınmasının daha cüretli bir iş olduğunu belirtelim. Şimdi Althusser tarzı Marksistliğin pek moda olduğu anlaşılıyor. Türkiye'de onu bir bayrak yapan sol liberaller, Althusser'in yönteminin bir etkisi var mı bilinmez, okumamayı bir alışkanlık haline getiriyorlar. Bu yüzden örnek veriyorum, "Ekonomizm" tartışması, daha doğrusu suçlaması buradan doğuyor ve bu tartışmayı inatla sürdürenler Marksı okumamakta inat ediyorlar. Yazdıkları okunuyor ve sıkıntının önemli bir kısmı budur. Sadece bu değil; şunlar da Marksı eleştirmek içindir: "Marx'ın komünist toplum ütopyası da iktisadi simgeselin egemen olduğu toplumsal tahayyül içinde yer alır. Marx'a göre 'komünizmin örgütlenmesi esas olarak iktisadidir'. Marx'ın bundan kastetdiği toplumsal birliği oluşturan koşulların maddi gerçekliğe uygun olarak tesis edilmesidir."[1] Budur, Marx'ı okumayınca onu maddi gerçekliğe uygun bir toplum tesisi önermesi de "iktisadi simgeselin egemen olduğu toplumsal tahayyül içinde" yer almaya yeterlidir. Peki ne olacak? Komünist toplum ruhani bir gerçeklik üzerine mi kurulacak?

Kesin bir doğru var: "İnsanların toplumsal pratiklerini her zaman ve her yerde doğal ihtiyaçlarla açıklamak indirgemecilik örneğidir."[2] İktisat üzerine yazan bir profesörümüzün yazdığı "ekonomizm eleştirisi" budur ve kesin bir doğrudur. Peki bunu kim yapıyor? Kim insanları doğal ihtiyaçlarına indirgiyor? Ahmet İnsel açıkça kimi düzeltmeye çalışıyor? Muhatabının Marx olduğu yönünde işaretler var; ancak bu iddiada bulunanın mutlaka iddiasını ispatlama gereği de var.

Evet Marks'ı eleştirmek mümkündür ve yapılmalıdır. Yapılırken yapandan eleştirdiği şeyi bilmesini beklemek ise hepimizin hakkıdır ve bu yazı bir hak arama yazısıdır. Diyece-

ğimiz, okumayanlar ve bilmeyenler eleştirilerinde daha ölçülü olmalıdır. Marx'a insanların toplumsal pratiklerini her yerde doğal ihtiyaçlarıyla açıklıyor, indirgemecidir demek için, Althusser de Ahmet İnsel de bunu göstermelidir. Göstermek için ise önce okumalıdırlar.

Mümkündür, ancak yeterince okuduktan sonra da Marks'ı, bizzat eleştirisini yaptığı iki noktadan eleştirmek mümkün değildir; bunu yapanların eleştiriden önce Marks'ı eleştirdiği şeyle özdeşleştirmeleri gerekmektedir ki bu sadece cahilliğe değil kötü niyete tekabül eder.

Marksist Felsefe

İlki felsefe alanıdır. Marksizmin büyük ölçüde felsefeden doğduğunu ve uzun bir süre onun dilini ödünç kullandığını unutmadan, Marksizmin felsefeye cepheden yapılmış en büyük saldırı olduğunu burada not edelim. "Alman İdeolojisi" Marx için felsefenin tümüdür ve bu ad altında o, ideolojinin tümü için "bilim lehine" (Althusser tarihsel materyalizm alanı için bu kavramı kullanmayı tercih ediyor) kalın bir sınır çizgisi çekmektedir. Bu çalışması ile Marx, bağrından çıktığı felsefe ile hadi düzeltelim "Alman İdeolojisi" ile bağlarını koparıp atmakta, kendini "felsefe olmayan bir felsefe" olarak yeniden kurmaya girişmektedir. "Marksist felsefe"nin sonraki seyri, bir kurtulma ve bir arınma harekatıdır.

Ayırıcı nokta bellidir, Marx hesaplaşmasını tarihin üzerine kurar: bunu yaparken felsefi ideolojiden değil "gerçek tarihsel insanlar"dan yola çıkar. O felsefeden kurtulmak için "insan"dan kurtulmak gerektiğinin bilincindedir. Bizi sınıflarla karşı karşıya getiren devrimci sıçrama budur; "insanın" tarihte karşılığı yoktur, insanın tarihi yoktur. Ona göre "Gerçek tarihsel insanlar" toplumda ve tarihte bu soyut kılık altında değil toplumda ve tarihte sınıflar, kastlar veya kategoriler olarak bulunmaktadır. İnsan ve giderek hümanizm bütün modern felsefelerin bel kemiği olduğu için eleştirinin bu noktadan başlaması şaşırtıcı değildir. Marksizmin bir "teorik anti hümanizm olması" bu nedenledir ve anti hümanist bir teoriye

artık felsefe denilmeyeceği açıktır. Bu nedenle o "felsefe içi bir tavır almaz", bu yüzden de ne idealisttir ne de materyalist, o derinliğine tarihseldir.

Bu açıdan teolojinin antitezi olan felsefe, kendi antitezi "tarihsel materyalizmi" doğurarak işlevini tamamlamıştır. Marx için ideal durumu böyle kodlayabiliriz. Mevcut durumdaki ortakyaşarlığa takılmamak için bu kodlama gereklidir. Felsefesi açısından Marksizm için olması gereken veya olması öngörülen gelişme budur. Ancak bu gelişmeden önce, felsefenin "devrimci bir görevi" hâlâ vardır; proletaryayı ortadan kaldırmak ve onu kaldırarak kendi varoluşunu gereksiz kılmak. Bu yüzden hiçbir materyalizm eleştirisi bir marksizm eleştirisine dönüşemez; bu yol kapalıdır.

Bu kadar net mi? Bulaşıklığın sürmesine neden olan vefa borçlarını biliyoruz. Vefa borçları ise ödenmiştir ve artık ciddiye alınmamalıdır. O çok bilinen deyimi tekrarlayalım: Evet Marx, Hegel felsefesini "ayakları üzerine oturtmuş"tur. Ancak ayakları üzerine dikilen Hegel felsefesi artık felsefe değildir. Borç şudur: "Hegel diyalektiğinin mistik yönünü, otuz yıl kadar önce, henüz moda olduğu bir sırada eleştirmiştim. Ama tam da Das Kapital'in birinci cildi üzerine çalıştığım sırada, kültürlü Almanya'da gevezelik eden hırçın, küstah ve bayağı (mukallitler) Lessing zamanında Spinoza'ya 'ölmüş köpek' diyen kahraman Moses Mendelssohn'un yaptığı gibi, Hegel'e saldırmanın tadını çıkartıyorlardı. Bu yüzden, ben, açıkça bu güçlü düşünürün öğrencisi olduğumu itiraf ettim ve hatta, değer teorisi bölümünde yer yer ona özgü ifade biçimlerine de kur yaptığım oldu."[3] Artık buradan bir felsefe çıkarmanın şapkadan tavşan çıkartmaktan daha zor olduğu görülüyor. Eski tartışmalara ve eski dinliliğe pek pirim vermeyen sol liberalizmin bu önermeyi anlamaya bizden daha yakın olduğunu hiç olmazsa pratik olarak biliyoruz. Onların yeni dinine uygundur ve kolay kabul edeceklerini umuyorum.

Marksist İktisadın Sırları

Tartışma açılabilir, ancak bu yazıda konumuz bu değil. Biz

eleştirinin elverişsiz olduğu asıl sorunumuza, iktisada dönelim. Burada daha net olduğumuzu biliyoruz.. Engels'in deyişiyle her ne kadar sistematik felsefe Hegel'den sonra olanaksız[4] ise de bu saptama felsefeye kapıyı büsbütün kapatmıyor. Felsefe dediğimiz bütün, sistematik felsefeden ibaret olmadığına göre en azından düşünmenin yasaları olarak diyalektiğe kapı açık bırakılmıştır. Bununla birlikte dünyayı ve tarihi felsefe ile bilmeye çalışmak Marksizmin yöntemi değildir; burası da açık. Olanaksızı deneyen Hegel'e duyulan saygı bundandır; sınırlarını zorluyor ve saygıyı hak ediyor. Siyasal iktisatta ise Marks'ın adına bir teori inşası ilkinden daha zordur, çünkü bu alandaki reddiye felsefedekinden daha açık bir dille yapılıyor.

Ancak Marx bir yana, marksizm için bunlar geçerli değildir. Bir restorasyon olduğu biliniyor. Bir "Marksist iktisat", Marks'tan sonra "emek-değer" teorisi etrafında yeniden kuruluyor. Ardından gelenler emek-değer teorisinin işçi sınıfının nasıl sömürüldüğüne bir yanıt olduğuna inanıyor ve başka şeylerle birlikte bunu Marks'ın adına yazmağa istekli görünüyor. Mevcut söyleme göre "Değerin yaratıcısı emektir" demek oluyor ve ne bilim ne iktisat için bunu söylemenin hiçbir anlamı bulunmuyor. Totolojidir, yeni bir bilgi vermeyen önermeler için kullanılıyor. Bir totoloji olmaması mümkün mü? Marks, ömrünü "emeğin" hiçbir değer yaratamayacağını anlatmaya adıyor: Dahası emek, siyasal iktisada göre de hiçbir şey yaratmıyor. Görülmemek istendiği için değil varsayımları ve kurgusu nedeniyle böyle bu. Emek, mevcut formüle göre üretimin herhangi bir girdisidir ve daha sürecin başında satıldığı için, yaratma eylemini gerçekleştirmesi mümkün görülmüyor. Marks'ın emek değer teorisine verdiği değerin, Hegel felsefesine verdiği değerle özdeş olduğunu söyleyelim. Marks, ararken en uç noktada bunları buluyor ve kendisini sınıra getirip bırakan bu yaklaşımlara hep vefa borcu duyuyor.

Aslında soruyu emek değer teorisinin daraltıcı alanından çıkarıp daha genel sormakta yarar var. İktisat nedir? Ya da

İnsel'in Marx eleştirisini kolaylaştırmak için soruyu şöyle soralım: iktisadın içine girmeden ve onun diliyle konuşmadan kapitalist bir toplumu nasıl ifade edebiliriz? Edebilir miyiz?

'İktisat nedir'e Engels"in cevabı şöyle: "...İktisat, nesneyi incelemez, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler; her zaman, nesneye bağlıdırlar ve nesne gibi gözükürler."[5] Demek ki iktisat dediğimizde zaten, toplumdan ayrılmış bir alanda konuşmuyoruz, bizzat toplumun alanındayız ve onu toplumdan bağımsızlaştıran siyasal iktisat nedeniyle nesnelerden konuşuyormuş gibi görünüyoruz. Görüntünün altında işleyen süreç ne peki? Bunun emek için açılımı şudur; emek, Marksist iktisadın bir kategorisi değildir; emek, "nesne gibi gözüken" bir sınıfsal ilişkidir. Burada, insanın bir yeteneği olan "emek gücü" nesneleşmiş ve "emek" biçimini almıştır; oysa gerçekte, insandan bağımsız bir "emek" yoktur.

Siyasal iktisadın o ünlü formülü ancak böyle bakıldığında anlamlandırılabilir. Yoksa düpedüz doğanın bir parçası olan toprak, başlangıçta hiçbir yaratıcı yeteneği olmayan sermaye ile kol kola girip, emeği de yanlarına alarak üretimi nasıl gerçekleştirebilir? Toprak, toprak sahibinden, sermaye sermayedardan ve emek ücretli işçiden bir kez ayrıldı mı biz iktisadin alanına, bu tepetaklak aleme adım atmış oluruz. Ve en nihayet bu tepetaklak alemi ayakları üzerine doğrultan da yine Marks'tır. Buna rağmen onu bu tepetaklak alemin uzantısı gibi göstermek mümkün değildir, eleştirinin olanaksızlığı buradan geliyor.

"Bir malın değişim değerini o malın üretiminde kullanılan emek miktarı belirler"; emek değer teorisinin devrimci yanını kısaca böyle özetlemek mümkün. Adam Smith bu sonuca, toprağın ve üretim araçlarının henüz özel mülk olmadığı, toplumun ilkel ve vahşi safhasını düşünerek varıyor. Kurgu oldukça basit; özel mülkiyet yoksa emeğin ürünü emeğe aittir ve bu ürünler birbirleri ile değiştirilirken üretimlerinde kullanılan emek miktarları tayin edici olur.

Emek Değer Teorisine Değer mi?

Ancak, Smith'in unuttuğu küçük bir ayrıntı vardır: Özel mülkiyet yoksa bir kategori olarak emek de yoktur. Emek, tıpkı sermaye gibi bütünüyle modern bir olaydır ve bir soyutlama olarak emeğin kurgulanabilmesi için, önce insanların bir kısmının insanlığından soyutlanması gerekir. İngiliz Sanayi Devrimi koşullarını düşünün, bu soyutlanmanın tarihi oradan başlar. "Çıplak ve özgür" olması anlamında emekçi bu devrimin ürünüdür. En nihayet emek ve emekçi, insanların bir bölümünün emek güçlerini satıp üretim araçları ile ilişki içine girene dek emek gücünü üretken bir biçimde uygulamasının imkansızlaştığı koşulların ürünüdür ve bu koşullar özel mülkiyetin modern biçimi ile birlikte oluşmaya başlar.

Bu yoksunluğun hüküm sürdüğü koşullarda emeğin üretimde nasıl bir rol üstlendiği tayin edici değildir; değerin yaratıcısının emek(çi) olması ona bir üstünlük vermemektedir. Bunun tersi de doğrudur; toprağın veya sermayenin bir değer yaratmıyor oluşları onların tayin edici rollerini değiştirmez.

"İktisatçı" Marks'tan bize kalan ilk ders budur: Emek diye adlandırdığımız şey, emekçi insanın bir yeteneğidir; oysa iktisat insan emeğini, emek adı altında nesneleştirerek üretim sürecinin pasif bir girdisi haline dönüştürmektedir.

Bu nesneleşme nedeniyledir ki bir insan etkinliği olan emek, başka nesnelerle, toprak ve sermaye ile eşleştirilmektedir. Sonuç olarak, belli bir tarihsel oluşum içindeki toplumsal ilişkiler nesneler arasındaki ilişkiler gibi görünmektedir; şeyleştirilmektedir. Marks'ın deyişiyle, emek tek başına ele alındığında düpedüz bir hayalettir, bir soyutlamadır ve karşılığı yoktur.[6] Böylece önümüzde belirmeye başlayan kurguda toplumun bir simyacı imbiğinden geçirilerek taşa dönüştürüldüğüne şahit oluyoruz; toplumsal faaliyetin topluma egemen olması ve onu kendisine tabi kılması bu bilimin varsayımıdır.

Öyleyse Simyacıların taşa dönüşmüş toplumunu, doğal ihtiyaçlarından değil ama bu ihtiyaçların büründüğü imbiklenmiş modern biçiminden yalıtarak artık tartışamayız. Tartışamayız çünkü bu yeni üretim tarzının yol açtığı devrimci sıç-

ramayı anlamadan ne Robespierre'i ve ne de Kant'ı anlama şansımız yoktur. Her ikisi de bu devrimin çocuğudur ve biri kılıcıyla kıralın kellesini uçururken, diğeri felsefesiyle Tanrınınkini uçurur. Ve biz eski dinliler (Ahmet İnsel sınıftan söz edenleri böyle niteliyor) bu belirlemeye hâlâ şapka çıkarmaya hazırız.

İlerleyelim, ne diyor Marx? Emek değer teorisi dahil, iktisadın bütün kurgusu bu tepe taklak toplumsal üretim sürecini ele veren sermaye-kar, toprak-toprak rantı, emek-ücretler formülasyonudur. Formülasyonun bütün sırrı ise onun dışında bırakılmış bir şeyde, özel mülkiyettedir. Dolayısıyla Marx bize tartışmaya bu formülden değil, varsayımından başlamayı önerir. Hepsi, bu nesneleşme, bu tepe taklak alem özel mülkiyet üzerinde ayakları üzerine dikilmektedir.

Bu formülden yola çıkarak, kendisi de bu formülün bir parçası ve ürünü olan emeğin sömürüldüğünü söylemek, demek ki Marksist olmaya yetmiyor. Sömürü bu formülün, bu yapılanışın ürünü değildir; bu formül daha işin başında "özgürlüğü" varsaymaktadır, sıkıntı budur. "Özgür emekçi" yoksa bu formül de yoktur. Eşitlik ise daha sonra, dolaşım alanı aracılığıyla ortaya çıkar; özgür emekçi ki bu muhtaç biri olduğunu da varsayar, ancak dolaşım alanında bir para sahibi olarak, bir alıcı veya satıcı kimliğinde, sonsuz sayıda dolaşım odaklarından biri olarak işçi belirlemesini yitirir ve sermayedarla eşit olur. Dolaşım alanında sınıfsal kimliğin geçerliliği yoktur. Görüldüğü gibi en ulvi değerlerin de bayağı nedenleri vardır: Burjuva devrimlerinin "eşitlik ve özgürlük" sloganlarının bu bayağı kökeni onun devrimci değerine de bir halel getirmemiştir. Bunların sahte olduğu söylenemez, dolaşım alanı gerçek bir özgürlük ve eşitlik alanıdır. Bunların ulvi anlamları, maddi bağlantıları silikleşip büsbütün görünmez hale gelmeye başladıktan sonra ortaya çıkmaya başlar. Görüldüğü gibi mesele bir "tahayyül" sorunu değildir: Yoksa mason locaları istediği için insanların burjuva anlamda eşit ve özgür olduğuna inanmamız gerekmez mi?

Marx'ın iktisada yönelttiği eleştiri, demek ki onun mantık-

sız oluşu ile ilgili değildir. İktisat verili çerçevesi içinde mantıklıdır. Emek karşılığını ücret olarak aldığına göre, üretim süreci sonucunda meydana gelen artışın sermayeden doğuyormuş gibi görünmesi doğaldır. Buna itiraz etmek ve değerdeki artışın emekten kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür; ancak bu tez de verili koşullarda diğerinden daha tutarlı veya mantıklı değildir.

Sermaye-toprak-emek; bunların her birinde toplumsal ilişkinin bir yüzü temsil edilmektedir. Sermayenin sermayedardan, toprağın toprak sahibinden ve nihayet emeğin emekçiden ayrılması üretim sürecinin toplumdan ayrılmasının ve onun karşısına dikilmesinin bir tezahürüdür. Böylece, toplum sınıfsal ilişkilerin gerçek beliriş alanından ayrılarak, soyut, ve bu yüzden de özgür ve birbirleriyle eşitlenebilecek hale gelen insan için uygun hale gelir. Sınıfları ortadan kaldırmadan mümkün olabilecek eşitliğin sırrı budur.

Buradaki soyut insan "tahayyülü" de bizi felsefenin alanına götürür. Evet felsefenin en önemli kavramlarından birinin daha bayağı bir kökeni olduğunu görmüş bulunuyoruz. Modern felsefenin bütün sihri bu soyut insan tahayyülündedir; o, bağlı bulunduğu (evet bağlı bulunduğu) sınıfla ilişkiye "insan" kavramı dolayısıyla girdiği için, işçi sınıfını da kapsayabilmiş, bu kavram içinde eritebilmiştir. Hepsinin, bütün felsefelerin ortak çıkış noktaları olan insan, onun hem burjuvaziye bağlanmasını, hem de diğer sınıflar adına da konuşabilmesini mümkün kılmıştır. Onun erdemi de mevcut dar kafalılığı da ancak böyle açıklanabilir: "O 'Gerçek tarihsel insanlar' diyeceğine 'insan' der. 'İnsan' dediği, gerçekte 'Alman'dır."[7] Filozofun insanı, kafadaki kastları ortadan kaldırarak bağlılıktan kaynaklanan köleliği ortadan kaldırır, ama bunu bütün tarihin kaynağı yaparak başka bir köleliği mazur gösterir. Modern felsefedeki insanın tarihi yoktur, ortaçağda nasılsa şimdi de öyledir, antik çağda nasılsa şimdi de öyledir, değişmez, katı ve filozoftur. Görüldüğü gibi karmaşık felsefi önermelerin de bayağı birer kaynağı vardır. Ancak elbette felsefe, din, ideolojiler bir kez oluştular mı, köklerinden

uzaklaşır, kendi üzerine yığılır ve kaynağını bulup göstermek gitgide daha da güç bir iş haline gelir.

Böylece, efendisine tabi, kendisi bizzat bir mal olan uşağın yerini, mübadele ve dolaşım alanında bir dolaşım odağı, alıcı ve satıcı rolünden dolayı kişilik kazanan modern bir sınıf alır. Gerçekten de kendi öncülerinden farklı olarak bir "insan" olan işçi hem özgürleşmiş, hem de hiç olmazsa pazarda, piyasada efendisi ile eşit olmuştur. "Her iki taraf da bir 'Kişi'dir. Aralarındaki biçimsel (resmi) ilişki, eşit ve özgür mübadelecilerin ilişkisidir. Bu biçimin bir yanılsama ve de aldatıcı bir yanılsama olduğu hususu, hukuki ilişki açısından bakıldığında, tümüyle dışsal bir konudur."[8]

Şimdi, emekçi bir kişilik kazanarak diğerleriyle eşitlendiğine göre, eski ayrıcalıklarının yerini hukukun alması için hiçbir engel kalmamıştır. Bu hukuk, bir kast adına, ayrıcalıklı bir sınıf adına değil, genel ve soyut kişilik adına hareket ederek dayandığı sınıfın ayrıcalıklarını güvence altına alabilir. Burjuva hukukunun ayrıcalıkları ortadan kaldırması zorunludur. Burjuva hukuku, bu maddi ve bayağı temeli nedeniyle, ancak bütün ayrıcalıkları ortadan kaldırarak, burjuvaziyi ayrıcalıklı bir konuma getirebilir. Burjuva hukukunun kaynağı görüldüğü gibi dolaşım alanıdır ve istenirse buna "ekonomizm" de denilebilir.

Ama ne yazık, karşı karşıya olduğumuz sorun sonuna kadar pratiktir, işlemek için ne benim ne de Ahmet İnsel'in "tahayyül"üne ihtiyaç duymamaktadır. Öte yandan, bunlar bizlerin tahayyüllerini de sınırlandırmaktadır; iktisadı bu duruma getiren koşulları ortadan kaldırmadan onu tahayyülde ve eleştirerek ortadan kaldıramadığımız için çağımızın çocuğuyuz biz. Ne yazık, uzun bir süre iktisadın diliyle konuşmak zorundayız.

Yeniden emek değer kuramına dönelim: Bir üretim koşulu olarak emeğe, somut biçimi içerisinde değerin yaratıcısı rolünü yakıştırmanın bu kurguyla çelişen bir yanı yoktur. Değerin yaratıcısı olarak emek, en başında hiç kuşkusuz somut biçimi olan ücretli emekten farklı olmak durumundadır. Üre-

timin iktisadi bir faaliyet olmaktan çıkıp, bir insan etkinliği haline geldiği koşullarda değeri yaratacak olan emektir. Ancak burada da emek ücretli emek değildir; iktisadi bir kavram değildir.

Emek, ücretli emek olarak bir kez kabul edildikten sonra, toprağın ve sermayenin de, emek koşullarının doğal biçimi olarak görünmesi gerekir. Böylece, Marx'ın avukatlık ücreti ile kırmızı pancar ve müzik arasındaki ilişkiye benzettiği bir ilişki kurulmuş olur. Sermaye ve toprak bu ilişkide ayakları üzerine dikilir ve üretimden paylarını ister.

Devam edelim, kapitalist üretim tarzında ve onun egemen kategorisi olan sermayede, bu büyülü ve gizemli alem daha da gelişir, emeğin bütün toplumsal üretici güçleri, emekten değil, sermayeden ileri geliyormuş gibi göründüğü için, sermaye çok gizemli bir hal alır. Ardından dolaşım süreci işin içine girer ve sermayenin bütün kısımları üretim tarzının gelişmesi ölçüsünde değişir. Dolaşım alanında, değerin yaratıldığı başlangıçtaki koşullar tamamen arka plana itilir. Üretim sürecinde kapitalist, aynı zamanda hem meta üreticisi ve hem de meta üretimi yöneticisi olarak hareket eder. Bu yüzden, bu üretim süreci ona hiçbir şekilde, artık-değer yaratma süreci olarak görünmez. Burada değer, üretim sürecinde doğmasına karşılık, ancak dolaşım sürecinde gerçekleşir. Değerin ortaya çıkması için para biçimine dönüşmesi şarttır. Bu yüzden değer, yalnız dolaşımda gerçekleşiyor gibi görünmekle kalmaz, fiilen de ondan doğuyormuş izlenimini verir.[9]

Özetleyelim;

-İktisadın tarif ettiği üretim belli bir tarihsel döneme ve topluma özgüdür. Dolayısıyla iktisat bu sınırlılığı nedeniyle de bir bilim değildir.

-Burada tahakküm mekanizması, karmaşıklaşmıştır: piyasa ve dolaşım aracılığıyla bir özgürlük görüntüsü oluşmuştur.

-Sömürü bu sürecin kendisinde değil, süreci yaratan koşul-

larda saklıdır. İşçi sınıfı sömürülüyor, çünkü üretim alanında özgür değildir. Sömürü, onun doğa ve toplum içindeki konumuyla ilgilidir.

-İktisadın da bütün sırrı varsayımında, özel mülkiyettedir. Özel mülkiyet ise iktisadın ilgi alanı dışındadır.

-Bu bakış açısından, emek-değer kuramının söylediklerinin bir tehlikesi yoktur; söylemedikleri daha tehlikelidir.

-Ve nihayet bu formüller düzeltilmeye açık değildir. İktisadi mantık kökünden reddedilmelidir.[10]

Öyleyse Marx'ta ne bir ekonomi teorisi vardır, ne de ondan böyle bir teori üretmek için açıklık. Bu yüzden Marksist iktisat eninde sonunda bir restorasyondur; yıkmayı değil düzeltmeyi hedefler.

Oysa Marx'ın itirazları bir disiplin olarak iktisadın varoluşunu imkansız kılar. Bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının damgasını taşıyan bu formüller irrasyoneldir, sermayedarların günlük işlerini yürüttükleri hayali biçimlerin dogmatik bir yorumudur. İktisat bu irrasyonalizme mantık yüklemek gibi bir iki yüzlülükle maluldür; bir bilim olarak kutsanmıştır, çünkü belli bir sınıfın çıkarına hizmet etmektedir. İktisat varoluşunu sınıfsal geçerliliğine borçludur.

Bütün bu sürecin -üretim-tüketim-bölüşüm-mübadele- toplumdan soyutlanmış olarak kavranması ve teknik bir süreç olarak tanımlanması, toplumun ekonomiye tabi kılınmasının bir sonucudur. Burada üretim üretim içindir, üretimin toplumsal ve bireysel ihtiyaçlarla ilişkisi kalmamıştır. Dolayısıyla kelimenin yalın anlamında bir "üretim tarzı"yla karşı karşıyayız biz; burada toplum, üretim tarzının bir sonucu olarak oluşur. Mevcut durumu inorganik olanın organik olana tahakkümü olarak da tarif edebiliriz. Kapitalist üretim toplumu dağıtır ve dağıtılarak yalıtılmış bireyleri ekonominin gereklerine göre yeniden organize eder. Ve bu üretim tarzının tarihi ancak eko-

nominin diliyle tarif edilebilir. İşte bu yüzden "belirli bir tarza göre bir üretici faaliyette bulunan belirli bireyler, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilere girerler."[11] Ve insanların tasarımları, düşüncesi ve zihinsel ilişkisi, burada onların maddi davranışlarının dolaysız anlatışı olarak kendini gösterir."[12] Burada "ekonomizm", teorinin bir keyfiyeti değildir; ekonominin belirleyiciliği bir durum saptamasıdır ve saptama bizzat bu belirleyicilikten kurtulmak içindir.

Emek-değer kuramı, bizi iktisadın çıkış kapısına getirip bıraktığı için önemlidir; fazlası zorlamadır. Bu kuram açısından Smith'in varsayımına yazının başında değinmiştik. Bu bilimin kurucularından Ricardo'nun katkısına da burada değinelim. Ricardo, kendinden sonra gelenlere ilham verecek bir ayrım yaparak üretimle bölüşümü değişik yasalar çerçevesinde ele alıyor. Buna göre üretim ve fiyat belirlemesinde emek-değer kuramı yardıma çağrılıyor. Bölüşümde ise üç üretici faktörün yarattığı ürünün, bu faktörler arasında bölüşülmesi geçerli. "İktisatçılar ve İnsanlar" adlı çalışmaya göre bu yaklaşımın evrimi şöyle: "J.S. Mill bu ayrımı devraldı ama üretim yasalarını, müdahale edilmemesi gereken doğal yasalar saydı ve bölüşümü iktisat için tek alan bıraktı."[13]

Buğra, 19. yüzyılın sonunda, nesnel emek-değer kuramı yerini öznel fayda kuramına bırakırken, iktisadın yalnızca maddi zenginlikle ilgili bir disiplin olmaktan çıkıp, genel bir seçim kuramına dönüştüğüne dikkat çekiyor. Doğal olarak "bencil ve rasyonel" bir birey bu kuramın en önemli varsayımı. Rasyonel, çünkü faaliyetlerinde en çok faydayı ve karı sağlamak üzere uygun araçları seçmekten başka bir şey düşünmüyor. Bir piyasa toplumu şartlarında tahayyül edilebilecek homo economicus böyle doğuyor. Homo economicus, sermayedarın soyutlamasıdır.

İktisadın psikolojiye dayanmaya çalışması onun konumunu da ele veriyor. Bu gelişimin en uç noktası olan "marjinal devrim", ilginç bir tarihte 1870'li yıllarda başlıyor. İşçiler Paris'te barikatlara koşarken bu devrimin öncüleri Jevons ve

Menger buluşlarını dolaşıma sokuyor. Koroya Wallras'ın katılması ise biraz daha sonra 1874'de gerçekleşir; çalışmasına bulduğu ad "Saf İktisadın İlkeleri"dir. William Stanley Jevons bu bilimin evrimine damgasını vuran korkuyu şöyle anlatıyor: "Sayıları gittikçe artan ve örgütlenen işçi sınıfı siyasal ve ekonomik özgürlüğümüzün gelişmesini durdurmaya yönelebilir. Bu yüzden emeğin hiçbir biçimde değer yaratmadığını ortaya koyan bir kavram geliştirmeliyiz." Bu kadar.

Bu giriş, Marksizm ile "indirgemecilik" ve "ekonomizm" arasında kurulan bağları tartışabilmek için bir zemin yoklaması için gerekiyordu. Son yıllarda gelişen ve kuşkusuz sevindirici olan "iktisat ideolojisi" ve elbette bir "iktisadi akıl" eleştirisinin karşısına kapitalizmle birlikte Marksizmi almasının gerektirdiği bir zorunlu girişti bu. İnsanların nasıl ürettikleri ile nasıl düşündükleri arasında kurulan bağ sosyal bilimlerin kaderini değiştirmiştir; bunu teslim edeceğiz. Sorunlarımız bu etkileşimin nasıl kavrandığı ile ilgilidir ve bizim taraf da dahil dar kafalılar her zaman olmuştur. Görülüyor: ama Marksist olduğunu sanan dar kafalılar üzerinden yürütülen bir tartışmayı protesto etme hakkımız var; burada filozoflar felsefe, iktisatçılar ise bir iktisat teorisi buluyor ve biz tarihçi olduğumuz için her ikisini de protesto ediyoruz! Dolayısıyla o filozofça buluşu burada düzeltiyoruz; "ekonomizm" bir akıl ve ideoloji ürünü değildir; doğallıkla burada da akıl ve ideoloji, maddi koşulların bir tezahürü olarak beliriyor.

Gorz, Buğra ve İnsel

Tartışmayla ilgili bazı kaynakları sıralayalım: Fransız gazeteci yazar Andre Gorz'un "İktisadi Aklın Eleştirisi", Ayşe Buğra'nın "İktisatçılar ve İnsanlar"ı ve Ahmet İnsel'in "İktisat İdeolojisinin Eleştirisi". Bunlardan ilki tanıtımı "Elveda Proletarya" ile yapmıştı, işçi sınıfının rolünden kuşkulandığı açıktır. Ayşe Buğra, romancı Tarık Buğra'nın kızı ve Osman Kavala'nın eşidir, solculuğu hakkında bir bilgi bulunmuyor. Ahmet İnsel ise hem Birikim dergisi, hem de onun haftalığı sa-

yılabilecek Radikal gazetesi ekinde "muhalif" konumunu sürdürüyor. İnsel, işçi sınıfına Gorz gibi yüksek perdeden bir elveda çekmemiş olsa bile satır aralarında kuşkusunu belirtmekten geri durmuyor. Hakkıdır. Ancak, itirazlardan en zayıfının en muhalifine ait olmasını şaşırtıcı buluyorum, okumama ithamı da onunla ilgilidir.

Ayşe Buğra'nın artık alanında bir klasik sayılması gereken ve "yönteme" ilişkini saptamaları bir yana, Gorz'un iktisadi akıl eleştirisi yerindedir; Hem kapitalizmin boş zamanı işgal etmesi gibi "yeni" gelişmeleri çalışma ütopyası ile birlikte tartışması hem de sanayi üretiminin işçi sınıfı tarafından sahiplenemeyeceği yönündeki önerileri çok önemlidir: Elveda merhaba ikileminden çıkarıp tartışmalıdır.

Gelelim İnsel'e; yazarımız, sınıfla ve sosyalizmle ilgisi asgari düzeyde olan ÖDP'yi şu terimlerle eleştiriyordu: "Dayanışmaya yapılan vurgu özgürlük kadar önemli. Ama bu bir geçici modanın ifadesi mi, belli değil? Dayanışma kavramının, emek, çalışma, devrim gibi kavramların önüne geçmesinin anlamı ve bunun sonuçları gerçekten ölçülüp değerlendirildi mi, bilemiyorum. Ama ilk elde gözüken, dayanışma kavramının, geleneksel sosyalist söylemin sınıf dayanışması kavramına gönderme yapıyor olması. Bu ise klasik sosyalist tahayyülün işçici ve toplumu iktisadiyat perspektifi dışında göremeyen iktisadiyatçı bakış açısının geleneksel ifadesi demek."[14] İnsel, sınıf kavramının çağrıştırılmasının bile bizleri ister istemez iktisadiyatçı yapacağını belirtiyor ve bu ona göre "eski dinli" olmamıza yetiyor.

Peki İnsel'in yeni dininin söylediği ne? Biz ne söylersek bu iktisadiyat suçlamasından kurtulabiliyoruz, ve gerçekten nedir bu tahayyül sorunu?

"İktisat İdeolojisinin Eleştirisi" problemimiz hakkında bazı tanımlar veriyor. Şöyle: "İktisat pratiklerinin, insanların dışında bir nesnelliğe dayandığı inancına iktisadiyat, ya da meta fetişizmi adını verebiliriz."[15] İnsel, Ayşe Buğra'nın çalışmasına atıfta bulunduğuna göre, okumuş olması gerekiyor. Buğra, bunun 18 ve 19. yüzyıl boyunca geliştiğine dikkat çekiyor.

Yani "iktisat pratiklerinin" insansız bir nesnelliğe dayandığı inancı bizzat kapitalizmin gelişmesi ile eşzamanlıdır. İnanç sorunu değildir, bu maddi alemi bizzat piyasanın yarattığına yazının başında değinmiştik. Ancak iktisadiyat ile meta fetişizmi arasında kurulan eşanamlılığı doğrulamak biraz güç. Meta fetişizmi, bu tepe taklak üretim düzeninde metaların sihirli bir hal alması anlamına geliyor ve bizzat İnsel'in "iktisadiyat" dediği sürecin bir ürünü oluyor. Üretici insanın üretim süreci üzerinde kontrolünün olmamasındandır ve bu "iktisadiyat" sürecini zaten varsayıyor. İki farklı şeydir. Bu anlamda "iktisat toplumu" da bizzat kapitalizmin karşılığıdır; bu da İnsel'e göre "İktisat ideolojisinin üzerinde egemen olduğu, toplumsal ilişkileri belirlediği toplum"[16] anlamına geliyor. Ancak burada da ilişkiler tepe taklak ediliyor; iktisat ideolojisinin egemenliği için "iktisadi bir toplum"un varlığı gerekiyor. Piyasa, pazar, mübadele yoksa, özgür emekçiler yoksa "iktisat ideolojisi" de ne yazık ki olamıyor. Sevindirici yanı, anlatımdaki karışıklıklarla birlikte kapitilizmin eleştirilmeye çalışıldığı görülüyor.

Ancak buradan yola çıkarak Marksizmi de aynı terimlerle eleştirmenin bir miktar sıkıntı yarattığı anlaşılıyor. Güçtür; çünkü toplumu ekonomiye tabi kılan bir sistemi eleştirip, ekonomiyi topluma tabi kılmayı "tahayyül" eden bir düşünürü aynı terimlerle eleştirmek için ya bütün iktisadi süreci unutmuş olmak ya da daha kötüsü bütün bu süreci hiç bilmiyor olmak gerekiyor.

Şöyle diyor: "Bu nedenle (İktisadın gerçekliğinin sona ereceğini hatırda tutması nedeniyle -O.G.) Marx'ın komünist toplum ütopyası da iktisadi simgeselin egemen olduğu toplumsal tahayyül içinde yer alır. Marx'a göre 'komünizmin örgütlenmesi esas olarak iktisadidir'. Marx'ın bundan kastettiği toplumsal birliği oluşturan koşulların maddi gerçekliğe uygun olarak tesis edilmesidir."[17] "İktisadi simgeselin egemen olduğu toplumsal tahayyül içinde yer almak." suçlama bu oluyor ve bu karmaşık cümle herhalde "Marx iktisatçıdır" demek için kuruluyor.

Dememesi gerekiyor; çünkü hiçbir şey üretmeyen bir toplum tahayyülü İnsel dahil henüz yapılamamış bulunuyor. Bu yüzden komünizmde de toplumsal birliği oluşturan koşulları "maddi gerçekliğe uygun olarak" tesis etmek gerekiyor. Çünkü aylak filozoflar dışında hiç kimse karnını sırf "tahayyül" ederek doyuramıyor.[18] Dememesi gerekiyor, çünkü Marx, iktisadın insansız nesnelliğini var eden koşulları dinamitledikten sonra toplumun bir yeniden kuruluşundan söz ediyor. Piyasa toplumu ile komünizmi karıştırmak, bu eski alışkanlık yeni dinlilere yakışmıyor.

Felsefi ideolojiden ödünç almak felsefenin hastalığıdır; İnsel iktisat yazıyor görünmesine rağmen felsefenin hastalığına takılıp kalıyor. Dünya tarihinin düşüncede olup bittiği çağı Marx kapattı, artık açmak mümkün değildir. Tarihin kendisinde bulup gösterme gereğimiz var: "Fikirlerin, tasarımların ve bilincin üretimi, ilkin doğrudan ve dolaylı bir biçimde insanların maddi faaliyetine ve maddi ilişkilerine bağlıdır."[19] Bizimki de İnsel'in ki de böyledir.

Ve bir yasadır; maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, zihinsel üretimi de belirler. Dün olduğu gibi bugün de böyledir bu. Bu açıdan nasıl ortaçağda teolojinin zihinsel üretimin diğer alanlarına egemen olması, kilise babalarının maddi üretimi elinde bulundurmasıyla örtüşüyorsa, modern çağda teolojinin bu rolünü felsefenin üstlenmesi burjuvazinin maddi üretim araçlarını ele geçirmesi ile örtüşür. Belirleme budur, Ortaçağ'da teoloji, kilise babaları sınıfının Tanrısal bir otoriteye dayandırdıkları sınıfsal egemenliklerinin düşünsel ifadesi ise, felsefe de burjuvazinin dünyevi otoritesinin, iktisadi gücünün ifadesidir. Ortaçağ, insanla doğa arasındaki ilişkinin niteliğini Tanrı aracılığıyla açıklarken, burjuvazinin Novus Ordo Seclerum'u bunu felsefi bir biçimde açıklar ve Tanrının yerine insanı, soyut insanı koyar. Ortaçağ'ın Tanrıya devrettiği öznel üretken güçleri ona iade eder. Felsefe, devrimci olduğu ölçüde dünyevi, tutucu olduğu ölçüde dinseldir; o bu yüzden, dayandığı sınıftan aldığı bu özellik yüzünden teolojiyle bağını asla koparamamıştır. Marksizm de tutuculuğu öl-

çüsünde içinden çıktığı ve reddettiği kültürel alanlarla bağını sürdürme eğilimi içinde olmuştur. Ama işte, bunlar tarihin istenmeyen çocuklarıdır; bu belirleme ortadan kaldırılmadan bu devrim tamamlanamaz.

Ne diyor İnsel: "İnsanların toplumsal pratiklerini her zaman ve her yerde doğal ihtiyaçlarıyla açıklamak indirgemecilik örneğidir. İnsanlık tarihinin hiçbir döneminde bu olmamıştır."[20] Doğrudur elbette, ama burada "doğal ihtiyaçlar"dan daha karmaşık bir sorunla karşı karşıyayız biz. Burada, İnsel'in tarifiyle değil ama kastından anladıklarımızın her çağda olduğunu göstermiş olmayı umuyorum. Reddiye ise, insani ilişkileri şeyleştiren gelişmeyi ortadan kaldırmıyor; burada asıl sorun insanların nasıl olup da emek kılığına, toprak kılığına, sermaye kılığına girdiğini, nasıl buna razı olduğunu açıklamaktır. Ücretli çalışmanın, insanı ta derinlerinden nasıl sarstığını, onu nasıl insan kimliğinden soyutlayıp bir şey haline getirdiğini açıklamaktır. İnsansa insan, ücretli çalışmanın verdiği açıyı düşünmeyenler, hissetmeyenler artık insandan konuşmamalıdır.

Peki bu indirgemeciliğe itirazdan ne çıkıyor? İnsel'e göre efendi-köle ilişkisinde esas olan kölenin efendisini Efendi olarak tasarlamasıdır.[21] burada da "tasarı" ancak iş işten geçtikten sonra oluşuyor. Köleci mülkiyet olmasa bu tasarı neden yapılsın? Kaldı ki bu tasarıya direnenlerin başına neler geldiğini biliyoruz. Pax Romana, o tasarıyı parçalamak üzere kitlelerin harekete geçtiği bir zamanda kuruldu; akıttıkları kan hâlâ kurumamıştır. İmdada İsa Mesih yetişti.

İndirgemecilikle suçlanan Marx'ın daha işin başında yazdıklarını hatırlayalım: "Dinsel sıkıntı bir yandan gerçek sıkıntının ifadesi, bir yandan da gerçek sıkıntıya karşı protestodur. Din, aklın içinden atıldığı toplumsal koşulların ruhu olduğu gibi, ezilmiş yaratığın iç çekişidir, taş yürekli bir dünyanın ruhudur da."[22] İsa Mesih, hesabı ertelemiş, acıyı katlanabilir kılmıştır. İşte bu yüzden bir afyondur o, bu aldatıcı mutluluğun ortadan kaldırılması, halkın gerçek mutluluğunu talep etmektir. Bunlar, hepsi eninde sonunda bir indirgemedir.

İnsel, bütün bunları bir tasarım veya tahayyül sorununa indirgeyerek, gecikmiş bir İsa Mesih rolüne soyunuyor. İktisadın varlığı da bu tasarıma bağlı, piyasa iktisat tasarladığı için işliyor.[23] Yani artık ücretli işçi haline gelmiş modern köleler modern efendilerini tasarlayınca süreç başlıyor. Peki ücretli işçiyi kim tasarlıyor?

Tarih bu tasarımı yapacak bir tek kuvvet tanıyor; aylak filozoflardan önce özel mülkiyet vardı. Ve bu en çok, her şeyi tahayyülde yaşadığını sananlar için geçerlidir.

Liberal sola, "İşçi sınıfının İncil'ini" okumalarını öneriyorum. Peygamberlerinin ya eski bir otomobil pazarlamacısı ya da bir silah tüccarı olduğunu öğreneceklerdir.

VI.
Bölüme Ek

Hayalet

Emperyalist kapitalist sistem tarihinin en derin bunalımı ile karşı karşıya; iktisadi olarak mevcut dinamikleriyle aşamaya sınırlara gelip dayanmış, kendi iç savaşında yönetsel merkezinde vurulmuş. Bu sistem düşmanını yitirmiştir ve artık yaşaması için bir gereklilik kalmamıştır; işte, ölümün soğuk eli bir kez daha yaşayanın yakasına yapışıyor ve zafer çığlıklarının şaşkınlığı geçmeden o esmer Yahudi'nin savurduğu kurşunların hedefi en can alıcı yerlerinden vurduğu bir kez daha anlaşılıyor.

Bu hayalet korkusunun arkasında yatan neden ölümün kapıya dayandığının hissedilmesidir; Marx'ın hayaletidir bu ve dünyanın her yerinde zincirleri dışında da kaybedecek şeyi olduğunu zannedenlerin zincirlerinden başka her şeyini bir anda kaybedeceğini görenlerin hayaleti... Amerikan Way of Life'ı paramparça edilmiştir ve dünyayı, duvarları paradan bir tımarhaneye çevirenler, şimdi o kabusla bir kez daha karşı karşıyadır.

Aynı kabustur bu, 1800'lü yılların ikinci yarısında Avrupa'nın başına musallat olan o "hayüla", yeniden ayakları üzerinde dikilmiş, onun pratik tezahürü saydıkları sosyalizmleri

yenmenin kuşkusuz güveni içinde bütün dünyayı yönetmenin ve karşılarına çıkan bütün güçleri yerle bir etmenin düşünü görenlerin gözleri yuvalarından dışarı uğramıştır. Çünkü insanlığın önüne bir gelecek tasarımı koyamamış, direnmek ya da ölmekten başka bir çözüm sunamamışlardır. Dünyayı bir cennete çevirmesi beklenen kapitalizm, yıkıntılardan, savaşlardan ve açlıktan başka bir şey yaratamamıştır. Şimdi bütün sevinçleri ve bütün beklentileri yerle bir etmiş bir şekilde, hayalete karşı yeni bir karşılama töreni düzenlemeye hazırlanıyorlar ve bu yüzden okumak zorunda kaldığımız liberal dergilerinden dilimize takılı kalan o güzel sözcükle, önümüzdeki günlerde olabilecekleri yeniden tahayyül etmek artık bir zorunluluk haline geliyor.

Evet hayalet geri dönüyor ve korkmakta sonuna kadar haklıdırlar.

Tahayyül etmeye bu kadar vurgu yaptıklarına göre bunu yapacak bir zihinleri var mıdır? Türkiye'nin en büyük tekellerinden Doğan gurubunun arsızlıkta radikal gazetesi, ekonomik krizi bahane göstererek çalışanlarını bir bir kapı dışarı ederken neden daha bir süre önce "demode" ilan ettikleri Marx'ı en prestijli ekine kapak yapma ihtiyacı duyuyor? Marx'ı kapak yapanlar Marx'ın hayaletinin kendi kapılarına uğramasını engellemiş mi oluyorlar, yoksa onu bu yolla çizgi filmlerinin sevimli ama bir türlü yoldaş bulamayan hayaletlerine mi döndürmek istiyorlar?

Tahayyül edebilmek için bize sunulan veriler şöyle:

Birincisi Marx'ın hayaleti konusunda bizi uyarmayı görev bilen gazete ismi bilinmeyen emekçilerini düzineler halinde kapının dışına koyarken, ismi bilinen ama bu anlamda gazetenin emekçisi olmayan bir "Marx sever" yazarını bu kapakla birlikte ekteki yerinden gazetenin yazarlığına doğru terfi ettirmek için harekete geçiyor. Holding patronları çalışanlarını kapı dışarı ederken gazetesinde "Marx sever" ancak ve elbette hayatının hiçbir döneminde Marksist olmamış yazarı aracılığıyla Marx'ı "hâlâ en korkunç hayalet" ilan ediyor. Elle-

rinde artık kullanılmış da olsa Marksist kalmamıştır ve hayaleti karşılamak üzere yapabilecekleri budur.

Emekçilerini kapı dışarı edip açlığın ve yoksulluğun kucağına atanlarda bir hayalet korkusu vardır ancak yaşayan canlı insanların diri diri açlığa terk edilmesinden korkmadıkları görülüyor. Hayaleti manşetlerine çıkaranlar, canlı insanlar hakkında yazmaya gerek duymuyorlar. İnsanları birer hayalet haline getirmişlerdir ve kapı dışarı ettiklerinin artık evrende bir yer kaplamadıklarının farkındadırlar. İnsanları hayalete çevirenleri hayalet korkusu sarmıştır.

Radikalin hayalet ürkütme sayfalarında Marksizmin diyeceği sorulanlardan Metin Çulhaoğlu, Ufuk Uras, Mihri Belli ve Ertuğrul Kürkçü verdikleri yanıtlardan anladığımız kadarıyla soruya olumsuz yanıt veriyor ve Marksizmin bir diyeceği olmadığının bizzat canlı kanıtları oluyor; artık hepsi hayalettir. Kapıya konulan emekçiler hakkında bir diyeceği olmayanların başka konularda diyeceklerinin hiçbir önemi kalmıyor.

Bir de Ali Bayramağlu var, radikal tekelciler Marksizmin diyeceğini ona da soruyorlar ve biz Bayramoğlu'nun Marksizmle ne tür bir ilişkisi olduğunu bir türlü tahayyül edemeyerek sıkıntıya giriyoruz. Tablo, tahayyül sınırlarını zorluyor. Şimdi bir tablo ortaya çıkıyor ve diyeceği sorulanların dedikleri ne yazık birbirinden ayrılamıyor.

Radikal tekelciliğin hayaletle buluşma noktası bunlardır; hayalet terbiyecileri ile Birikim dergisi arasında bir iş bölümü var ve bu görülüyor. Radikal tekelcilik iki, Birikim dergisinin haftalık halidir.

Bunlar nedir? "Hayatımın hiçbir döneminde, kimi çevrelerde en muteber olduğu yıllar dahil, Marksist olmadım. Marx'tan yola çıkan kimi farklı okumalar; yol ayrımları beni daha çok ilgilendirdi. Ama Marksizmin tükenmiş, vaktini doldurup dünya sahnesinden çekilmiş bir aktör olduğunu ileri süren trendin ardında yatana karşı hep uyanık oldum. Yepyeni bir enternasyonalizmin mümkün olduğuna: Marx'ın hayaletinden bunca korkulmasının kutlu bir işaret olduğuna: onun nabzını tutmuş olduğu proletaryanın yerinde yeller esse

de: kaybedeceklerimiz artık zincirlerimizden fazla olsa da sonunda kazanacağımız bir dünya olduğuna hep inandım." Bunlar terfi etmiş yazarımızındır ve hayalete karşı yeni işbölümünün manifestosunun da böyle bir şey olduğunu tahayyül edebiliriz. Marksist olmamak ama farklı okumalar ve yol ayrımlarıyla ilgilenmek, onu bir çırpıda ölü ilan etmelere karşı uyanık olmak, yeni enternasyonalizmlere açık olmak ve proletaryanın yerinde yeller estiğine göre bunu yapacak yeni müttefikler aramak! Budur. Bunlara baktığımızda Marksın gerçekten bir hayalet olduğunu kabul etmekten başka çareniz yoktur. Yaşasın hayalet ve yaşasın hayalet üzerinden yazılan yeni iş dilekçeleri.

Nedir bu yeni enternasyonalizm? Bir yanda Aydın Doğan ve Marksist olmayan Markssever Yıldırım Türker ve ekibi. Öte yanda Birikim dergisinin Marksist olmayan Marksistleri ve silah tüccarı Osman Kavala. Yaşasın proleterlerin kirletmediği yeni enternasyonalizm!

Bunların babası da hep yol ayrımlarıyla ilgilenmişti: anti Stalinizmin Türkiye şampiyonu odur ve şimdilerde Helsinki Yurttaşlar Derneği ile Birleşik Avrupa'nın çıkarlarını korumak için çalışmaktadır. Birikim ve Radikal'in ortak yazarı olmasının asla bir rastlantı olmadığını biliyoruz çünkü artık bunlar bir şebeke olarak çalışmaktadır. Bunlar sosyalist sisteme kusur bulmaktaki marifetlerinin binde birini asla kapitalist-emperyalizm için kullanmamışlardır ve eşitliğin bilimsel olarak ispatlanamayacak ahlaki bir tutum, özgürlüğün de Avrupai bir şey olduğuna iman getirmişlerdir. Maaşlarını aldıkları kapitalistlerden başka hiçbir yere bağlılık duymadıklarından "bazı çevrelerde" en makbul olduğu zamanlarda bile Marksizmle ve Leninizmle olan mesafelerini korumuşlar. Avrupai olmayan hiçbir örgütlülüğe bulaşmamışlar, asla Stalinist olmamışlar, onun yerine kapandığı üniversitenin güvenli ortamında elleri hep temiz kalmış Althusser'in sözcük oyunlarını tercih etmişlerdir. Zengin ailelerden geldikleri ve gönlünce eğlendikleri işleri olduğu için ekonominin belirleyici olmadığına da ina-

nıp iman getirmişlerdir. Hiçbir bağlılıkları olmadıkları için her türlü bağlılığın düşmanıdırlar ve tam da bu yüzden hayat karşısında hep haklıdırlar.

Biz uyarıyoruz: Yıldırım Türker belki makbul olduğu zamanda Marksist olmamakta haklıdır, o zaman kendisinden hiç de makbul olmadığı bugünlerde hemen Marksist olmasını talep ediyoruz. Zira Marx, hayat karşısında pratik bir tutum almadan teorik bir tutum da alınmayacağını söylüyor bize.

Bizse haksız çıkmaktan ve taraf olmaktan utanmıyoruz. Stalinizm de bizimdir, sosyalist sisteme bağlılıklarımız da. İşçi sınıfına inanıyorduk hâlâ şiddetle inanıyoruz, onlar dipdiridir ve buradadır. Ve Althusserinize hep kuşkuyla baktığımızda ve bunda sonuna kadar haklı olduğumuz da ısrarımızı sürdürüyoruz. (Onun da bir Stalinist olduğunu unutanlara hatırlatırım). Bu tarih bizim tarihimizdir, bir eksik ve bir fazla hepsi kabulümüzdür. Ve dünyaya bir emekçinin gözleriyle baktığımız için belki, bu dünya bizce hâlâ şiddetle ekonominin etrafında dönüyor.

Stalinizme saldırmanın bir soğuk savaş malzemesi ve Amerikan programı olduğu yerde Stalinist olmak her marksistin boynunun borcudur. Sınıfsal tavır ya da sınıfsal içgüdü budur; vicdanının bu çağrısına uymayanların CIA'nın çağrısına uyduğunu da biliyoruz biz. Stalinizm ve Sovyet Marksizmi hakkında Marcuse'nin yazdıklarının bir teorik kuruntu olmadığını size öğretmeye bizim gücümüz yetmez; CIA'dan alınan dolarla kapatılamaz bir suçtur ve şimdi ortadadır.

O hayaletin tarihini öğrenmeye çağırıyoruz sizi; çünkü o haklıdan yana olmayı haklı çıkmaya daima tercih etmiştir. Paris komününü hatırlayın bir, yenileceğini görmek yenilecekler in yanında yer almaya engel değildir çünkü.

Ne diyordu Yıldırım Türker; farklı okumalar ve yol ayrımları beni daha çok ilgilendirdi. Nereden ediniyor bu ince tavrı? Nisan 1996 tarihli Birikim Dergisi Marx'ı kapak yapıyor. Mevzu "Marx'ın bir çift sözünü" hatırlatmak. Daha ilk yazıda başyazar Ömer Laçiner, Marx'la yoldaşı Engels arasında bir yol ayrımı tarif etmeye çalışıyor ve elbette farklı

bir okuma için kapıyı aralıyor. Sonucu nedir: öyleyse hem Engels'ten hem de onun kirlettiği Marx'tan kurtulalım. Yazarımız bunu şöyle formüle ediyor: "Bu manzaranının gerisinde konuşan genç Marx'tır. Ve hep konuşacak olan da odur."

Bu genç Marx hikâyesi gerçekten enteresan bir buluş, aynı insanın önce yazdıklarını sonra yazdıklarının önüne koyuyorsunuz ve bunların birbiriyle çeliştiğini iddia ediyorsunuz. Yapılan tamı tamına budur ve Marx bu liberal beyefendileri memnun etmek üzere bir "kişilik yarılması"na uğramak tatsız durumuna katlanmaktadır.

Genç Marx'ın henüz Marksist olmamış Marx olarak tarif etmek ve sonra herkesi Kapital yerine 1844 Elyazmaları'nı dikkate almaya davet etmek. Laçiner iktisattan şiddetle nefret ettiği için, Kapital'i bir yana koyarak yine o entelektüel uğraşın alanına felsefeye çağırıyor bizi. Hayat karşısında felsefi bir tutum alan ve hayatı felsefi bir biçimde tarif eden Marx'ı, iktisadın ve kapitalist sistemin o bayağı yollarında yürüyen Marx'a tercih ediyorlar hep. Bir hayalet haline gelmeden önce Marx, yol ayrımında bir çifte kişilik olarak ortaya çıkıyor.

Oysa ne var Kapital'de 1844 Elyazmaları'nda olmayan; ücretli emek ve sermaye, ücret, fiyat ve kar, para ve değer. 1844'de yazılanlarda beylerimize çarpıcı gelen ne; yabancılaşma. Kapital'de bu sonuncusunun yeterince yer bulmamış olmasını çok can sıkıcı buldukları açıktır. Bu yüzden Althusser'in Marksizmde "Felsefe aleyhine bir boşluk" olduğu lafını çok beğenmekte ve hâlâ boşluk doldurmaca oynamaktadırlar.

Olup biten ise bizim şebekenin iddia ettiğinin tam tersinedir; Marx'ın felsefeden yola çıkmasından daha doğal bir şey yoktur çünkü yürünebilecek yegane yol budur. Felsefeden yola çıkan Marx tarihin kapısına gelir ve gelir gelmez derhal felsefeyi terk eder. Felsefenin bütün dünyayı soyutlamak üzere insan kavramanın üzerine dayandığını ve bunun saf felsefi bir sonuç değil düpedüz sınıfsal bir sonuç olduğunu fark etmiştir. Egemen sınıf, bütün sınıflar adına konuşmak üzere tarihi böyle tahrif etmekte, insanları tarihsel ve sosyal konumlarından soyutlayarak salt bir kavram olarak ele almaktadır.

Genç filozof Marx'ın ekonomi politik ile ilgilenmesi ve ekonomi politikte felsefede bulamadığının peşine düşmesi bu yüzdendir. Felsefeye meydan okuma, o yüzden "genç Marx"ta yaşayan somut insanlardan başlama çağrısıyla hayat bulmaktadır.

Yaşayan somut insanlar ise toplumda ve tarihte insan genel kimliği altında değil, sınıf, kast veya kategoriler olarak bulunmaktadır. Bir sermayedar ile bir proleteri insan kimliği altında eşitleme hokus fokusu derin bir felsefi öngörüye değil doğrudan piyasa mekanizmasına dayanmaktadır ve insanı çözmek üzere iktisadın bayağılığına ellerimizi bulaştırmaktan başka yol yoktur.

Olgun Marx'ın iktisadın alanında ne aradığının cevabı düşünemeyecekleri kadar basittir; kapı dışarı ettikleri meslektaşlarının yüzlerine baksınlar. İşsiz kalmış bir emekçinin yüzü hiç de felsefi değildir çünkü. İşsiz kalmak şu bayağı iktisadi sürecin bir marifetidir ve bu bir kez insanın başına geldiğinde bütün felsefi yetenekleri derhal dumura uğratır. Dergilerinin yazarı iktisatçı Ayşe Buğra'yı okumalarını bu şebekeye de öneriyorum; bir Marksist değil ama ciddi bir iktisatçıdır. Şöyle anlatıyor Marx'ın aradıklarını:

"Marx'ın kapitalizme duyduğu öfke, yerine getirilmemiş vaadlerle ilgilidir. Bu öfke sınıflı toplum içinde insanların ihtiyaçlarında zengin insanlar olarak değil, sınıflarının üyesi olarak yaşamalarına, insani potansiyellerinin sınıf toplumunun yarattığı sınırlara takılıp kalmasına yöneliktir. Teknolojik gelişme, işçileri özgürleştireceğine, onların zanaatkarlık becerilerini kaybedip makinelerin önemsiz parçaları haline gelmelerine yol açar. İş günü kısalmaz, sadece işsizlik, henüz işini kaybetmemiş olanların hiçbir yaratıcılığı olmayan anlamsız bir iş sürecinde kaybolup gitmeyi daha kolay kabul etmelerini sağlar. İnsani potansiyelin körlenişi, yalnız proletarya için değil, burjuvazi için de doğrudur. Kapitalistler de sermaye biriktirmekten başka bir şey düşünemez hale gelir ve işçiler gibi bir çarka kapılıp giderler... Onlar da özgür değillerdir, çünkü özgürlük, özgür zamandır, toplumsal insanın hemcinsleriyle birlikte, yaratıcı faaliyet içinde kullanabileceği zamandır."

Ne diyordu, Markssever yazarımız: "Proletaryanın yerinde yeller esiyor". Şimdi, Buğra'nın Birikim'de yazdıklarına bakınca bundan ne anlıyoruz? Yıldırım Türker dersine iyi çalışamamış. Ders nedir, o bilgisayarlar, o dijital aletler, o internetleriniz işgününün kısalmasına neden olmuyor, onların yeteneklerinin kaybolmasına ve makinelerin ve iş süreçlerinin önemsiz birer parçası haline gelmelerine neden oluyor. Bunlar hiç de yaratıcı olmayan iş süreçlerinde kaybolup gidiyor. İnsani potansiyelleri sınıflı toplumun yarattığı engellere takılıp kayboluyor.

Şimdi burada asıl dersi hatırlatıyoruz: Bilgisayar nedir? Bir üretim aracı. Gazeteden kapı dışarı edilenler o bilgisayarları ancak hangi şartta kullanabilir; emeğini kiralamak şartıyla. Makinelerin sahibi olan sermayedar emeklerini kiralamazsa ne olur, gazeteciler gazete üretemez hale gelir. Kaldı ki gazeteciler artık vasıfsız bir işçi statüsüne düşmüş ve kapı dışarı edilmeden önce fiilen birer zanaatçı olmaktan çoktan çıkmışlardır.

Ve felsefi olabilecek asıl sıkıntıyı şimdi buraya yazıyoruz: O eşitlik ve özgürlüğü de ancak bu somut durumlar üzerinden tartışabiliriz biz. Emekçiler piyasaya bir şey satmak üzere, emek güçlerini kiralamak üzere çıktıkları için özgür ve bir kez kiraladıktan sonra ücretini almış ve bir para sahibi olarak sonsuz dolaşım odaklarından birine dönüştükleri için eşittiler. Şimdi onları emek güçlerini satamaz ve bir para sahibi olamaz duruma düşürüyorlar. Özgür ve eşit, ama en yakın krize kadar!

Şimdi yine zincirleriyle baş başa kalmaktadırlar ve hayalet yeniden uzun yürüyüşüne hazırlanmaktadır. O söz hiçbir zaman bugünkü kadar mevcut ihtiyacı dillendirmemişti: Dünyanın bütün işçileri birleşin!

Biz iyimseriz ve öğüdümüzü kimseden saklamıyoruz: "Genç Marks" yerine her zaman genç kalmış Marksa inanmak sağlığınız içindir.

Karşılama törenini karşılamaya hazırız: marifeti olan şimdi göstersin!

VII.
BÖLÜM

Batı Uygarlığı

Hadi, cesaret, dedim kendi kendime,
artık Bilgelik'i düşünme, Bilim'den medet um.
Eco. Foucault Sarkacı

Promethus: Çöz beni, Zeus, canım çok yandı artık.
Samsatlı Lukianos. Seçme Yazılar

Tezgah:* Batı Uygarlığının İktisadi Temelleri

Modern Simya Siyasal İktisat

Siyasal iktisat bir bilim midir? Soruyu olumlu yanıtlamak için, bu bilimin "nesnesiyle" ilgili olması, en azından belli tanımlar getirmiş olması gerekir. Banka yorumculuğu ve borsa simsarlığı arasına sıkışmış ve "işe yarar" bir meslek olmanın ötesinde bir açılım yapamaması daha gelişim aşamasının başında ortaya atılmış bu soruyu yeniden sormamız için yeter nedendir. Siyasal iktisat, içinde geliştiği toplum biçiminin çok fazla iktisadi olmasıyla çelişkili bir biçimde, bu toplumdaki iktisadi süreçle en az ilgili olan bir disiplin olma özelliğini sürdürüyor. Hatta onun bir felsefe, bir sosyolojiden çok psikolojiye yaklaştığını söylemek de mümkün. Hal böyleyken, bu işi meslek seçmiş olanların utanmazca, gökte uçan kuşla borsadaki hareketlilik arasında bağ kurmaya çalışmasına bakarak bir başarı saptamak mümkün değildir. Elbette bu hokkabazlıkların bir amacı var, ancak amaç, yalnız başına onu bir disiplin haline getirmeye yetmiyor. Sıkıntı var ve sıkıntı-

(*) Tezgah'ın Frenkçesi Banco. Banka'nın kökeninde tezgah var. Bankoyu ilk önce tefeci bezirganlar kullanıyor.

yı çözmede bilimimizin hiçbir yararı yok. Dolayısıyla, iktisattan kurtulmadan iktisadi süreci anlamada bir adım ilerlemek artık mümkün değildir.

Evet, ortada bir dolu laf var ve bunların işe yaradığı da ileri sürülebilir. Bunun nasıl bir işe yaradığının işaretleri var. İktisatçı Pigou, hocası Marshall'ı şöyle övüyor: "Marshall, iktisat biliminin, ne entelektüel jimnastik, ne de kendi içinde bir amaç olarak gerçeği bulma aracı değil, ahlakın hizmetkârı ve pratiğin uşağı olarak değerli olduğu inancına sıkı sıkıya bağlı kalarak, kendi çalışmalarını bir ideal doğrultusunda sürdürmeye kararlı bir biçimde davrandı."[1] Bilimimiz budur ve en özlü tanımı Pigou'nun övgüsünde buluyor: Ahlakın hizmetkârı ve pratiğin uşağı. Üstlenilen rol buysa, bugün boş matematik formüller ve laf cambazlıkları içinde boğulmuş olmasına şaşırmamalıyız. Bu sonuç, ahlakın hizmetkârı ve pratiğin uşağı olmanın bir bedelidir.

Siyasal iktisat, daha yolun başında, dinamik-tarihsel süreci atlayıp, salt bir teorik model olmaya doğru yöneldiğinde, hizmetkârlık rolünü gerçeğin arayıcılığına tercih ettiğinin işaretlerini vermişti. Şimdi ortada bir dolu formül var; bir bütün olarak kapitalist üretim tarzının sırrını örten bu formüller irrasyonaldir, sermayedarın günlük işlerini yürüttüğü hayali biçimlerin dogmatik bir yorumudur. Siyasal iktisat, bu mantıksızlığa, bu tepe taklak aleme mantık yüklemek gibi bir ikiyüzlülükle maluldür. Bir bilim olarak kutsanmıştır, vardır, geçerlidir, çünkü belli bir sınıfın çıkarına hizmet etmektedir. İktisat varlığını toplumsal geçerliliğine borçludur.

Yine de verili biçimiyle ele alındığında gerçekliğin kaba bir tezahürünü veren bu formüller, bize, toplumsal ilişkilerin, iktisadın diline çevrilmiş ve az çok rasyonalize edilmiş ipuçlarını verir. Bu sürecin, (üretim-tüketim-bölüşüm-mübadele) toplumsal ilişkilerden soyutlanmış olarak kavranması ve teknik bir süreç olarak tanımlanması, gerçekte ekonomiye tabi toplum durumunun bir yansımasıdır. Marx'ın belirttiği gibi burada, "... sermaye, emek ilişkisinin yeniden üretimi ve yeniden üretimi, üretim ve değerleme sürecinin başlıca sonucu

olarak görünmektedir. (Oysa) Bu toplumsal ilişki, bu üretim ilişkisi, gerçekte sürecin maddi sonuçlarından çok daha önemli bir ürünüdür. Gerçekten, bu süreçte işçi kendi kendini emek kapasitesi olarak ve kendi karşıtı olarak sermayeyi üretmekte, kapitalist ise kendi kendini sermaye olarak ve kendi karşıtı olarak canlı emek kapasitesi üretmektedir. Her biri kendini yeniden üretirken, kendi olumsuzlamasını da yeniden üretmektedir. Kapitalist, emeği yabancı emek olarak üretmekte; emek, ürünü yabancı ürün olarak üretmektedir. Kapitalist işçiyi, işçi de kapitalisti üretmektedir."[2] Öyleyse, "Herkes kendi hesabına çalıştığına ve ürettiği nesne kendisi için hiçbir anlam ifade etmediğine göre mübadele bir zorunluluktur."[3] Burada birey, toplumsal güce, bir nesne biçiminde sahip olur, nesnelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık, burjuva özgürlüğünün alamet-i farikasıdır.

Nesnelere bu bağımlılık, daha başında mülkiyet dolayısıyla kurulmuş başka bir nesneleşme ile koşullanmıştır: "Emek, toprak, sermaye arasındaki ilişki, iktisadın ele aldığı gibi şeyler arasındaki ilişki değil, düpedüz insanlar arasındaki, toprak sahibi, sermayedar ve emekçi arasındaki ilişkidir. İktisat, bu şeyleşmenin altında yatan nedenleri araştırmak yerine, onu kendisine tartışılmaz bir sonuç olarak alır."[4] Siyasal iktisadın oluş aşamasında ortaya atılan emek değer kuramı ile, her şeye rağmen bu ters yüz edilmiş ilişkide yaratıcı yana vurgu sürmektedir. Ancak bu da çok çabuk terkedilmiştir. Ayşe Buğra, 19. yüzyıl sonunda, nesnel emek-değer kuramı yerini öznel fayda kuramına bırakırken, iktisadın yalnızca maddi zenginlikle ilgili bir disiplin olmaktan çıkıp, genel bir seçim kuramına dönüştüğüne dikkat çekiyor. Doğal olarak, toplumsal gücünü nesnelere devretmiş "bencil ve rasyonel" bireyler bu kuramın en önemli varsayımı. Rasyonel, çünkü faaliyetlerinde en çok faydayı ve karı sağlamak üzere en uygun araçları seçmekten başka bir şey düşünmüyor. Piyasa toplumu şartlarında hayal edilebilecek "homo ekonomikus" böyle doğuyor.

Yani iktisat, bundan böyle değerin kaynağını nesnelerin içerdikleri emek miktarında değil, onları kullanan bireylerin

değerlendirmelerinde ve psikolojisinde aramaktadır. Sadık hizmetkârın korkusudur bu: gerçek, artık onun efendisine hizmet etmemektedir çünkü. İktisatçı W.S. Jevons, bu bilimin evrimine damgasını vuran korkuyu şöyle anlatıyor: "Sayıları gittikçe artan ve örgütlenen işçi sınıfı siyasal ve ekonomik özgürlüğümüzün gelişmesini durdurmaya yönelebilir. Bu yüzden emeğin hiçbir biçimde değer yaratmadığını ortaya koyan bir kavram geliştirmeliyiz."

Elimizde olan bilim budur ve yüzyıldan daha uzun bir zaman içinde hiçbir ilerleme kaydetmemiş olması bizi şaşırtmamalıdır. Şimdi, her geçen gün daha fazla matematiğe sığınması yalan söylemenin daha güç ve yalan ihtiyacının daha acil olmasındandır. "Ahlaki ve pratik ihtiyaçlar" iktisatçıyı bir borsa yorumcusu derecesine düşürürken, gerçek iktisadi süreci anlamanın yolu, daha başında bu formülleri reddetmek, bir tür simya olan bu bilimin yerine gerçek tarihsel süreci koymaktadır.

Filozof Taşı Para

Böyle bakıldığında tekelci kapitalizmin, bize iktisadi bir süreç olmanın yanında, aynı zamanda toplumsal bir süreç olarak görünmesi kaçınılmazdır. Ancak iktisadın, toplumsal sürecin bir parçası olması nedeniyle bu sürecin dili olması da kaçınılmazdır, çünkü iktisadi bir toplum ancak iktisadın diliyle anlamlandırılabilir. Bu toplum, üretim sürecinin bir türevi haline getirildiği için, toplumbilimden ayrılmış bir iktisattan söz edebiliyoruz. Öyleyse her iktisat eleştirisi, ona bağımlığını hatırlatmalıdır. Yapmaya çalıştığımız budur ve şimdi her iktisadi terimin toplumsal süreçle olan bağını yeniden kurmak durumundayız.

Demek ki daha başında, işe, tersyüz olmuş, şeyleştirilmiş insan ilişkileri ile başlıyoruz ve yabancılaşmanın, bu ters yüz edilmiş ilişkilerin bir türevi olduğundan yola çıkıyoruz.

İlk yabancılaşma şudur: üretim insan için olmaktan çıkarılmış, üretim üretim için yapılır hale gelmiştir. İkincisi, sermayedar ne üretirse üretsin, asıl amacı onu paraya çevirmek-

tir, paradır. Paraya çevrilmediği sürece, bu üretim düzeni kendini tamamlayamamıştır, eksik kalmıştır. Bu nedenle, toplumun bütün üretken güçleri paranın gücüymüş gibi görünür. Daha başında üretimi gerçekleştirmek için paranın aracılığına ihtiyaç duyulduğundan, kendisi de bizzat bir meta olan para büsbütün sihirli bir hal alır.

Artık basit bir değişim aracı değildir o; bütün mülkiyetin temsilcisi, bütün üretimin toplumsal özü, mübadele değerinin cisimleşmiş biçimi olarak başlı başına bir amaç haline gelmiştir. "Somut, elle tutulur bir nesne olarak para, keyfi bir biçimde aranabilir, bulunabilir, çalınabilir, keşfedilebilir ve genel zenginlik böylece elle tutulur bir biçimde bireyin mülkiyetine geçmiş olur. Para salt dolaşım aracı biçiminde iken oynadığı uşak rolünden aniden çıkıp, metalar dünyasının efendisi ve Allah'ı kesilivermiştir. Dünyevi metaların, 'öbür dünyadaki karşılığı' haline gelmiştir... Bu tıpkı özel bir taşı (Büyücü ve simyacıların ünlü filozof taşı) bulmamın, bana, benim bireysel kimliğimden tümüyle bağımsız olarak, tüm bilimlerin sırrını kazandırması gibi bir şeydir. Para sahibi olmakla benim toplumsal zenginlik karşısında edindiğim konum, 'filozof taşının' bilimler karşısında bana sağlayacağı konumun aynısıdır."[5] Basit bir mal hırsı değildir bu, başlı başına soyut zenginlik hırsıdır. "Para, o halde zenginlik hırsının sadece hedefi değil, aynı zamanda yaratıcısı, kaynağıdır. Mal hırsı para olmadan da mümkündür; ama başlı başına zenginlik hırsı belli bir toplumsal gelişimin ürünüdür; doğal değil toplumsal bir olaydır... Soyut açgözlülük, potansiyel olarak tüm doyumları sunabilen nesnenin varlığını öngörür."[6] Paradır bu; "toplumsal gücün bir nesne halinde cisimleşmesi; bir nesne parçasının başlı başına toplumsal amaç haline gelmesi"dir. "Toplumsal güç, -tesadüfen bulunabilen, çalınabilen, biriktirilebilen- bir nesne haline geldiği anda, kendisine gücünü veren toplumsal temelden bağını koparmış demektir."[7] Para Tanrının gücü ve güçsüzlüğü bu soyutluğundadır: bir yandan kendi içinde bir güçtür ve gücünün sınırı yokmuş gibi görünmektedir. Öte yandan bir yanılsama, insanın kendi yarattığı ve

kendisinin karşısına diktiği bir hayalet olduğu apaçık görünmektedir. "Toplumsal gücün elle tutulur biçimi olduğu varsayılıp biriktirilirse, cimrinin yastığına doldurduğu paralar gibi, hiçbir toplumsal anlam ifade etmeyen nesne parçalarına dönüştüğü görülecektir. Tüm toplumsal değerlerin genel temsilcisi olarak, onları elde etmenin asli aracı olduğu varsayılıp tüketilirse, genel bir tüketim hırsına dönüşüp, toplumsal değerlerin asıl kaynağı olan üretimi, emeği saf dışı ederek, sonuçta kendi varlığının temelini yok edecektir. Nihayet, üretimde paralel bir artışa bağlı olmaksızın başlı başına bir amaç olarak arttırılırsa, satın alma gücünü yitirerek toplumun ve özellikle toplumdaki para sahibi kesimlerin yıkımına yol açacaktır."[8] Öyle bir şeyle karşı karşıyayız ki, bir yandan büyük güç olmasına karşılık elde tutulamıyor, biriktirilemiyor, sonuna kadar tüketilemiyor, arttırılamıyor. Ama öte yandan hareket ettiği sürece, sürekli güçleniyor, büyüyor ve yeni hareketler talep ediyor.

Ona sahip olduğunuzda bile parmaklarınızın arasından hiçbir iz bırakmadan geçip gidiyor. Örneği var: yeni dünyada paraya benzer ne varsa bulup getiren İspanyollar yoksullaşırken, onu İspanyollardan almak için çalışan toplumlar zenginleşmişlerdi. O zamanlar para hâlâ o eski biçimini koruyaktaydı: Para da Tanrı da hepimizi zenginleştirebilir; ama yeterince çalışmak şartıyla.

Paranın gücünün bu soyutluğundan kaynaklandığı açıktır. Soyutluğu sağlayan nedir? Kapitalist gelişimin tarihi aynı zamanda onun toplumsal ilişkilerden soyutlanmasının da tarihidir. Nasıl toplumun üretici güçleri, emek, toprak, sermaye biçiminde nesnelerin güçleri haline gelmişse, nesnelerin güçleri de paranın gücü haline gelir. "Toplumsal gücün elle tutulabilir biçimi olarak para" eğer "toplumsal güçten ayrılabiliyor"sa, üretim sürecinin bir parçası olması gereken sermayenin de artık mali sermaye olmasında da bir engel yoktur. Magdoff, bunun fiili sonucunu şöyle özetliyor: "... Müteveffa Profesör Schumpeter bir keresinde para piyasasının, kapitalist sistemin karargahı olduğunu söylemişti. ABD'nin kapi-

talist dünyanın lideri haline gelmesinin. New York şehrinin uluslar arası finansın tartışılmaz merkezi haline gelmesine ve A.B.D. dolarının kapitalist dünyanın uluslar arası parası haline gelmesine rastlaması, hiç şüphesiz ki, bu anlamdadır."[9] Demek ki, paranın gücü, onun ne kadar hızlı ve ne kadar geniş bir alanda hareket ettiğine bağlıdır. Kapitalist emperyalizmin yeni istila ordusudur bu; gittiği her yeri talan ederek, yakıp yıkarak yağmalamaktadır. New York, ikinci savaştan sonra büyümüştü, çünkü savaşı finanse etmişti. Hâlâ büyüyordu çünkü barışı da finanse ediyordu.

Demek ki para, daha çok bu merkezlerde, bağımsız bir güç, gerçek bir Tanrı olma durumuna yükseliyor. Böylece meta üretimi, önemini yitiriyor, karların büyük bir kısmı para oyunları yapan simsarlara akıyor. Böylece para, sahibine, üretim sürecine bizzat girmeden ondan en büyük payı alma olanağı veriyor.

Meta ihracının bu biçimde arka plana itilmesi, kapitalist üretim sürecinin mantıki sonucudur. Dolaşımda üretimi unutan burjuva, dolaşım sürecini de para sürecine indirgeyerek soyutlamasını tamamlamıştır. Üretimden para kazanma dönemi bitmiş ve paradan para kazanma dönemi açılmıştır. Bu yüzden ilk emperyalist merkez -İngiltere- "bütün dünyanın atölyesi"yken, yeni emperyalist merkez-New York, "bütün dünyanın bankası"dır. Lenin'in deyişiyle, "Serbest rekabetin tam olarak hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırt edici niteliği meta ihracıydı. Tekellerin hüküm sürdüğü bugünkü kapitalizmin ayırt edici niteliği ise, sermaye ihracıdır."[10] Demek ki, dolaşımın, üretime galebe çalmasını sağlayan süreç, yalnızca bir mübadele aracı olarak görünen paranın da bütün sürece galebe çalmasına neden olmuştur. Paranın, üretim sürecinden bağımsızlaşmasını sağlayan bu süreç, bu tepe taklak alemin, ayakların baş, başların ayak olarak göründüğü bu medüz üretim sürecinin mantıki sonucudur: para, bu sürecin özetidir, devredilmiş, şeyleştirilmiş toplumsal güçlerinin temsilcisidir. Başlangıçta bu soyutlama, proletaryayı ezme gereğinden doğmuşken, evrimleşmiş biçimi insanın ta kendisini hedeflemektedir.

Çünkü, daha hızlı ve daha geniş bir coğrafyada hareket isteği onun doğasındandır. Nasıl meta ihracı, diğer ülkelerdeki meta üretimini tahrip ederek ilerlemişse, para da, diğer ülkelerdeki parayı tahrip ederek ilerler. Başlangıçta, yalnızca altını temsil eden para artık dolara eşitlenmiştir ve para son tahlilde dolar demektir. Bu yüzden emperyalizm, bir dolarizasyon hareketiyle birlikte ilerler. Nedir bunun amacı? "Gelişmekte olan ülkelerdeki geçim masrafları ile gelişmiş ülkelerdeki geçim masrafları arasında kayda değer farklılıklar bulunmasına karşın, (yapısal uyum programı altında) ticaret liberizasyonu ve yurt içi mal piyasalarının kuralsızlaştırılması ile bütünleşen devalüasyon, yurtiçindeki fiyatların 'dolarizasyon'una yol açtı. Temel gıda ürünlerinin yurtiçi fiyatları giderek dünya piyasalarındaki düzeylerine çıkarıldı. Bu yeni dünya ekonomik düzeni, mal fiyatlarının uluslarasılaştırılmasına ve tam olarak bütünleşmiş bir dünya mal piyasasına dayanmasına karşın, iki farklı 'emek piyasası' arasında giderek tam bir su geçirmezlik durumu yaratıyor. Bir başka deyişle, söz konusu küresel ekonomik sistemin ayırt edici özelliği, zengin ve yoksul ülkelerin ücret ve emek maliyeti yapılarındaki ikilik. Fiyatlar tekleştirilir ve dünya düzeyine yükseltilirken, Üçüncü Dünya ve Doğu Avrupa'daki ücretler (ve emek maliyetleri) OECD ülkelerindekinden 70 kat düşük durumda."[11] Hal böyleyken, dolarizasyonun mümkün kıldığı para hareketleri, bu piyasa gerekleri ile sınırlı değil. Aynı kaynağa göre, döviz işlemlerinin günlük hacmi 1 trilyon düzeyinde ve bu miktarın yalnızca yüzde 15'i gerçek mal ticaretine ve sermaye hareketlerine tekabül ediyor. Bu küresel mali ağ içinde para, bankacılık merkezleri arasında, görünmez elektronik transferler sayesinde çok yüksek bir hızla hareket ediyor.[12] Yani, bankalar arasında dolaşan paranın sahiplerinin hepsi "saygıdeğer" bankacılar değil. Mafya, bu sürecin gerçek temsilcileri olarak ortaya çıkıyor ve mali sermaye, düzenin mafyalaşması anlamına geliyor. Bu soyut zenginliğin inanılmaz hızlarla büyümesi, emperyalist merkezlerde yoğunlaşmış bir avuç ailenin dünyanın bütünün kontrol etmesine neden oluyor.

Haute Finance'ın Büyücüleri

Demek ki paranın bağımsızlaşması, yeni yüksek bir sınıfın, bir mali oligarşinin oluşmasına yol açıyor.

Bu sınıfın tarih sahnesine çıkması hemen hemen 19. yüzyıla kadar gidiyor. Karl Polonyi, 19. yüzyılda hanedanların ve piskoposların yerini uluslararası bankacılar çevresinin oluşturduğu "yüksek maliye"nin (haute finance) aldığını belirtiyor. "Bu kendine özgü bünyenin hem personeli hem de amaçları, ona kökleri iş çıkarlarının, yalnızca bu çıkarların, özel dünyası içine sapasağlam yerleşmiş bir konum sağlıyordu. Rothschild'lar hiçbir hükümete tabi değillerdi; bir aile olarak soyut enternasyonalizm ilkesini benimsemişlerdi; bağlılıkları bir şirketeydi, kredisi, hükümetlerle hızla büyüyen dünya ekonomisi içinde sanayie yönelik çabalar arasındaki tek uluslar üstü bağı oluşturan bir şirkete. Son tahlilde, bağımsızlıkları çağın hem devlet adamlarının hem de uluslararası yatırımcıların güvenini kazanmış özerk bir aracıya duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanıyordu; Avrupa başşehirlerine yerleşmiş Yahudi banker hanedanlarının metafizik mekansızlıklarının neredeyse kusursuz bir biçimde karşıladıkları işte bu hayali ihtiyaçtı. Barışseverlikten başka her şey atfedilebilirdi onlara; servetlerini savaş finansmanından elde etmişlerdi; ahlak kuralları onlara işlemezdi; önemsiz, kısa, yerel savaşlara hiçbir itirazları yoktu. Ama büyük devletler arasındaki yaygın bir savaşın sistemin parasal temellerini etkilemesi durumunda işlerinin bozulacağı açıktı."[13] Rothschild'lar Avrupa iç savaşını finanse ederek büyümüşlerdi ve belki de mali sermayenin ilk tezahürleriydi. Polanyi, "Örgütsel olarak, yüksek maliye insanlık tarihinin ürettiği en karmaşık kurumlardan birinin çekirdeğiydi. Sanayi ve ticarete yönelik insan çabaları bütünün bir çeşit kopyasını oluşturuyordu"[14] diyor. Yahudi bezirganlar, daha başlangıçta yurtsuzdu, dünyanın bütünü bir pazar olarak görme eğilimindeydi ve daha tarihinin ilk aşamasında sınırları aşmayı becermişti. Polonyi'nin, "yüksek maliye" sınıfına örnek olarak Yahudi Rothschild ailesini vermesi rastlantı değildir. Zaten gezgindiler ve dünyanın her yerinde yeni fırsatlar

yakalama şansına her zaman sahiptiler: "Batı ve Doğu Hindistan şirketlerinin geniş miktarda hisselerine sahiptiler: Geniş çapta tahvil ticaretini başlatan Yahudilerdi. Bir nesil sonra aynı sistemi Londra'da kurdular... Yahudiler, İngiltere'nin muhtemelen ilk bankerleriydi. Kredi sisteminin gelişmesiyle birlikte, refahın yaratılması yolunda Yahudilerin en büyük katkısı kağıt tahvillerin halk tarafından benimsenmesini sağlamak oldu. Bütün dünyayı bir tek büyük piyasa olarak gördüklerinden, tahvil kullanımını güvende oldukları yerler kadar riskte oldukları yerlerde de hızlandırdılar. Gurbetteki Yahudilerin onlara verdiği global perspektif öncü olmalarını sağladı... Ülkesi olmayan bir ırk için, dünyanın her köşesi kendi evi sayılıyor. Piyasa durumu gerginleştikçe, fırsatlar artıyordu. Onuncu yüzyıldan beri Kahire'den Çin'e kadar ticaret yapmış bir toplum için, onsekizinci yüzyılda Atlantik, Hint ve Pasifik Okyanuslarının ticarete açılması fazla önemsenecek bir olay değildi... Yahudilerin mali ve ticari faaliyetleri onsekizinci yüzyılda o kadar gelişti ki, bazı iktisat tarihçilerinin ifadesiyle 'insan onları kapitalist gücün lokomotifi gibi görüyor'du."[15]

"Yahudi Tarihi"nde Alman sosyolog Werner Sombart'ın ilginç bir tezinden söz ediliyor. Buna göre, Yahudiler Avrupa'da esnaf birliklerinden ihraç edildiklerinden, ortaçağın ticaret kurallarına karşı derin ve yıkıcı bir anti-pati geliştirmiş ve onu ortadan kaldırarak, yerine rekabetin sınırsız olduğu, müşteriyi memnun etmenin tek geçerli kanunu olan kapitalizmi yerleştirmişlerdi. İddianın kabalığı bir yana, Yahudiliğin, Batıda geleneklerin ortadan kaldırılıp, bütün ticari ilişkilerin "rasyonelleştirilmesi"nde önemli roller oynadıkları kesindir. Polanyi, "ahlak kuralları onlara işlemezdi" derken kastettiği de budur. Tek kuralın kar olduğu sistem, başlangıçta büyük ölçüde Yahudi bezirgan ahlakının üzerine oturuyordu.

Rothschild ailesinin yükseliş öyküsü, neredeyse başlı başına bir yüksek finans çevresi öyküsüydü. "Paraların istikrarının ve mevduat sahiplerinin güveninin artması ülkeler arasında ticarete daha güçlü bir temel sağladı. Artık parasını sınır

ötesine ikraz etmek isteyen bir kimse için daha geniş bir hareket alanı vardı. tacirlere pamuk ve yünün bedelini satmadan önce ödeme olanağı açılmıştı; ne var ki bu işler güvenilir şebekelere, hızlı haberleşmeye bağlıydı. Frankfurt'da onsekizinci yüzyılın ortasında Mayer Amschel Rothschild bu süreci daha da ileri götürdü. Dokuma ve nakit üzerinde iş yapmaya başladı; askerlerini başkalarına kiralayarak servetini arttıran mahallin hükümdarı, korkunç zengin Hesse-Cassel'den Landgrave'in para-değiştirme ve iskonto senetlerini de ticaretinin kapsamına aldı. Rothschild beş çocuğunu Avrupa'nın para merkezlerine gönderdi-Paris, Viyana, Napoli, Londra ve Frankfurt- ve böylece uluslararası bir bankacılık kurumunu beş ok işareti altında kurdu. Napolyon, Hesse-Cassel'i işgal ettiğinde, Landgrave Danimarka'ya kaçtı ve Rothschild efendisinin servetini yatırarak ve Napolyon savaşlarında ablukadan ve kıtlıklardan yararlanarak, ödünç vererek, sınır dışına para aktararak korkunç kazançlar sağladı."

"Avrupa kıtasının karmakarışık durumunda Rothschild'ler kendi uluslarüstü istihbarat şebekesini kurdular: Hızlı posta gemileriyle, ajanlarla, posta güvercinleri ve kuryelerle. Öyle ki Waterloo zaferinin haberini ilk önce onlar aldılar. Barışın dönüşü ile Rothschild'lerin para gücü ezici olmuştu. Matternich'in sekreteri Gentz 'Şu bayağı ve cahil Yahudiler şimdi Avrupa'nın en zengin milleti oldular' diyordu. Avrupa'nın hızla gelişen başkentlerinde, beş kardeşler kısa zamanda süratleri ve uluslararası istihbaratları sayesinde kelli ferli özel bankacıların yıldızlarını söndürdüler; demiryollarına, sigorta kumpanyalarına ve yabancı projelere para yetiştirdiler. Londra'da hâlâ Alman şivesi ile konuşan, Rothschild'in irikıyım gölgesi, borsada hep yeğlediği sütunun altında, Avrupa'nın bankacılarının öncüsü, siyaset ve paranın etkileşimini herkesten daha iyi kavrayan kişi olarak kabul ediliyordu. Yeni burjuva servetin sürek avında Rothschild'lar uluslararası kapitalizmin ustaları sayılıyorlardı; kendisi de bir bankacının oğlu olan şair-filozof Heinrich Heine 'Para Tanrıdır, peygamberi de Rothschild' demişti."[1] Paranın, yeni çağda neredeyse bir

Yahudi icadı gibi görünmesi onun aldığı yeni biçimle yakından ilgiliydi.

Paranın basit bir değişim aracı olmaktan çıkıp, soyut bir zenginliğin kaynağı haline gelmesi onun emek gücünü satın alabilmesi ile yakından ilgiliydi. Başlangıçta bunun hedeflenip hedeflenmemiş olmasının hiç önemi yoktu, çünkü sonuçtaparanın bu biçimde kullanılması, diğerlerinden daha karlıydı. Bezirganlık, lanetli, utanç verici bir işti; işin başında, Batı'da bir malın duruma göre farklı fiyatlandırılması bile çok sert tepkilerle karşılaşmıştı. Oysa gezgin Yahudi bezirganlar, duruma ve konuma göre bunun rahatça değiştirilebileceğini biliyordu. "... daha yüksek bir ciro karşılığında daha küçük karlara razıydılar. Buna bağlı olarak fiyatları düşürmek için büyük çaba sarf ettiler. Kodaman tüccarların aksine, kalitesi daha düşük ve ucuz bir ürünü halk piyasasına sürmeyi tercih ediyorlardı... Yahudilerin fiyat kırma kabiliyeti birçok yoruma ve öfkeye yol açtı: Hatta hacizli malların ticaretini yapmakla suçlandılar. Aslında rasyonelleşmeye dahil bir davranıştı, Yahudiler elde kalanlarla ticaret yapmaya hazırdılar ve atılacak ürünler için kullanım sahaları bulmayı başardılar. Daha ucuz hammaddeleri ve sentetik maddeleri kabul ediyorlardı. Fakirlere düşük kaliteli mal satıyorlardı, zaten fakirlerin alım gücü de ancak onları karşılayabiliyordu. Bugünkü adıyla market diyebileceğimiz büyük dükkanlar açarak, çok çeşitli malları aynı çatının altında satıyorlardı. Bu tarz, klasik tüccarları öfkelendiriyordu."[17] Dolayısıyla Yahudiler sayılarıyla orantısız bir biçimde, modern kapitalizmin yaratılmasına büyük katkıda bulunuyorlardı. Bankerliğin ve finansın, büyük ölçüde bir Yahudi uğraşı olarak ortaya çıkması onların bu rolleriyle yakından ilgiliydi.

Yahudiler bu yeni davranış biçimini her yerde hızla kabul ediyorlar ve yayıyorlardı, çünkü onlara başka çıkar yol bırakılmamıştı. Özgür değillerdi, özgür olmak için herkesi Yahudileştirdiler. Doğuştan gelen ayrıcalıkların yerine paranın ayrıcalığını geçirerek özgürleştiler: Yahudi özgürleşirken, dünyanın geri kalan kısmı korkunç bir kölelik zincirine takılıp kaldı.

Toplum Yahudi'yi kabul etmiyordu. Yahudi de kendi toplumunu, kendini dışlayan toplumu dağıtarak kurdu. Bezirgan sınıfın ateşlediği sanayi devrimi, hemen her yerde eski toplumu dağıtıyordu ancak yıkılanın yerini neyin alacağı konusunda da açık bir fikir gelişmemişti. Yeni düzen müthiş bir düşkünlük ve müthiş bir servet birikimiyle birlikte geldi. Değişimdi, devrimdi, yıkımdı ve tarifsiz acılardı bu. İnsanlar köklerinden koparılıyor, en zalim yöntemlerle kentlerin varoşlarına fırlatılıyordu, toprak binlerce yıldan sonra onları beslemeyi reddediyordu. Toplumsal kimliklerinden soyunuyorlar; birer alıcı ve satıcı haline gelmek için dönüşüyorlardı. Özgürlük bekliyorlardı köleliğin en ürkütücü biçimleriyle tanıştılar. Aşağılanmanın her türlüsünü yaşayarak birey oldular; gerçekte birer düşkündüler, adlarına proletarya denildi.

Artık herkes yalnızdı ve neyi yitirdiğini anlamaktan sonsuza kadar yasaklanmışlardı. Şimdi, gelişen yeni dinin emri uyarınca, "herkes herkesle savaşıyor"du (Bellum omnium contra omnes) ve artık "insan insanın kurduydu. "(Homo homini lupus)

Avrupa baştan başa Yahudileşiyordu; "homo ekonomikus"un tarih sahnesine büyük çıkışıydı bu. İnsanlığından soyutlanmış ve özgür; Piyasa, toplumsal tarihin bir karikatürüyse, homo ekonomikus da insanın bir karikatürüydü; toplumu yitiren insan soyu, piyasanın labirentinde kendi kendini de yitirdi. İnsan böylece, her biri diğerine eşit hale gelmek üzere basit bir dolaşım odağına indirgenirken, felsefe bir tür olarak insanın doğuştan eşit ve özgür olduğunu ilan ediyordu. Doğuştan gelen ayrıcalık artık yoktu, çünkü ayrıcalık insani bir şey olmaktan çıkarılmıştı. Kral, bir para sahibi ise kraldı ve bu paranın gerçek kral olduğunu ilan etmekten başka bir şey değildi.

Piyasa toplumu da bezirgan cemaatinin bir modeliydi aslında. Piyasa, sınıfınız ve konumumuz ne olursa olsun, adımıza, kişiliğimize, maceramıza bakmaksızın hepimizi birer alıcı ve satıcı olarak birbirimizle eşitliyordu. Tipik bir pratik bezirgan davranışıydı bu: müşteri müşteridir! Üretim süreci büs-

bütün unutulmuştu: satacak bir malı olmayanlar emek güçlerini satılık bir mal kabul edip satıyordu; açıklama bu kadar basitti. Eski köleleri özgür üreticiler haline getiren hokus fokus böyle gerçekleşti. Üretim alanında emek gücünü kiralamış ve insani niteliklerinden soyundurulmuş insan, bir kez ücretini aldıktan sonra, dolaşım alanına çıkınca birden bire özgür yurttaş oluveriyordu. Dönüşüm müthişti, görünüşte zorlama kalkmıştı, efendinin kırbacı şaklamıyordu ama efendi açlığın kırbacı daha ürkütücüydü. Bunun için bir tek şey yetmişti: toplum dağıtılınca herkes yalnız kalmıştı ve zorun kırbacının şaklaması artık "çalışmayan aç kalır" biçiminde duyuluyordu.

En zalim kölelik ve en zalim sömürünün yolu böyle açıldı, kadınlar, çocuklar maden ocaklarına sürüldü, aç kalmamak için yarı aç yaşamayı gönüllü olarak kabullendiler. Binlerce yıldır sürdürülen sınıfsal zulme rahmet okutan bir gelişmeydi bu; bütün kentlerde ve bütün kırlarda yoksulların iç çekişleri ile gelen bir değişimdi yaşanan; o lanetlenmiş sözcükle bir devrim yaşanıyordu ve burjuvazinin devrimiydi bu. "Böyle bir kurum (piyasa), toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yıpratır, çevresini de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak, toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdu; çalışma yaşamını altüst etti ve böylece toplumu başka bir biçimde tehlikeye sürükledi."[18] İnsanın içine düşürüldüğü acıklı durumu artık ne şairler anlatabiliyor, ne de yeni gerçeklik felsefi olarak ifade edilebiliyordu; siyasal iktisat işte tam bu anda doğdu. Onun babalarının yüz kızartıcı tartışmalarına artık bilim diyoruz.

Satacak bir şeyi olmayanlar, bezirganlara mal üretmek üzere fabrikalara koştular. Evet, Fourier'nin dediği gibi "Fabrikalar, ıslah edilmiş hapishaneler"di ve hapishanedekilerin "özgür ve eşit" olduğundan söz etmek düpedüz saçmaydı ama olmuştu işte: İşçiler, bu hapishane kaçkınları, bir kez dolaşım alanına çıktılar mı gerçekten "eşit ve özgür" oluyorlardı. Marx, bu garip durumu şöyle anlatacaktı: "Burada egemen

olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlüktür, çünkü, metaın, diyelim emek gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değiştirirler. Mülkiyettir, çünkü taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içersine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır. Herkes yalnız kendini düşünür, kimse geri kalan kulak asmaz, ve böyle yaptıkları için de, şeylerin önceden düzenlenmiş uyumu gereği ya da kadiri mutlak ve takdiri ilahi ile hepsi de, herkesin mutluluğu ve yararı adına, kendi karşılıklı çıkarları adına elbirliği ile çalışırlar."[19] Yılların toprağa bağlı köylüsü, gönüllü köleliğe fabrikanın kapısından giriyordu ve inanılmaz olan da bunu kendi iradesiyle yaptığını düşünmesiydi.

Polonyi, "insanları öğütüp kitlelere dönüştüren hangi 'iblis fabrika'ydı" diye sorar. Toplumun ekonominin gereklerine göre yeniden kurulmasıydı bu. Soyut zenginliğin gerçek zenginliğe galabe çalmasıydı.

İblis fabrikanın ürettiklerinin tanımı ise daha bir karmaşık: "Bu kültürde her birey 'yaşamına zenginlik getirdiği' söylenen ürünler karşılığında, sadece iş gücünü, emeğini değil, bütün imkanlarını, boş zamanlarını da satmaktadır. Bu kültürel düzenlemede, kitlelere sunulan toplumsal hedef, daha iyi yaşamak... daha çok üretmek... daha çok tüketmektir. Ne var ki bu tutkunun nesnel ifadesi olan şeylerin, yani Marcuse'nin deyişiyle 'bir başka dünyaya kaçmak için kullanılamayacak gösterişli arabaların... dondurulmuş yiyeceklerle ağzına kadar dolu buzdolaplarının.... hiçbir entelektüel çaba gerektirmeyen düzinelerle dergi ve gazetenin... hepsi aynı soydan sayısız eğlencenin' en büyük fonksiyonu, temel sorunun görünür hale gelmesini engellemektir. Temel sorun, bireylerin daha az ça-

lışarak kendi gerçek ihtiyaçlarını kendilerinin belirleyebileceklerini fark etmeleridir."[20] Öyleyse kitle, kapitalizmden daha çok tekelci kapitalizmin türevidir; toplumu kitlelere çevirmek için onun nefes alabilmesini mümkün kılacak bütün zamanının yeniden ele geçirilmesi gerekir. Televizyon karşısında geçirilen boş zaman, satılmamış zaman neye yarayabilir? Emperyalist kapitalizm bize insanlığımızı hatırlatabilecek bütün izleri özenle silerek kurar kendini; dedikoduyu bizim için yeniden üretir, röntgenciliği yaygınlaştırır, hayatı dramatize ederek olağanlığı ve doğallığı içinde yaşanmasını olanaksız kılar, yalnızca kendi istediği yaşamları yaşamamızı dayatır, sahte ihtiyaçlar icat eder ve gerçek ihtiyaçları bastırır. Darvin hayvanlar alemini burjuva toplum olarak sunarken yanılmış değildir; acı çeken ama acı çektiğini bilmeyen hayvanlar alemidir bu.

İnsanı tüketen bir süreçtir bu; kitleler, insan olmanın olanaksızlaştırıldığı koşulların bir ürünüdür. Ancak, toplumu insan dışılaştırmak sanıldığı gibi mülk sahiplerini insanlaştırmamıştır. Görünüşte özgürdürler, doğanın yüklediği zorunluluklardan azadedirler. Ama bir avuç seçkinden oluşan bu yeni sınıf kendi yalnızlığı içinde boğulmaktadır. Mülksüz sınıflar, yoksunluğu içinde insanlığını kaybederken, mülk sahibi sınıf bunu aç gözlülüğü ile yapmaktadır. Her ikisi de mutsuzdur, her ikisi de kaybettiği şeyi anlamaktan mahrum bırakılmıştır. Her ikisi de mülkiyet aracılığıyla dolayımlanmış bir üretim sürecinin ürünüdür. "Emek sürecinin bu bölünüşünün, edilgen ve körü körüne çalışan bir sınıfla, bu emekçileri, durumun zorunluluğuna ilişkin bilinçleriyle yönlendiren bir diğer sınıfı içerir. İçinde her üyenin önemli bir ayrım veya farklılık olmaksızın kabile için çalıştığı basit toplumların ilkel ortaklaşmacılığıyla karşılaştırıldığında hem ileri yanları hem de zayıf noktaları vardır. İleridir; çünkü yönetici sınıf kutbunun bilincinin keskinleşmesini ve üretimin toplumsal refah için yoğunlaşmasını kapsar. Zayıflıktır, çünkü yönetilen sınıf kutbunda bilincin ölmesini ve yönetici sınıfın bilinçli hoşnutluğuyla, yönetilen sınıfın kör eylemi arasında çatlağın derinleşmesini ge-

tirir. Yaşam düzeyinde sürekli farklılığa yol açar: çünkü yönetici sınıf emeği yönlendirirken, aynı zamanda bu emeğin yarattığı ürünlerin büyük bir bölümünü kendi yaşamına aktarıp sömürülenlere üretken yaşamaları için zorunlu olan en küçük paydan başka bir şey bırakmaz."[21] Bencillik, onun mutsuzluğunun gerçek nedenidir.

Evet özgürdür; "Fakat bencil insanın özgürlüğünün tanınması, o insanın hayatının içi olan maddi ve manevi unsurların başıboş davranışlarının da tanınması demektir. İnsan dinden kurtarılmış olmuyor; sadece dindar olma özgürlüğü kazanıyor. İnsan, mülkiyetten kurtarılmış olmuyor; sadece mülkiyet sahibi olma özgürlüğünü kazanıyor. İnsan, meslek bencilliğinden kurtarılmış değil; sadece mesleğini uygulama özgürlüğünü kazanmıştır."[22] Demek ki özgürlük, ancak hayvani burjuva toplumunun gelişmesine yol açmaktadır. Oysa "Her özgürleşme insan dünyasının, insan ilişkilerinin insana dönmesi demektir."[23] Ve "İnsanlık özgürleşmesi ise, ancak ve ancak, kişi soyut vatandaş olmaktan çıktığı zaman, günlük hayatında, işinde, durumunda, insan türünün bir üyesi haline geldiği zaman, kendi 'force propre'larını tanıdığı ve düzenlediği zaman, kendi gücünü toplumun güçlerinin bir parçası olarak tanıdığı ve bunlar siyasi güç olarak kendisinden ayrılmamış bir hale geldiği zaman gerçekleşebilir."[24] İşte bu yüzden, ezilen sınıfın kurtuluşu, bütün sınıfların kurtuluşu demektir. Kurtuluş sınıftan kurtuluştur.

Tapınak Banka

Tarihin kaydettiği ilk bankalar tapınaklardı; Paranın emanet edildiği ilk kurum milattan önceye denk gelen Şamaş tapınağıydı. Bununla birlikte tapınaklarda sadece "para"nın korunmadığı, aynı zamanda faiz oranlarının da kararlaştırıldığı yönünde işaretler var. Çok daha sonra, 12. yüzyılda Templier Şovelyelerini biliyoruz: Kudüs'te tapınakların bekçiliğini yaparken aynı zamanda bankerlik de yapmaya başladılar ve bu yolla inanılmaz zenginleştiler. Başlangıçta Hasan Sabbah'ın liderliğindeki Haşhaşileri taklit ediyorlar, gizlilikleri dışında il-

hamını aldıkları örgütten bir iz taşımıyorlar. Ancak, kendi toplumlarını Haşhaşilerin Ortadoğu'yu etkilediğinden daha fazla etkiledikleri de açıktır. Bu garip tarikatın Batı kültüründeki yeri hâlâ tartışılmakla birlikte, biz Templielerin parayla saadet bulamadıklarını biliyoruz. Dünyanın bu ilk uluslararası bankerlik kuruluşunun başı Jacgues De Molay, tarikatın paralarına el koymak isteyen Fransa Kralı "Yakışıklı Filip" tarafından diri diri yakılmıştı. Templier yer altına çekildi; ancak bu zafer, muzafferin hanedanlığının paranın baskısı karşısında tuz buz olmasını engelleyemedi. Yine de eski çağlarda para, hâlâ tapınağın parasıydı; paranın tapınağı ise bütünüyle modern bir olgudur ve bu yüzden kutsal Kudüs, bugün sadece para tapınağının bir gözetleme kulesi derecesine düşürülmüştür.

Modern bankerlik ise bütünüyle bir Yahudi uğraşı olarak ortaya çıkmıştı. Bunda başlangıçta kitleler halinde Londra ve New York'a kabul edilmelerinin büyük rolü vardı. "Sermaye aktarma hususunda Yahudiler eskiden beri becerikliydiler; ancak, Anglo-Sakson toplumuna yerleşince yararlanmakta oldukları yasal güven onları birikim yapmaya teşvik etti. Haklarına güvenen Yahudiler faaliyetlerini geliştirdiler. Mücevher türünden, yükte hafif pahada ağır ticari maddeler artık Yahudilerin tek ekonomik faaliyeti değildi."[25] 1700'lü yılların ortasında İngiltere hükümeti, geniş ölçüde Yahudi bankerlerin finansmanından yararlanıyordu. Kısa bir süre sonra Borsa oyunları da tipik bir Yahudi uğraşı haline geldi. Borsa, sermaye toplayarak verimli amaçlar için kullanmanın en etkili ve akılcı şekliydi. "Sanayi devrimi döneminde gittikçe yayılan alanlarda ticari aile teşkilatları kurmuşlardı. Eskiden beri mektup yazmaya düşkündüler. Leghorn'dan, Prag'dan, Viyana'dan, Frankfurt'tan, Hamburg'dan, Amsterdam'dan ve daha sonra Bordeaux'dan, Londra'dan ve Philadelphia'dan hızlı bilgilendirme ağları kurarak, siyasi ve askeri olaylardan anında haberdar olduklarından, bölgesel, ulusal ve dünya piyasalarının taleplerini karşılamaya her zaman hazırdılar."[26] Londra, dünyanın atölyesinin finans merkezi olmuştu ve bu daha sonraki gelişmeleri hızlandırıcı bir etki yapmıştı.

Yahudi bankerler, Londra'da, meta ihracı aşamasında biriktirdiler. Sonra, yeni dinamik merkez, New York Londra'nın yerini aldı. Yeni finans ve borsa tapınağı New York, 1900'lü yılların başında, sermaye niteliğini değiştirmeye başlarken çoktan bir Yahudi kenti görünümünü almıştı. "1900'lerde bir milyon Eşkenazi dilini konuşan spikerle, New York dünyanın en muazzam Aşkenazit basınına sahipti. Başlıca dört isim altında günde 600 bin gazete satılıyordu: Warheit (radikal ve milliyetçi), Jewish Morning Journal (Ortodoks ve muhafazakar), Tageblat (Ortodoks ve siyonist), Forward (sosyalist). Çok kısa bir zamanda Yahudiler İngilizce yayın yapan basına da hakim oldular. Arthur Hays Sulzberger ve Arthur Ochs New York Times'i yönetiyorlardı, Dorothy Schiff ve J. David Stern New York Post'u ve bir süre sonra büyük yayınevleri de devreye girdi. Bu arada Manhattan'ın ve Brooklyn'in 600.000 sakini vardı. 1920'deki 1.640.000 Yahudi nüfusuyla, New york dünyanın en büyük Yahudi ve Aşkenazit kentiydi."[27] Daha birinci savaşın başında J.P. Morgan and Co. Firmasının yetkilileri, finans merkezinin yer değiştirdiğinin farkındaydılar. İhtilaf devletlerinin, silah ve savaşın finansmanına ihtiyaçları vardı ve bu ihtiyacın büyük kısmı New York'tan sağlanmıştı. "Birinci Dünya Savaşından hemen sonraki senelerde meydana gelen değişikliklerin pek farkına varılmamasına rağmen, savaş, dünyanın finans merkezi olarak Avrupa'nın durumu sarstı: Ticaret, yeterli finansman olmadıkça gelişemezdi... Fakat savaş sonrası dönemde ihtiyaç duyulan mali kaynaklara sadece Amerika Birleşik Devletleri sahipti. Bu ülke, dünyanın en büyük alacaklı ulusu olmanın getirdiği sorumlulukları üzerine almaya başladıkça, Amerika'dan Avrupa'ya o zamana dek görülmemiş ve günümüze kadar da sürekli olarak devam etmiş olan borç ve yardım akını başladı."[28] İşin ilginç yanı, birinci savaşta, Londra ve New York'ta üstlenmiş Yahudi bankerlerin savaşın iki tarafını da finanse etmesiydi.

Daha savaş sırasında bankerler o kadar güçlenmişlerdi ki 1913 yılında Federal Reserve Kanunu'nun çıkmasını sağlaya-

bildiler. Bu kanunla Amerikan Merkez Bankası özelleştirilmiş, federal fonların idaresi devletin denetiminden Federal Reserve Bankaları'nın kontrolüne geçmişti. Bu bankaların hisseleri ise özel bankalara arasında paylaştırılmıştı. Böylece, para basma yetkisi de bir anlamda bu özel bankaların eline geçmiş oldu. Bu, bankerlerin fiilen devletin yönetimini ele geçirmesi demekti.

Rothschild ailesi ve ardından onların desteğiyle palazlanan Rockefeller örneklerinde görüldüğü gibi, finans ve banka çevreleri son derece küçük bir grubun eline geçmeye başlamıştı. Öyle ki, Rockefeller ailesi 20. yüzyıla bir petrol devi olarak girmiş ve neredeyse dünya petrol ticaretinin yarısını kontrol eder hale gelmişti. Standart Oil olarak bilinen bu beş petrol şirketi şunlardı: Exxon, Texaco, Socal, Gulf ve Mobil. Dolayısıyla, Rockefeller'lar her dönemde Amerikan iç ve dış politikasında çok önemli oldular. Bugün, etki alanı hâlâ tartışılmakta olan CFR (Dış İlişkiler Komisyonu) adlı örgütün yöneticisi ve akıl hocası bu aileydi. 2. Savaşın ardından kontrgerilla türü örgütlenmelere gidilmesini Amerikan hükümetine öneren de yine aynı aileden biriydi.

Bu gelişmenin ilk sonucu bu şirketlerin arzuları ile ABD Dış politikasının birleşmesi oldu. Dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan darbeler ve darbe girişimleri aynı zamanda bir ABD kökenli şirketin adıyla birlikte anılır oldu. Örneğin Panama'da 1900'lü yılların başında başta Unitet Fruit Co. olmak üzere birçok Amerikan şirketi faaliyet gösteriyordu. Elbette Standart ailesinden Gulf Oil ve Texaco da yağmadan payına düşeni almıştı. Bunlardan en azgını olan United Fruit, 1928'de tarım işçilerine karşı binden fazla işçinin öldürüldüğü silahlı bir müdahaleye girişmişti. "Muz Cumhuriyetleri"nin isim babası olan United Fruit, yüzyılın geri kalanında da Panamalılara kan kusturmaya devam etti.

Venezuela'da da petrol kaynakları üzerinde Standart'ın tekeli vardı. Venezuela uzun yıllar boyunca petrol tekellerinin desteklediği diktatörlerin yönetiminde kaldı.

Brezilya'da, 1964 yılında ITT'nin Brezilya şubesi ulusal-

laştırılınca ABD elçisi tarafından yönetilen generaller ayaklandılar ve yönetimi ele geçirdiler. Sonraki yıllarda ülkenin varlığını yok pahasına yağmalayanlar arasında Chase Manhattan Bank ve Standart Oil de vardı.

Bolivya, Standart Oil ve Royal Dutch Co. arasındaki rekabet yüzünden iki kez komşularıyla savaşmak zorunda kaldı.

Şili'nin sosyalist lideri Allende, ITT ve CIA'nın düzenlediği bir komplo sonucu devrildi ve yerine ITT'nin maaşlı bir generali geçirildi.

Dünyanın diğer bölgelerinde de uluslar arası şirket destekli darbelere sıkça rastlanıyordu. İran'da Musaddık, 1953 yılında CIA tarafından düzenlenen bir darbeyle devrildi. Darbenin ardından, İran petrol üretiminin yüzde 40'ı Standart Oil'in denetimine geçti. Bu satırların yazıldığı sırada dünya bu kez İran'ın sınır komşusu Irak'a düzenlenecek Amerikan saldırısına kilitlenmişti. İşin ilginç yanı, Amerikan hükümeti içinde saldırıya en hevesli dört kişinin petrol şirketlerinin adamı olmasıydı.

Aslında bütün bunlar, aynı zamanda birer CIA girişimi olarak biliniyordu. ABD hükümeti ile büyük şirketler arasındaki ayrımın ortadan kalktığının ters yönde işaretleri de var: "Örneğin, Standart Oil Şirketi, 1950'lerde Suudi Arabistan'da petrol üretirken, maliyeti çok daha fazla olmasına rağmen, İran'da da yatırıma girişmeye, Amerikan hükümeti tarafından zorlanmıştır. Gerçekten bugün de birçok ülke, Mitsubishi'nin ülkeye yatırımına izin verilmesini Japon Ticaret ve Sanayi Birliğinin, Exxon'un yatırımına izin verilmesini ise Amerikan Hükümetinin ülke içindeki etki alanın genişlemesi olarak kabul etmektedir."[29] Bu gelişmenin en güzel örneği, neredeyse bütün ABD Başkanlarının büyük şirketlerin oluşturduğu CFR örgütünün içinden çıkmasıdır. ABD'de hükümete giden yol bu tür büyük finans çevresinin etki alanında olan bu tür kuruluşlardan geçmektedir.

Dolayısıyla, ABD'nin ilgi alanı içindeki azgelişmiş ülkelerdeki ABD çıkarları ile çok uluslu şirketlerin çıkarları birbiriyle örtüşmektedir. Bu şirketler o kadar güçlenmişlerdir ki, ken-

di çıkarlarına ters kararlar alan hükümetleri devirmekte hiç tereddüt etmemektedir. Amerikan kaynaklı baskılara maruz kalan bu ülkelerin gelirleri, o ülkede faaliyette bulunan şirketlerin gelirlerinden düşüktür. Bu onları bu tür girişimlerde daha cüretkar yapmaktadır.

BAZI AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN G.S.M.H. İLE ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN SATIŞ HASILATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI 1974

Milyar Dolar

Arjantin	37 380	Exxon	42 061
Türkiye	29 460	General Motors	31 549
Venezuela	22 780	Shell	33 037
Yunanistan	18 830	Ford Motor	23 640
Portekiz	14 650	IBM	14 027
Cezayir	11 100	General Electric	13 413
Şili	8 680	ITT	11 154
Uganda	7 910	Unliver	13 666
Gana	4 130	Nestle	5 603
Malezya	2 700	Coca-Cola	2 522

Kaynak. Fortune. Mayıs-Haziran 1975.[11]

Öte yandan, azgelişmiş ülkelerde yapılan şirket destekli darbelerin, bu şirketlerin başıboş eylemleri olmadığı yönünde işaretler de var. Sözüne ettiğimiz şey, yalnızca şirketlerle ABD Hükümeti arasındaki ilişkiler değil. Örneğin Şili'de Allende'ye karşı yapılan girişimlerde, hem bir şirketin, hem ABD Hükümetinin ve hem de hükümet dışı üst organizasyonların rolü var. 1972 yılında Salvador Allende, Birleşmiş Milletlerde yaptığı konuşmada, ITT ile ABD Hükümeti arasındaki işbirliğini şöyle ifade etmişti: "Geçen Temmuz bütün Dünya büyük bir hayretle ITT şirketinin Hükümetimi 6 ay içinde devirmek için Amerikan Hükümeti'ne yaptığı teklifleri öğrendi. 16 farklı planı içeren belgeler yanımdadır. Bunlar Şili ekonomisini yık-

mak, politik sabotajlar yapmak ve halk arasında panik ve kargaşalık çıkararak Şili ordusu aracılığı ile demokratik rejimi yok etmek ve diktatörlük kurmak amacına yöneliktir... Dünya ülkelerinin saygıdeğer temsilcileri önünde ITT şirketini ülkemde iç harp çıkarmakla suçluyorum. ITT'nin bu davranışı emperyalist bir müdahaledir."[31] Bir başka kaynakta ise özellikle Şili bakırının geleceğini planlayan bir başka örgütten söz ediliyor: David Roctefeller finansmanı ve liderliği ile oluşturulan Council of Foreign Relation (CFR).[32]

Bu örgütün ünlü yöneticisi ve Amerikan devletinin bütün karanlık labirentlerinde bulunmuş bir başka isim ise operasyonun başındaydı: "1970 yılı başladı. Kanun gereğince Şili'de Başkanlık seçimleri 4 Eylül'de yapılacaktı. ITT durumu değerlendirmiş ve teşhisini koymuştu. Başkan Harold Geneen şirketin sloganına sadıktı: 'Her şeyden önce sürprizlere yer yok.' Dr. Kissinger, Şili'yle ilgilenmeye başlıyordu. Pentagon'da ise, Şili'ye müdahaleyi öngören Contingency Planı'nın hazırlıkları ilerliyordu."[33] CFR markası, aslında ABD Hükümetinin üzerindeki mali oligarşi egemenliğinin bir göstergesiydi.

CFR'in kuruluşu da hemen hemen ABD mali sermayesinin üstünlüğü ele geçirdiği yıllara rastlıyordu. Bir Avrupa iç savaşı olan birinci savaştan sonra Avrupa'dan Amerika'ya yüksek finans çevreleri ile birlikte bu örgütler de göçmüştü. Örgüt, banker Morgan'ın öncülüğünde 1921 yılında kurulmuş ve zaman içinde inanılmaz bir etkinliğe kavuşmuştu. Örgüt daha sonra uluslararası sahnede de ihtiraslı olan Rockefeller'lerin eline geçti. "David'in babası Council'e büyük paralar vermişti: 1953'te McCloy, Chase'in yönetimini aldığında Council'in başkanı olmuştu ve 1969-70'de David de her iki işte birden halefi oldu. David 1954'de Prens Bernhard ve başkaları ile birlikte Bilderberg Konferanslarının kurucusu olmuşu. Bu konferanslar yılda bir kere batılı politikacıları, bankacıları ve işadamlarını bir araya getiriyordu: Ve 1972'de gene Council ile yakın bağı bulunan Trilateral Commission'u kurdu, bunda Amerika'nın, Avrupa'nın ve Japonya'nın liderlerini bir araya getirdi: Zbigniew Brzezinski sekreteridi."[34] Böylece yüksek ma-

liye, enternasyonalist bir yapıya da kavuşmuş oluyordu. Örgüte mali kaynak sağlayanlar arasında Ford Vakfı, Carnagie Vakfı, Rockefeller Vakfı, IBM, Standart Oil gibi şirketler ve yan kuruluşları vardı. Örgüt hem hükümet hem de iki büyük siyasal parti üzerinde etkiliydi. Başkanların çoğu, Ulusal Güvenlik Konseyi yöneticilerinin hemen tamamı üyeleri arasından çıkıyordu.[35] Konuyla ilgili kaynaklar, hem BM'nin, hem de Dünya Bankası ve IMF gibi kredi kuruluşlarının peydahlanmasında da adı geçen örgütlerin parmağı olduğuna dikkat çekiyor.

Sihir Kredi

Bankacılık sistemi basit biçimiyle ödünç verme işlemiydi. Ödünçlenme, kapitalist üretimin vazgeçilmez şartıydı; çünkü malların ve paranın dolaşımı sırasında ister istemez belli bir zamanın geçmesi gerekiyordu. Bu nedenle kapitalistler, birbirlerini kredilendiriyordu. Para ise, en sonunda borç ve alacakları denkleştirmek için kullanılıyordu. Bankalar işte bu aşamada işe karıştılar, aslında bir kredi anlaşmasını temsil eden kağıtları toplayarak, kredi veren durumuna geçtiler. Para tacirliği, işin başında bir yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi olarak ortaya çıktı.

Kredi kurumu, banka sermayesi biçimiyle sermayenin yeni bir hale geçmesi anlamına geliyor. "Bono, paranın işlevini yüklenip parasal kredi gibi hareket etmekle paranın yerine geçmiş olmaktadır. Dolaşım olaylarının büyük bir bölümü, hatta en büyük ve yoğun olanları üretken kapitalistlerin kendi aralarında cereyan ediyor. Bütün bu işlemler ilke olarak senetler aracılığıyla yürütülüyor. Senetlerin çoğu da karşılıklı olarak denkleştirilerek iptal ediliyor. Ve bakiyeye, ödemek için de sadece küçük miktarda nakit gerekli oluyor. Demek ki üretken kapitalistler birbirlerine karşılıklı krediler açabiliyorlar. Burada kapitalistlerin birbirlerine ödünç verdikleri şey onlar için metasal sermayeyi temsil eden metalardır."[36] Oysa bu işlem banka tarafından üstlenildiğinde para sahibi artık bir girişimci gibi değil sadece para sahibi olarak hareket ediyor

ve üretimden aldığı payı en yüksek noktasına çıkarıyordu. "Kredi senedi (veya bonosu) dolaşım döneminin bitimi için açılan kredidir ve dolaşım dönemini aşmak için gerekebilecek ek sermayenin yerini alır. Bu dolaşım kredisini normal olarak üretken kapitalistler birbirlerine açarlar. Ancak paranın dolaşımdaki geriye dönüşünün aksadığı zamanlardadır ki paranın üçüncü kişilerden, yani bankalardan sağlanması gerekmektedir. İşte böylece bankalar meta satışlarının tıkanıp senet dolaşımının bu normal koşulları çöktüğü sırada işin içine girerler, örneğin meta satışının geçici olarak durduğu veya metaların spekülatif nedenlerle elde tutulduğu vb. zaman. Bu durumlarda bankalar senet kredisini boyuna genişletip besler."[37] Hilferdig, "Bankacı senedi satın almakla kredi veren haline gelir"[38] diyor. Yani, siyasal iktisadın girişimcisi, böylece, kendi parası yerine ve kredi ilişkisine girdiği alacaklı veya borçlusunun yerine, bankanın sermayesini kullanır. "Bankacılık sisteminin gelişmesi ve bütün işsiz paraların bankalara akmasıyla birlikte banka kredisi ticari kredinin yerini almaktadır."[39] Öte yandan banka, toplumdaki bütün paraları, bu arada kendi başına sermaye olmayan paraları da toplar, girişimci kapitalistin emrine verir: "Kapitalistlere doğru, böylece bankaların yönlendirdikleri kendi parasal sermayelerinden başka tüm öteki sınıfların işsiz paraları da üretken biçimde kullanılmak üzere akıp duruyor."[40] Banka, bütün paraları toplama ve sermayeye çevirme işlevini üstlenirken, diğer yandan bütün girişimci kapitalistleri de kredi ilişkisi aracılığıyla kontrol etme gücü kazanır.

Banka, üretimin gücü yerine, paranın gücüne dayanır ve tıpkı girişimci kapitalistin gücünü dolaşımdan, piyasadan alıyormuş görünmesi gibi o da gücünü sadece paradan alıyormuş gibi görünür. Bankada, kapitalist üretim sürecinin soyutlanması tamamlanmıştır; üretimle paranın bağı tamamen kopmuştur. Bankacı, alıp satmaktan kazanç doğuran eski bezirgan gibi davranmaktadır; farkı onun yalnızca para alıp satmasıdır.

Oysa, bankanın parayı kapitalist girişimciye satmasında,

karın kaynağı ile ilgili bağ hâlâ görünmektedir. "Kapitalist üretim sisteminde her parasal meblağın sermaye olarak iş görme, yani kar üretme yeteneği vardır. Bunun koşulu da, bu meblağın üretken kapitalistlerin emrine verilmesidir."[41] Sonunda, sattığı paranın karını faiz olarak aldığından, bu ilişki unutulmuştur. "Normal koşullarda faiz, karın sadece bir bölümü olduğundan, kar faizinin üst sınırını oluşturuyor. Ve kar ile faiz arasındaki biricik ilişki de budur. Buna karşılık faiz hiçbir zaman karın belirlenmiş sabit bir bölümü değildir. Faiz düzeyi ödünç sermayenin talep ve arzına bağlıdır."[42] Burada paranın para üretmesi gibi görünen şey gerçekte, ödünç paranın üretken sermayeden pay almasıdır.

Ancak bu işlem karmaşık ve dolaylı olduğu için bütün bu oyunlar üretimden kopmuş gibi görünür. "Kapitalist üretim ilişkilerinin ulaştığı aşamada artık kökenlerinden koparılmış, doğuş nedenleri unutulmuş görünen, kısacası kar dediğimiz siyasal (güvenceye alınmış) moment bundan böyle kredi faizi, temettü, kurucu hissesi vb. gibi çeşitli kılıklara bürünür."[43] Burada, paranın, ancak üretim süreci ile ilişkilendirilince "artabildiği" görülmektedir. Ama öte yandan, "Finans kapitalin hareketi sadece bir hareketin yansıması olduğu halde sanki kendi başına gerçek bir hareketmiş gibi gözükmektedir."[44]

Yani üretken güç, artık paranın üretken gücüdür: "Para, kar üretir, yani kapitaliste, emekçilerden belli bir miktar karşılığı ödenmemiş emek, artı-ürün ve artı-değer sızdırma ve buna sahip çıkma olanağını verir. Böylece para, para olarak kendi kullanım-değeri dışında, ek bir kullanım-değeri niteliği kazanır. Paranın bu kullanım değeri, demek ki, sırf, sermayeye çevrildiği zaman ürettiği karı kapsar. Para, bu potansiyel sermaye niteliği içersinde, kar üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama sui generis bir meta. Ya da, aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak bir meta haline gelir."[45] Meta, değişim değeri için üretilir ama paraya dönüşmesi için kendilerini kullanım değeri olara dışa vurmaları gerekir. Öte yandan paraya dönüşmedikçe meta süreci tamamlanmış olmaz; çünkü meta ancak paraya dönüşerek bütün öteki mallar için

mübadele değeri haline gelebilir. Böylece, bir mübadele aracı olan ve kendisi de bir meta olan para sihirli bir hal alır. Her şeyi yaratan ilk koşul olarak görünmesi, üretimdeki rolünü tepe taklak eder. Piyasadaki hareketlerinin bizzat değer yaratıyor gibi görünmesi meta üretim sürecinden kaynaklanmaktadır ama bu bağ tamamen spekülatif bir biçimde beliren borsa hareketlerinde büsbütün gözden kaybolur.

Banka, topladığı paraya ve verdiği ödünce karşılık faiz alır. Ancak, "Sermayenin fiyatını belirleyen bir şey olarak faiz, daha başlangıçta tamamen irrasyonel bir ifadedir"[46] "Faiz.. kökeni bakımından, faal kapitalistin, sanayicinin ya da tüccarın, kendi sermayesi yerine borç alınan sermayeyi kullandığında, para-sermaye sahibine ve onu ödünç veren ödemek zorunda olduğu karın, yani artı-değerin yalnızca bir parçası gibi görünür, ve kökeninde, onun bir parçası olduğu gibi, gerçekte onun bir parçası olarak da kalır."[47] Sonuçta, ne kadar spekülatif görünürse görünsün, üretimden ne kadar bağımsızlaşırsa bağımsızlaşsın, bütün ekonomik kategorilerin çıkış noktası üretimdir.

Kapitalist üretim biçimi, gerçekte bir asalak olan kapitaliste üretimde baş rolü oynama şansı verir. Ancak burada kapitalist, bir girişimci-kapitalist olarak hâlâ üretimin içindedir; onu kontrol eder, süreci izler ve dönüşümün yeniden üretilmesini gözetir. Kredi ise, artık girişimci olmayan kapitalisti hepsinin üzerine çıkarır. Soyutlama, kendi soyutlamasını doğurur.

Para toplayan ve para dağıtan kapitalistin, bu parayı doğrudan üretime yatıran kapitaliste galabe çalması bu üretim biçiminin doğasındandır. Amaç para ise, para bankadadır ve böylece bankalar zamanla sanayi sermayesinin içine sızar ve gerçek kontrolü ele geçirir. Banka sermayesi ile sanayi sermayesi birbirine karışır, birbirinin yerine geçer. Bu kaçınılmaz olarak merkezileşmeye ve yoğunlaşmaya yol açar.

"Modern kapitalizmin karakteristikleri aslında merkezileşme veya yoğunlaşma olgusu tarafından çizilmektedir ki bu olgu, bir yandan karteller ve tröstler oluşturarak 'serbest rekabetin

rafa kaldırılması'nda göstermektedir kendini, bir yandan da banka sermayesiyle sanayi sermayesi arasında giderek pekişen içli dışlı ilişkilerde. İçte bu içli dışılık yoluyla sermaye... Finans Kapital biçimine bürünmektedir, yani sermayenin en olgun ve en soyut görünümüne."[48]

Şimdi, büyük şirketlerle, önde gelen kapitalist merkezlerin birbirine dönüştüğünü izliyoruz. Örneğin ABD, dünyanın geri kalanına bir banka gibi davranmaktadır. Bu kapitalist üretimin de merkezileşmesine, iç içe geçmesine neden olmaktadır." Ulusal ekonomiler birbirine bağlanmış durumda ve yaklaşık 750 küresel kuruluş tarafından kontrol edilen ticari bankacılık ve şirket dünyanın her yerinde birbirine bağlanmış durumda."[49] Dünyanın zenginler dışında kalan bölümü, giderek daha fazla IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından çekip çevriliyor, büyük borç veren bankanın ekonomik ve mali çıkarlarına göre düzenleniyor. Bu ülkelerdeki borsalar, merkeze sermaye aktarmanın araçlarıdır artık.

Ancak bu döngü, sanıldığından daha kırılgandır. Zincirin bir noktasındaki kırılma, bütününü dağıtabilir ve buna sıkça rastlanılmaktadır. "Meta akımını meta izleyebilir, ama en sonunda daha önceki akımların tüketim tarafından yalnızca görünüşte emilmiş olduğunun farkına varılır. Meta-sermayeler, pazarda yer kapmak için birbirleriyle rekabet ederler. Gecikenler, satsa bile, ucuza satarlar. Ödeme zamanı geldiği halde, daha önceki akımlar hâlâ elden çıkarılmamıştır. Bu metaları ellerinde bulunduranlar ya iflas ettiklerini ilan etmek, ya da yükümlülüklerini karşılamak için, bunları ne pahasına olursa olsun satmak zorunda kalırlar. Bu satışın fiili talep durumuyla en küçük bir ilişkisi yoktur. Bu, yalnızca ödeme talebi ile, metaları paraya dönüştürme ivedi zorunluluğu ile ilişkilidir. Ardından bir bunalım patlak verir. Bu, yalnız, tüketici talebindeki, bireysel tüketim talebindeki doğrudan azalmayla değil, sermayenin sermayeyle değiştirilmesindeki, sermayenin yeniden üretkenlik sürecindeki azalmayla da görülür duruma gelir."[50] Çark dönüyorsa, bu, yalnızca en alttakilerin çarkı döndürmedeki ısrarı nedeniyledir.

Pratik Yahudi Olmayı Reddetmek

Evet, bu toplum sürüyor çünkü hepimiz, bu garip sihirli alemi olağan bir şeymiş gibi görüyoruz. Bir dolaşım odağı olmayı, her gün, insan olmaya tercih ederek sürmesini sağlıyoruz. Para için üretiyoruz ve para tarafından üretiliyoruz. "Mübadele ancak orada, kısacası toplumsal bağlam veya bağımdaşlığı sağladığı yerde, yani bireylerin özel mülkiyet ve iş bölümüyle hem birbirlerinden koptukları hem de birbirlerine muhtaç oldukları bir toplumda toplumsal bir belirlilik kazanır."[51] Kırılgan bir zincir tarafından bağlanmışız ve zinciri parçalamamak için kıpırdamamaya özen gösteriyoruz.

"Bu toplum (kapitalist), ancak topluluğun ekonomik açıdan tanıdığı biricik toplumsal süreç olan mübadele süreci sayesinde 'toplum' haline gelmektedir."[52] Toplumun, iktisadi bir şey olarak belirmesidir bu; burada toplum artık iktisadın bir türevidir, çünkü kendini ancak iktisat aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla, mal da artık mal belirlemesini yitirmiştir, belirli bir ihtiyacın karşılığı değildir, bir değişim nesnesidir ve dolayısıyla bir metadır. Artık hiç kimse onun ihtiyacı karşılama yeteneğiyle ilgilenmemektedir ve değişim değeri kullanım değerini yok etmiştir.

Bu iktisat toplumsal bir ilişki olan mübadeleyi kişisel bir şey olarak ele almakta, dolayısıyla bireyin psikolojik eğilimlerini onun içine sokmaktadır. Oysa mübadele gerçekten kişisel bir şey olsaydı, iktisadın ilgi alanın dışında olması gerekirdi.

Mübadele, hiçbir şekilde bireysel ihtiyacın bir karşılığı değildir; ama bu ihtiyacı kullanır, onu kendi aleti haline getirir. Giderek, ihtiyaç bizzat mübadele tarafından belirlenir bir hale gelir. Bireysel ihtiyaçların doyurulması burada ikinci dereceden bir sonuçtur. Mübadele için birey, bir alıcı veya satıcıdır; bu kimliğiyle sonsuz sayıdaki dolaşım odaklarından biridir. Bireyde, böylece, bütün sınıfsal konumlar anlamını yitirir. Dolaşım ve mübadele gerçek bir özgürlük ve eşitlik alanıdır. Çünkü dolaşım ve mübadelenin kimlik kartı paradır, söz konusu olan para sahibidir, yoksa şu ya da bu sınıftan ol-

mak değildir. Parası olanın her şeyi yapabileceğinin varsayıldığı büyülü bir alemdir bu. "Eşitlik kapitalist bir toplumda karar verici momentin sermayeden başkası olmadığını ifade eder ve o nedenledir ki tek tek mübadele fiillerinde şu koşul gerçekleşmez: Eşit emeğe eşit emek... Tam tersine geçerli olan şudur: Eşit sermayeye eşit kar. Emek eşitliğinin yerini kar eşitliği almaktadır ve ürünler kendi değerleri üzerinden değil, üretim fiyatları üzerinden satılır."[53] Bezirganlar alıp satmayı sürdürür, çünkü gerçekte emek gücünden başka satacak şeyi olmayanlar da bir bezirgan gibi davranmaya devam etmektedir.

Mübadele, gerçekte biricik olan bireyin emeğini bütün diğerleriyle eşitlenebilir hale getirir. Emeğin ücretli emek haline gelmesi ve yaratıcı gücünü yitirmesi için bu eşleştirmenin gerçekleşmesi gerekir. Örneğin elbise üreten bir üreticinin, üretici yeteneğinin onay mercii ürettiklerinin bir ihtiyacı karşılaması değil karşılığında ne kadar meta aldığıdır. Yani bizzat mübadelenin kendisidir. "Onun bu toplumsal becerisini ancak ve sadece kendi malı karşılığında mübadele yoluyla elde ettiği mallar doğruluyor. Çünkü toplum kaderini eşyaya bağlamıştır, yoksa kişilere ve toplumun kolektif bilincine değil."[54] Oysa denklem basittir: Yeniden kaderimizi toplumun kaderine bağlayabiliriz.

Bu bezirgan-Yahudi yaşamını reddedebiliriz. Biz, "... dünyamızın gerçek Yahudisine; Bauer'in anladığı Sept günü Yahudisine değil, günlük hayatın Yahudisine" bakıyoruz. Burada, kınadığımız onun yeni dinidir: "Nedir Yahudinin bugünkü dünyamızdaki temeli? Pratik ihtiyaçlar, bencil çıkarlar. Nedir Yahudinin bu dünyadaki ibadeti? Bezirganlık. Nedir Yahudinin bu dünyadaki Tanrı'sı? Para."[55] Şimdi, bezirganlıktan ve paradan kurtulmak istiyoruz; Ve zamanımızın kurtuluşu, Marksın da dediği gibi "Yahudiden kurutuluş" olacaktır.

1. Bölüm Notları

1- İslam Ansiklopedisi. İdris. A.J. Wensınck.
2- İslam Ansiklopedisi. Sabiiler. Carra De Vaux.
3- Gündüz, Şinasi. Sabiiler/Son Gnostikler. Vadi. Ank. 1999. sf. 28.
4- A.g.e. sf. 29.
5- İA. A.g.m.
6- İA. A.g.m.
7- Gündüz. A.g.e. sf. 131.
8- Johnson, Paul. Yahudi Tarihi. Çev. Filiz Orman. Pozitif. İst. 2000. sf. 10.
9- Voltaire. Felsefe Sözlüğü. Çev. Lütfi Ay. MEB. İst. 2001. sf. 9.
10- Gündüz. Sabiiler. A.g.e. sf. 61.
11- A.g.e. sf. 63.
12- Voltaire. A.g.e. sf. 240.
13- Eski Ahit. Eyub. Bab 9. sf. 507.
14- Voltaire. A.g.e. sf. 125.
15- Gündüz. A.g.e. sf. 67.
16- A.g.e. sf. 69.
17- Dr. Grant, Asahel. Nasturiler ya da Kayıp Boylar. Nsibin Yayınevi. Çev. Meral Barış. İsveç 1994. sf. 17.
18- B. Artz, Frederick. Orta Çağların Tini. Çev. Aziz Yardımlı. İdea. İst. 1996. sf. 51.
19- A.g.e. sf. 53.

20- A.g.e. sf. 60.
21- A.g.e. sf. 340.
22- Gündüz. A.g.e. sf. 149.
23- A.g.e. sf. 150.
24- Dursun, Turan. Kutsal Kitapların Kaynakları. Kaynak. İst. '95. sf. 74.
25- Saçak dergisi. Sayı 49. Şubat 1988. sf. 19.
26- A.g.d.
27- Koyre, Alexandre. Bilim Tarihi Yazıları. Çev. Kurtuluş Dinçer. Tübitak. İst. 2000. sf. 13.
28- A.g.e. sf. 2.
29- A.g.e. sf. 4.
30- A.g.e. sf. 14.
31- Layiktez, Celil. Ortaçağın Aydınlığı. Tukan. İst. 1998. sf. 160. Bu kitap yakın zamanda Sabah gazetesinin promasyonu olarak dağıtıldı. Ortaçağda aydınlık bulan bu çalışmada bir cevher buldukları açıktır.
32- Koyre. A.g.e. sf. 52.
33- A.g.e. sf. 52.
34- A.g.e. sf. 53.
35- Freke, Timothy- Gandy, Peter. Hermetika- Hermes'in Kayıp Sözleri. Ege Meta. Çev. Semra Tuna. İzmir 200. sf. 17.
36- Koyre. A.g.e. sf. 63.
37- Roma Katolik Kilisesi 1492'de Fransa kralının yardımıyla Floransa Cumhuriyetini yerle bir etti. Ancak bu saldırı yeni inanışın dalga dalga yayılmasını engelleyememişti.
38- Westfall, Richard sf. Modern Bilimin Oluşumu. Çev. İsmail Hakkı Duru. Tübitak. İst. 1994. sf. 11.
39- A.g.e. sf. 37.
40- A.g.e. sf. 38.
41- Hermetika. A.g.e. sf. 10.
42- Crow, W.B. Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi. Çev. Fulya Yavuz. Dharma. İst. 2002. sf. 217.
43- Koyre. A.g.e. sf. 119- 120.
44- A.g.e. sf. 120- 121.
45- Boorstin, Daniel. Keşifler ve Buluşlar. Çev. Fatoş Dilber. İş B. Ank. 1994. sf. 23.
46- A.g.e. sf. 286.
47- A.g.e. sf. 287.
48- A.g.e. sf. 288.
49- A.g.e. sf. 300.
50- Koyre. A.g.e. sf. 124.

51- Bernal. Martin. Kara Atena. Çev. Özcan Buze. Kaynak. İst. 1998. sf. 77.
52- Crow. A.g.e. sf. 247.
53- Bernal. A.g.e. sf. 78.
54- A.g.e. sf. 265.

II. Bölüm Notları

1- Marx- Engels. Doğu Sorunu. Çev. Y. Fincancı. Sol. Ank. 1977. sf. 35.
2- A.g.e. sf. 41.
3- A.g.e. sf. 109.
4- Braudel, Fernand. Uygarlık Grameri. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge. Ank. 1996. sf. 348.
5- A.g.e. sf. 357. Hıristiyan Ortaçağ, bir barbarlık gösterisi ile başlamıştır. "MS 390'da Serapis Tapınağı ve bitişiğindeki büyük İskenderiye Kütüphanesi bir Hıristiyan güruhu tarafından tahrip edildi; yirmi beş yıl sonra da, zeki ve güzel filozof ve matematikçi Hypatia, St. Kiril'in kışkırtıcı bir keşişler çetesi tarafından aynı kentte vahşice öldürüldü. Bu iki şiddet eylemi, Mısır putperestliğinin sona erip Hıristiyan Karanlık Çağlarının başladığına işaret ediyordu." Kara Atena. .sf. 195.
6- A.g.e. sf. 34.
7- Hentch, Thierry. Hayali Doğu. Çev. Aysel Bora. Metis İst. 1996. sf. 23.
8- A.g.e. sf. 23.
9- A.g.e. sf. 81.
10- Marx- Engelsf. A.g.e. sf. 17.
11- Bernal, Martin. Kara Atena. Çev. Ö.Buze. Kaynak. İst. 1998. sf. 49.
12- A.g.e. sf. 51.
13- A.g.e. sf. 57- 58.
14- Ceram, C.W. Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler. Çev. H. Örs. Remzi. İst. 1994. sf. 107.
15- Bernal. A.g.e. sf. 75.
16- A.g.e. sf. 78.
17- A.g.e. sf. 83.
18- A.g.e. sf. 208.
19- A.g.e. sf. 234.
20- A.g.e. sf. 235.
21- A.g.e. sf. 241.
21- A.g.e. sf. 291.
22- Parla, Jale. Efendilik. Kölelik. Şarkiyatçılık. İletişim. İst. 1985. sf. 18.
23- Bernal. A.g.e. sf. 301.

24- A.g.e. sf. 323.
25- "XIX. Yüzyılın sonlarına kadar çingeneler Mısırlı oldukları zannıyla çeşitli batı dilinde 'Kıpti' anlamına gelen 'Gypsie', 'Egyptian' ve 'Gitano' gibi isimlerle anılmışlardır. Ancak iki asırlık karşılaştırmalı dil çalışmaları sayesinde onların Hindistan kökenli olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır." Özkan, Ali Rafet. Türkiye Çingeneleri. Kültür Bakanlığı. Ank. 2000. sf. 3.
26- Bernal. A.g.e. sf. 335.
27- A.g.e. sf. 351.
28- A.g.e. sf. 351.
29- Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni. Bilgi. Ank. 1969. sf. 78.
30- Parla. A.g.e. sf. 35.
31- A.g.e. sf. 40.
32- Türk Tarihinin Ana Hatları- Kaynak. İst. 1996. sf. 459.
33- Parla. A.g.e. sf. 46.
34- Avcıoğlu. A.g.e. sf. 81.
35- Parla. A.g.e. sf. 11.
36- A.g.e. sf. 12.
37- Atlas. Sayı 96. Mart 2001. sf. 70.
38- A.g.d. sf. 71.
39- Türk Tarihinin Ana Hatları. A.g.e. .sf. 57.
40- A.g.e. sf. 170. "Bugün kesindir ki, ilk Mısır ahalisi milattan 5000 sene evveline doğru Asya'dan gelmiş olan beyaz ırktır." Ve elbette bu beyaz Mısırlılar Türktür!
41- Hentch. A.g.e. sf. 80.
42- A.g.e. .sf. 81.

III. Bölüm Notları

1- Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe İst. 1997. sf. 45- 46.
2- Artz, Frederick B. Orta Çağların Tini. Çev. A.Yardımlı. İdea. İst. 1996. sf. 18.
3- A.g.e. sf. 26.
4- Felsefi Aklın Eleştirisi. a.g.e. sf. 47.
5- Orta Çağların Tini. a.g.e. sf. 51.
6- Marx, Karl- Engels, Friedrich. Din Üzerine. Çeviren Kaya Güvenç. Sol yayınları. Ank. 1976. sf. 326
7- Orta Çağların Tini. A.g.e. sf. 18- 60
8- Bernal. Martin. Kara Athena- Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785- 1985. Çeviren Ö. Buze. Kayıtak İst. 1998. sf. 75-76 Hümanist akımın önde gelenlerinin aynı zamanda kabala ve simya

merakına birçok çalışmada değiniliyor. Rönesans, gerçekte temel metalleri değiştirecek "filozof taşı" arayışının bir ürünü olarak ortaya çıkıyor.

9- Bu karışımın taşıyıcıları arasında şu isimleri sayabiliriz: Marsilio Ficino, Thomas More, Desiderius Erasmus, Francis Bacon.

10- Frehe, Timothy- Gaudy, Peter. Hermetika- Hermes'in Kayıp Sözleri. Çeviren Semra Tuna. EgeMeta Yayınları. İzmir 2000 .sf. 16.

11- Kara Athena. A.g.e. sf. 76- 77.

12- A.g.e. sf. 78.

13- A.g.e. sf. 79.

14- Marx, Karl. Yahudi Meselesi. Çeviren Niyazi Berkesf. Sol Yayınları. Ank. 1968. sf. 45.

15- A.g.e. sf. 41.

16- A.g.e. sf. 42.

17- Hermetika. A.g.e.

IV. Bölüm Notları

1- Schwenk, Ernst. Benim Adım Newton. Çev. Erdinç Ürkmez. Kabalcı Yayınları. İst. 1996. sf. 75.

2- Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi- Düşünürler Böl. Remzi.

3- Yahya, Harun. Yeni Masonik Düzen. Vural Yayıncılık. İst. 1996. sf. 139.

4- Eco, U. Foucault Sarkacı. Çev. Ş.Karadeniz. Can Yay. İst. 1992. sf. 344.

5- Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe İst. 1997. önsöz.

6- Einstein. Özel ve Genel Görelilik Kuramı. Çev. A. Yardımlı. İdea Yayınları İst. 1997. Çevirenin önsözü. sf. 27.

7- A.g.e. Çevirenin önsözü. sf. 20.

8- Johnson, Paul. Yahudi Tarihi. Çev. F. Onnan. Pozitif. İst. 2000. sf. 386.

9- A.g.e. sf. 386.

10- A.g.e. sf. 387.

11- Eco. A.g.e. sf. 198.

12- Pagels, Heinz R. Kozmik Kod- Doğanın Dili- Kuantum Fiziği. Çev. Nezihe Bahar. Sarmal Yayınevi. İst. 1992. sf. 56.

13- Johnson. A.g.e. sf. 387.

14- A.g.e. sf. 387. Mikro-makro kozmos ayrımının bu irrasyonal temelden kaynaklandığını işareti var. Bu ayrımın tamamen keyfi, merkezinde irrasyonalin kendisinin durduğu bir ayrım olduğu görülüyor: "Fiziksel nesneler evreninin objektif olduğunun ve bu varsayımdan kaynaklanan objektif bir fiziksel realitenin varlığının kabulü, fiziksel nesneler evreninin bir tek ve bölünmez olmasını gerektirir. Yani, farklı epistemik ve ontolojik özellikler taşıyan farklı fiziksel nesneler evrenleri düşünmek

mümkün değildir. Fiziksel bir model olarak düşünülmesi halinde, objektif fiziksel realite varsayımı ile çelişmemek bakımından, bu farklı evrenlerin tek bir evrene indirgenebilmesi ve aralarında bir geçiş olduğunun gösterilmesi zorunludur." Yalçın Koç. Doğa'nın Kuvantum Mekaniksel Betimlemesi ve Ölçme Sorunu. İst. Üniversitesi Fen Fakültesi Yayını. İst. 1983. sf. 163.

15- Planck, Max. Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş. Çev. Yılmaz Öner. Alan Yayıncılık. İst. 1987. sf. 74.
16- A.g.e. sf. 78.
17- A.g.e. sf. 78.
18- Beyerchen, Alan D. Nazi Döneminde Bilim 3. Reich'da Üniversite. Çev. Haluk Tosun. Alan Yayıncılık. İst. 1985. sf. 194.
19- A.g.e. sf. 11.
20- A.g.e. sf. 15.
21- Bkz. "Pax- Americana'nın Aydınları." Başlıklı bölüm.
22- Beyerchen. A.g.e. sf. 15.
23- A.g.e. sf. 159.
24- Tokatlı, Attila. Gizli Örgütler- Eski Büyücülerden Çağdaş Darbecilere. Gezegen Yayınevi. Tarihsiz. sf. 213.
25- Pagelsf. A.g.e. sf. 59.
26- A.g.e. sf. 81.
27- Özlem, Doğan. Felsefe ve Doğa Bilimleri. İzmir Yay. İzmir '95. sf. 29.
28- Koç, Yalçın. Doğa'nın Kuvantum Mekaniksel Betimlemesi ve Ölçme Sorunu. İst. Üniversitesi Fen Fakültesi Yay. İst. 1983. sf. 162.
29- Einstein. A.g.e. sf. 24.Önsöz
30- Talbot, Miçhael. Mistik Düşünce ve Yeni Fizik. Çev. Sabahattin Kurtay. İnsan Yayınları. İst. 1995. sf. 112.
31- Planck. A.g.e. sf. 33.
32- Caudwell, Christopher. Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler. Cilt. 2. Çev. Mehmet Gökçen. Metis Yayınları. İst. 1983. sf. 204.

V. Bölüm Notları

1- Herbert Marcuse. Karşıdevrim ve Başkaldırı. Çev. Gürol Koca- Volkan Ersoy. Ara. İst. 1991. sf. 7- 8.
2- Gehlen ve CIA bağlantısı için bakınız. General Reinhard Gehlen. CIA Bağlantısı. Mary Ellen Reese. Sorun. Çev. K. Özdemir. İst. 1999
3- Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu. Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. Franz Boas ve diğerleri. Çeviren. Musa Ceylan. Kızılelma. İst. 2000. sf. 86

4- Bu projeler hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu. Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. Franz Boas ve diğerleri. Çeviren. Mus Ceylan. Kızılelma. İst. Soğuk Savaş ve Üniversite. Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi. N. Chomsky ve diğerleri. Çev. Musa Ceylan. Kızılelma. İst. 1998.

5- Alan D. Beyerchen. Nazi Döneminde Bilim. 3. Reich'da Üniversite. Çev. Haluk Tosun. Alan. İst. 1985. sf. 15

6- Determinizm üzerine yazılanların tipik bir örneği için bakınız: Max Planck. Modern Doğa Anlayışı ve Kuntum Teorisine Giriş. Çev. Yılmaz Öner. Alan. İst. 1987. Ortaya çıkan sonuç. konuyla ilgili bir çalışmada şöyle özetleniyor: "Belirlenimsizlik, anlamsızı, saçmayı fiziğe aktaran bir matematikselcilik- tüm bunlar bu bilincin bozulmasını, bir us yarılmasını, bir şizofreniyi gösterirler." Einstein. Özel ve Genel Görelilik Kuramı'na Aziz Yardımlı'nın önsözü. İdea. İst. 1997. sf. 26.

7- Einstein. Özel ve Genel Görelilik Kuramı. Çeviren Aziz Yardımlı. İdea. İst. 1997. Aziz Yardımlı'nın önsözü. sf. 22- 23. Aynı çalışmada Yardımlı bilimsel camiadaki kişilik bozuklukları için şu ilginç örnekleri veriyor: "Gödel'in durumuna biraz daha yakından bakabiliriz. Öğrencilik yıllarında Russel'ın İndroduction to Mathematical Philosophy başlıklı kitabının incelendiği bir seminere katıldı. Entelektüel yaşamının en büyük esin kaynağını bu çalışmada buldu. Öğretmeni daha sonra bir öğrencisi tarafından öldürülen Schlick idi. Bu etkiler altında Gödel Viyana'da mantıksal olguculann arasına katıldı. 1933'te Hitler'in erke gelmesinin Gödel üzerinde hiçbir etkisi olmadı. 1939'da savaş başlayınca ABD'ye gitti... Gödel, beklenebileceği gibi, yaşamı boyunca sürekli olarak sinir bunalımları geçirdi. Yaşamının sonlarına doğru zehirlenmekte olduğu saplantısına kapıldı ve zehirlenmekten kaçınabilmek için yemek yemeyi reddetti. 1978'de açlıktan öldü. Görelilik kuramının pazarlanması için Gödellere bile gereksinim duyulur! Bir irrasyonalist yalnızca kuramsal bir dengesizlik içinde olabilir mi? Cantor? Nietzche? Schopenhauer? Heidegger? Darrida? Heisenberg? Hume? Locke? Kant? Wittgenstein? Ve başkaları? Tüm bu kuşkucuların yaşamları trajik anomaliler sergiler: Sadizm, nazizm, ırkçılık, şizofreni, paranoya." A.g.e. sf. 23.

8- Edebiyatçılar arasında da ülkesine "gönüllü olarak" hizmet etmek isteyenler çıkmıştır. Yazar Ernest Hemingway, usta casuslar ile ilgili bir çalışmaya alınacak kadar ünlü bir casustur da. Bakınız; Ernest Volkman. Kara Sanatın Ustaları- Casuslar. Çev. F. Dilber. Sabah. İst. 1996.

9- Soğuk Savaş ve Üniversite. Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi. Noam Chomsky ve diğerleri. A.g.e. sf. 141.

10- Soğuk Savaş ve Üniversite. A.g.e. sf. 141.

11- Martın Jay. Diyalektik İmgelem. Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi. 1923- 1950. Çev. Ünsal Oskay. Ara. İst. 1989. sf. 73. Aynı çalışmada Enstitü üyelerinin argümanları ile Yahudi kökenli olmaları arasındaki etkileşime de dikkat çekiliyor.

12- Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu. Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. A.g.e. sf. 51.

13- "Althusser'i tartışırken atlanılmaması gereken şey işte bu pratik yöndür. Aksi halde, onun 'sol liberalizm'in elinde bir soğuk savaş silahı olarak nasıl kullanıldığını açıklayamayız. Türkiye'deki tarihini de oldukça açıklayıcı bulmuyorum; Marx ve Lenin iki kez devlet zoruyla topyekün kapatılmaya teşebbüs edildiğinde, Yeni Freudcular'ın yanında Althusser'in de açıldığını ve bunların Marksizmin panzehiri olarak kullanılmaya çalışıldığını hatırlayalım. Althusser tehlikesizdir; felsefesi de..." Orhan Gökdemir. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe. İst. 1997. sf. 61

14- Martin Jay. Diyalektik İmgelem. A.g.e. sf. 132.

15- Martin Jay. Diyalektik İmgelem. A.g.e. sf. 146.

16- P. Anderson. Batı'da Sol Düşünce. Çev. Bülent Aksoy. Birikim. İst. 1982. sf. 57

17- P. Anderson. A.g.e. sf. 56- 57.

18- Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu. Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. A.g.e. sf. 13.

19- A.g.e. sf. 106.

20- Bugün depremleri ölçmek için kullanılan sistem, Sovyetler'in atom denemelerini izlemek için kurulmuştu.

21- Cloude Julien. Amerikan İmparatorluğu. Çev. Tahsin Saraç- Aysel Gülercan. Hitit. Ank. 1969. sf. 456- 457.

22- Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu. Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. A.g.e. sf. 25.

23- Kissinger'in öteki marifetleri için bakınız; Orhan Gökdemir. Devletin Din Operasyonu- Öteki İslam. Sorun. İst. 1998. Ayrıca Talat Turhan- Orhan Gökdemir. Mehmet Eymür. Ziverbey'den Susurluk'a Bir MİT'çinin Portresi. Sorun. İst. 2000.

24- Cloude Julien. Amerikan İmparatorluğu. A.g.e. sf. 379- 380. Yazar, bu faaliyetlere karşı tepkileri şöyle özetliyor: "1947 yılından bu yana, hemen hemen dünyanın her yanında, öğrenciler, 97 Amerikan kütüphanesini ya da kültür merkezini ateşe vermişler ya da yağma etmişlerdir. Bu suretle, tehlikelerini çok iyi sezdikleri bir 'kültür imparatorluğu'na karşı koymak istemişlerdir." A.g.e. sf. 379. Soğuk savaşın kültür elçileri kuşkusuz bu eylemleri de Hitler Almanyası'ndaki kitap yakma seanslarına benzetmekten geri durmamıştır. Psikolojik savaş sınırları ve ölçüleri ortadan kaldırarak düşmanına saldırır.

25- A.g.e. sf. 383- 384- 385.
26- A.g.e. sf. 385. Bizde de yaygın olarak kullanılan bu yöntemlerin bir Amerikan buluşu olduğu görülüyor.

VI. Bölüm Notları

1- İnsel, Ahmet. İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. Birikim İst. 1993. sf. 13.
2- A.g.e. sf. 10.
3- Marx, Karl, Kapital. 1. Cilt. Çeviren. Alaattin Bilgi. Sol Yayınları. Ank. 1986. Almanca İkinci Baskıya Önsöz. sf. 25- 26.
3- Marx, Karl- Engels, Friedric. Felsefe İncelemeleri. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları. Ank. 1979. sf. 83.
4- Marx, Karl. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı Çev. Sevim Belli. Ank. 1979. sf. 39.
5- Marx, Karl. Kapital. C.3. Çev. Alaattin Bilgi. Sol. Ank. 1978. sf. 854.
6- Marx- Engels. Alman İdeolojisi. Çev. Sevim Belli. Ank. 1987. sf. 49.
7- Marx, Karl. Grundrisse- Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma. Çev. Sevan Nişanyan. Birikim Yayınları. İst. 1979. sf. 505.
8- Kapital. C.3. A.g.e. sf. 10.
9- Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe İst. 1997. sf. 80- 81.
10- Alman İdeolojisi. A.g.e. sf. 43.
11- A.g.e. sf. 44.
12- Buğra, Ayşe. İktisatçılar ve İnsanlar. Remzi Kit. İst. 1989. sf. 90-91.
13- Gökdemir, Orhan- Öztürk, Sırrı. What İs This Party?- ÖDP ve vb. Üzerine. Sorun Yayınları. İst. 1996. sf. 17.
14- İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. A.g.e. sf. 13.
15- A.g.e. sf. 113.
16- A.g.e. sf. 13
17- "... filozofların gevezelik yapmasını sağlayan şey, bu bayağı dünyanın mümkün kıldığı işbölümüdür. Kazmalar yerine kavramlarla uğraşmak için birilerinin kazmalarla çalışması gerekir. Filozof, aynı düşünme yeteneğine sahip başkaları kazma ile çalışma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakıldığı için 'özgürce' düşünür; onun faaliyetini mümkün kılan şey 'son tahlilde' kazmadır." Felsefi Aklın Eleştirisi. A.g.e. sf. 39.
18- Alman İdeolojisi. A.g.e. sf. 44.
19- İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. A.g.e. sf. 10.
20- A.g.e. sf. 11.
21- Marx- Engels. Din Üzerine. Çeviren Kaya Güvenç Ank. 1976. sf. 38.
22- İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. A.g.e. sf. 11.

VI. Bölüm Notları

1- Buğra, Ayşe. İktisatçılar ve İnsanlar / Bir Yöntem Çalışması. Remzi. İst. 1989. sf. 85.
2- Marx, Karl. Grundrısse / Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma. Çev. Sevan Nişanyan. Birikim. İst. 1979. sf. 492.
3- A.g.e. sf. 231.
4- Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe. İst. 1997. sf. 82.
5- Grundrısse. A.g.e. sf. 259.
6- A.g.e. sf. 260.
7- A.g.e. sf. 261.
8- A.g.e. sf. 261.
9- Magdoff, Harry. Emperyalizm Çağı / A.B.D. Dış Politikasının Ekonomik Temelleri. Çev. Doğan Şafak. Odak. Ank. 1974. sf. 103.
10- Lenin, V.İ. Emperyalizm / Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Çev. Cemal Süreyya. Sol. Ank. 1979. sf. 74.
11- Chossudovsky, Michel. Yoksulluğun Küreselleşmesi / IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü. Çev. Neşenur Domaniç. Çiviyazıları. İst. 1999. sf. 44.
12- A.g.e. sf. 22.
13- Polanyi, Karl. Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. Çev. Ayşe Buğra. Alan. İst. 1986. sf. 35.
14- A.g.e. sf. 36.
15- Johnson, Paul. Yahudi Tarihi. Çev. Filiz Orman. Pozitif. İst. 2000. sf. 276- 277.
16- Sampson, Anthony. Para Tacirleri / Bankacılar ve Kaynaşan Bir Dünya. Çev. E. Dursun. Araştırma, Eğitim, Ekin. İst. 1983. sf. 32- 33.
17- Yahudi Tarihi. A.g.e. sf. 278.
18- Büyük Dönüşüm. A.g.e. sf. 29.
19- Marx, Karl. Kapital / Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili. 1. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Ank. 1986. sf. 191.
20- Gökdemir, Orhan. İnsan ve Doğa / Ölen Bir İdeoloji Üzerine İncelemeler. Ataol. İst. 1994. sf. 144.
21- Felsefi Aklın Eleştirisi. A.g.e. sf. 104- 105.
22- Marx, Karl. Yahudi Meselesi. Çev. N. Berkes. Sol. Ank. 1968. sf. 40.
23- A.g.e. sf. 41.
24- A.g.e. sf. 42.
25- Yahudi Tarihi. A.g.e. sf. 275.
26- A.g.e. sf. 279.
27- A.g.e. sf. 348.
28- Emperyalizm Çağı. A.g.e. sf. 107.

29- Alpar, Cem. Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma. Turhan. Ank. 1980. sf. 132.
30- A.g.e. sf. 131.
31- A.g.e. sf. 133.
32- Uribe, Armando. Şili'de Amerikan Darbesi. Çev. Nabi Dinçer. Bilgi. İst. 1975. sf. 33.
33- A.g.e. sf. 61.
34- Para Tacirleri. A.g.e. sf. 89- 90.
35- Gökdemir, Orhan. Öteki İslam / Devletin Din Operasyonu. Sorun. İst. 1998. sf. 118.
36- Hilferding, Rudolf. Finans Kapital. Çev. Yılmaz Öner. Belge. İst. 1995. sf. 131.
37- A.g.e. sf. 134.
38- A.g.e. sf. 134.
39- A.g.e. sf. 139.
40- A.g.e. sf. 145
41- A.g.e. sf. 157.
42- A.g.e. sf. 158.
43- A.g.e. sf. 13.
44- A.g.e. sf. 47.
45- Marx, Karl. Kapital / Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci. 3. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Sol. Ank. 1978. sf. 355.
46- A.g.e. sf. 371.
47- A.g.e. sf. 388.
48- Finans Kapital. A.g.e. sf. 47.
49- Yoksulluğun Küreselleşmesi. A.g.e. sf. 15.
50- Marx, Karl. Kapital / Sermayenin Dolaşım Süreci. 2. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Sol. Ank. 1979. sf. 85.
51- Finans Kapital. A.g.e. sf. 56.
52- A.g.e. sf. 58.
53- A.g.e. sf. 61.
54- A.g.e. sf. 62.
55- Yahudi Sorunu. A.g.e. sf. 45.

Kaynaklar

Alpar, Cem. Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma. Turhan. Ank. 1980.

Althusser, Louisf. Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi. Çev. Ömür Sezgin. Birey Toplum. Ank. 1984.

Amin, Samir. Avrupa Merkezcilik. Çev. Mehmet Sert. Ayrıntı. İst. 1993.

Anderson, Paul. Batı'da Sol Düşünce. Çev. B. Aksoy. Birikim. İst. 1982.

Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni. Bilgi. Ank. 1969.

Barthold, Vasilij Viladimiroviç. Asya'nın Keşfi / Rusya ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi. Çev. Kaya Bayraktar- Ayşe Meral. Yöneliş. İst. 2000.

Banville, John. Kepler. Çev. Gökçen Ezber. Kabalcı. İst. 1999.

Benjamin, Walter. Estetize Edilmiş Yaşam. Çev. Ünsal Oskay. Dost. İst.'82.

Bernal, Martin. Kara Atena. Çev. Özcan Buze. Kaynak. İst. 1998.

Beyerchen, Alan D. Nazi Döneminde Bilim- 3. Reich'da Üniversite. Çev. Haluk Tosun. Alan. İst. 1985.

Bilgin, M. Sıraç. Zarathustra. Berfin. İst. 1995.

Boas, Franz. Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu/Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset. Çev. M. Ceylan. Kızılelma. İst. 2000.

Boorstin, Daniel. Keşifler ve Buluşlar. Çev. Fatoş Dilber. İş Ban. Ank. '94.

B. Artz, Frederick. Orta Çağların Tini. Çev. Aziz Yardımlı. İdea. İst. 1996.

Buğra, Ayşe. İktisatçılar ve İnsanlar / Bir Yöntem Çalışması. Remzi. İst. 1989. sf. 85.

Braudel, Fernand. Uygarlıkların Grameri. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge. Ank. 1996.

Bratton, Fred Gladstone. Yakın Doğu Mitolojisi. İfav.
Çev. Nejat Muallimoğlu. İst. 1995.
Caudwell, Christopher. Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler. Cilt 2.
Çev. Mehmet Gökçen. Metis. İst. 1983.
Ceram, C.W. Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler. Çev. H. Örs. Remzi. İst. '94.
Chaunu, Pierre. Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Dokuz Eylül. İzmir 2000.
Chomsky, Noam. Soğuk Savaş ve Üniversite. Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi. Çev. Musa Ceylan. Kızılelma. İst. 1998.
Chossudovsky, Michel. Yoksulluğun Küreselleşmesi / IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü. Çev. Neşenur Domaniç. Çiviyazıları. İst. 1999.
Cornish, Kimberley. Linz Yahudisi. Çev. Öder Ünsal. Doğan. İst. 2000.
Crow, W.B. Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi. Çev. Fulya Yavuz. Dharma. İst. 2002.
Duralı, Teoman. Çağdaş İngiliz- Yahudi Medeniyeti. İz. İst. 1996.
Dursun, Turan. Kutsal Kitapların Kaynakları. Kaynak. İst. 1995.
Dr. Grant, Asahel. Nasturiler ya da Kayıp Boylar. Nsibin.
Çev. Meral Barış. İsveç 1994.
Hilferding, Rudolf. Finans Kapital. Çev. Y.Öner. Belge. İst. 1995. sf. 131.
Eco, Umberto. Foucault Sarkacı. Çev. Şadan Karadeniz. Can. İst. 1992.
Einstein, Albert. Özel ve Genel Görelilik Kuramı.
Çev. Aziz Yardımlı. İdea. İst. 1997.
Einstein, Albert. İzafiyet Teorisi. Çev. Nihat Fındıklı. Deniz. İst. 1976.
Einstein, A.-İnfeld, L. Fiziğin Evrimi. Çev. Öner Ünalan. Onur. Ank. 1976.
Eyuboğlu, İsmet Zeki. Bütün Yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi. Der. İst. 1990.
Febvre, Lucien. Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler.
Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge. Ank. 1995.
Freke, Timothy- Gandy, Peter. Hermetika-Hermes'in Kayıp Sözleri. EgeMeta. Çev. Semra Tuna. İzmir 2000.
Fromm, Erich. Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları.
Çev. Aydın Arıtan. Arıtan. İst. 1980.
Goff, Jacquesf. Ortaçağ Batı Uygarlığı. Çev. Hanife Güven- Uğur Güven. Dokuz Eylül. İzmir 1999.
Gökdemir, Orhan. Felsefi Aklın Eleştirisi. Göçebe. İst. 1997. sf. 82.
Gökdemir, Orhan. İnsan ve Doğa / Ölen Bir İdeoloji Üzerine İncelemeler. Ataol. İst. 1994.
Gökdemir, Orhan. Öteki İslam / Devletin Din Operasyonu. Sorun. İst. 1998.
Gökdemir, Orhan-Öztürk, Sırrı. What İs This Party? ÖDP ve vb. Üzerine. Sorun. İst. 1996.

Gramsci. Antonio. Hapishane Mektupları. Çev. Attila Tokatlı. İst. 1985.
Gramsci, Antonio. Modern Prensf. Çev. P. Esin. Birey Toplum. Ank. 1984.
Günbulut, Şükrü. Ortadoğu Din Kültürü. Kaynak. İst. 1996.
Gündüz, Şinasi. Sabiiler/Son Gnostikler. Vadi. Ank. 1999.
Gündüz, Şinasi. Mitoloji ile İnanç Arasında. Etüt. Samsun 1998.
Hall, Stuart-Lumbley, Bob-McLennan, Gregor. Siyaset ve İdeoloji "Gramsci". Çev. Sadun Emeralp. Birey ve Toplum. Ank. 1985.
Hampson, Norman. Aydınlanma Çağı. Çev. Jale Parla. H. Vakfı. İst. 1991.
Hançerlioğlu, Orhan. Felsefe Ansiklopedisi- Düşünürler Bölümü. Remzi.
Hentch, Thierry. Hayali Doğu. Çev. Aysel Bora. Metisf. İst. 1996.
Hourani, Albert. Avrupa ve Orta Doğu. Çev. Ahmet Aydoğan- Fahrettin Altun. Yöneliş. İst. 2001.
İnsel, Ahmet. İktisat İdeolojisinin Eleştirisi. Birikim. İst. 1993.
Jay, Martin. Diyalektik İmgelem/Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi. Çev. Ünsal Oskay. Ara. İst. 1989.
Johnson, Paul. Yahudi Tarihi. Çev. F. Orman. Pozitif. İst. 2000.
Julien, Cloude. Amerikan İmparatorluğu. Çev. Tahsin Saraç- Aysel Gülercan. Hitit. Ank. 1969.
Kara, Mustafa. Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi. Dergah. İst. 1990.
Koç, Yalçın. Doğanın Kuvantum Mekaniksel Betimlemesi ve Ölçme Sorunu. İ.Ü. Fen Fakültesi. İst. 1983.
Koç, Yalçın. Determinizm ve Mekan. Boğazici Üniversitesi. İst. 1984.
Koyre, Alexandre. Bilim Tarihi Yazıları. Çev. Kurtuluş Dinçer. Tübitak. İst. 2000.
Layıktez, Celil. Ortaçağın Aydınlığı. Tukan. İst. 1998.
La Gorce. Çağlar Boyu Yunanlılar. Belge. İst. 1986.
Lenin, V.İ. Emperyalizm / Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Çev. Cemal Süreyya. Sol. Ank. 1979. sf. 74.
Luraghi, Raimondo. Sömürgecilik Tarihi. Çev. Halim Ünal. E. İst. 1975.
McNeil, William H. Dünya Tarihi. Çev. Alaeddin Şenel. İmge. Ank. 1994.
Magdoff, Harry. Emperyalizm Çağı / A.B.D. Dış Politikasının Ekonomik Temelleri. Çev. Doğan Şafak. Odak. Ank. 1974. sf. 103.
Mallory, J.P. Hint-Avrupalıların İzinde/Dil, Arkeoloji ve Mit. Çev. Müfit Günay. Dost. Ank. 2002.
Marcuse, Herbert. Sovyet Marksizmi. Çev. Seçkin Çağan. May. İst. tarihsiz.
Marcuse, Herbert. Karşıdevrim ve Başkaldırı. Çev. Gürol Koca- Volkan Ersoy. Ara. İst. 1991.
Marx, Karl. Kapital / Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili. 1. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Ank. 1986. sf. 191.
Marx, Karl. Kapital / Sermayenin Dolaşım Süreci. 2. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Sol. Ank. 1979. sf. 85.

Marx, Karl. Kapital / Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci. 3. Cilt. Çev. Alaattin Bilgi. Sol. Ank. 1978. sf. 355.
Marx, Karl. Grundrısse / Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma. Çev. Sevan Nişanyan. Birikim. İst. 1979. sf. 492.
Marx, Karl. Yahudi Meselesi. Çev. Niyazi Berkesf. Sol. Ank. 1968. sf. 40.
Marx, Karl. Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı. Çev. Sevim Belli. Sol. Ank. 1979.
Marx-Engels. Doğu Sorunu. Çev. Yurdakul Fincancı. Sol. Ank. 1977.
Marx-Engels. Din Üzerine. Çev. Kaya Güvenç. Sol. Ank. 1976.
Marx-Engels. Felsefe İncelemeleri. Çev. Sevim Belli. Ank. 1979.
Marx-Engels. Alman İdeolojisi. Çev. Sevim Belli. Sol. Ank. 1987.
Ocak, Ahmet Yaşar. Kalenderiler. Türk Tarih Kurumu. Ank. 1999.
Örs, Hayrullah. Musa ve Yahudilik. Remzi. İst. 1966.
Özkan, Ali Rafet. Türkiye Çingeneleri. Kültür Bakanlığı. Ank. 2000.
Özlem, Doğan. Felsefe ve Doğa Bilimleri. İzmir Y. İzmir 1995.
Pagels, Heinz R. Kozmik Kod -Doğanın Dili- Kuantum Fiziği. Çev. Nezihe Bahar. Sarmal. İst. 1992.
Parla, Jale. Efendilik, Kölelik, Şarkiyatçılık. İletişim. İst. 1985.
Planck, Max. Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş. Çev. Yılmaz Öner. Alan. İst. 1987.
Polanyi, Karl. Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. Çev. Ayşe Buğra. Alan. İst. 1986.
Poulantzas, Nicosf. Geçiş Süreci. Çev. B. Yılmaz. Belge. İst. 1981.
Reese, Mary Ellen. General Reinhard Gehlen/CIA Bağlantısı. Çev. Kerem Özdemir. Sorun. İst. 1999.
Sampson, Anthony. Para Tacirleri / Bankacılar ve Kaynaşan Bir Dünya. Çev. E. Dursun. Araştırma, Eğitim, Ekin. İst. 1983.
Schwenk, Ernst. Benim Adım Newton. Çev. Erdinç Ürkmez. Kabalcı. İst. '96.
Tambiah, Stanley Jeyaraja. Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı. Çev. Ufuk Can akın. Dost. Ank. 2002.
Talbot, Michael. Mistik Düşünce ve Yeni Fizik. Çev. Sabahattin Kurtay. İnsan. İst. 1995.
Texier, Jacquesf. Gramsci ve Felsefe. Çev. Kenan Somer. Birey Toplum. Ank. 1985.
Tokatlı, Attila. Gizli Örgütler- Eski Büyücülerden Çağdaş Darbecileri. Gezegen. Tarihsiz.
Turhan, Talat-Gökdemir, Orhan. Mehmet Eymür/Susurluk'tan Ziverbey'e Bir MİT'çinin Portresi. Sorun. İst. 2000.
Türk Tarihinin Ana Hatları- Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi. Kaynak. İst. 1996.

Uribe, Armando. Şili'de Amerikan Darbesi. Çev. Nabi Dinçer. Bilgi. İst. '75.
Vardar, Berke. Aydınlanma Çağı Fransız Yazını. Kuzey. Ank. 1985.
Volkman, Ernest. Kara Sanatın Ustaları-Casuslar. Ç. F. Dilber. Sabah. İst. '96.
Voltaire. Felsefe Sözlüğü. Çev. Lütfi Ay. MEB. İst. 2001.sf. 10.
Westfall, Richard S. Modern Bilimin Oluşumu. Çev. İsmail Hakkı Duru. Tübitak. İst. 1994.
Yahya, Harun. Yeni Masonik Düzen. Vural Yayıncılık. İst. 1996.

Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi
Felsefe Ansiklopedisi
Ana Britannica

Dergiler

Atlas
Doğu Batı
Fabrika
Divan